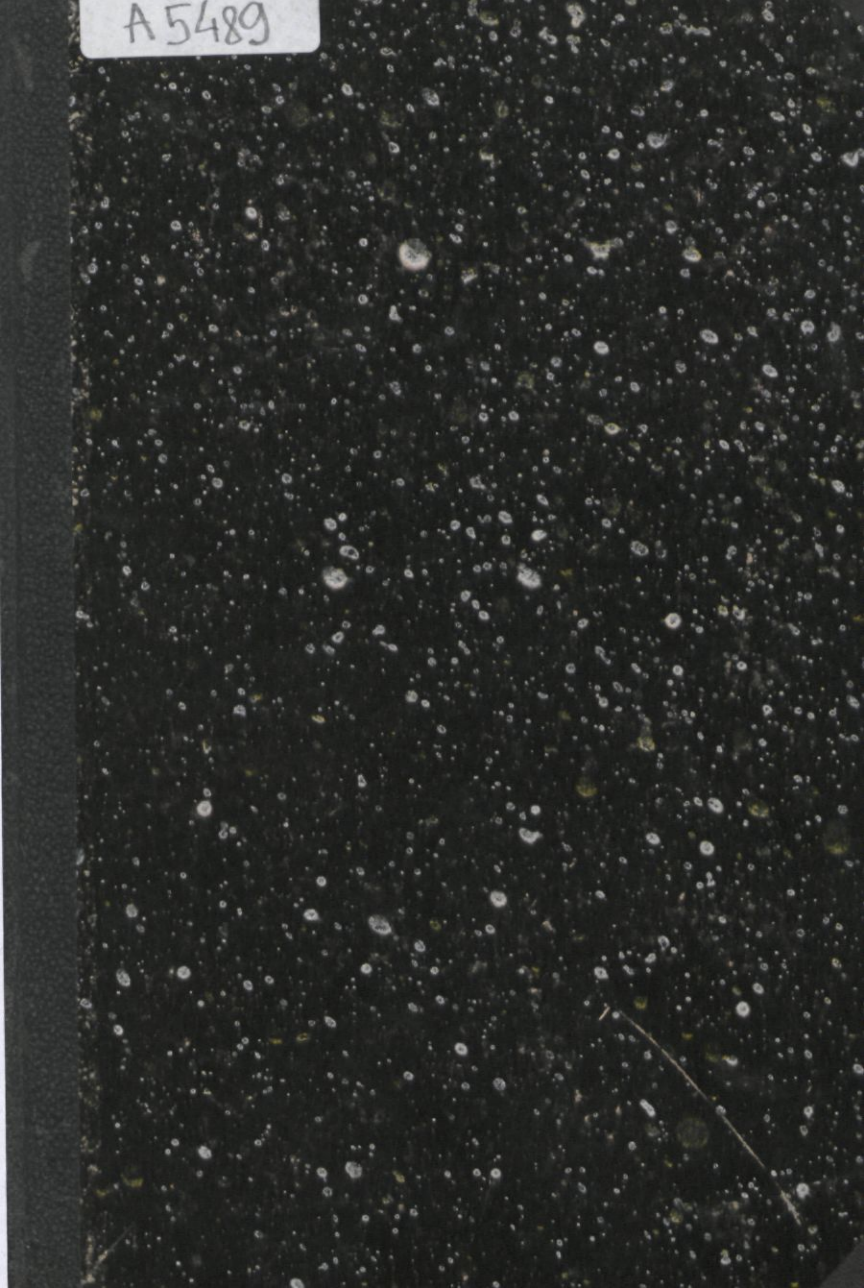
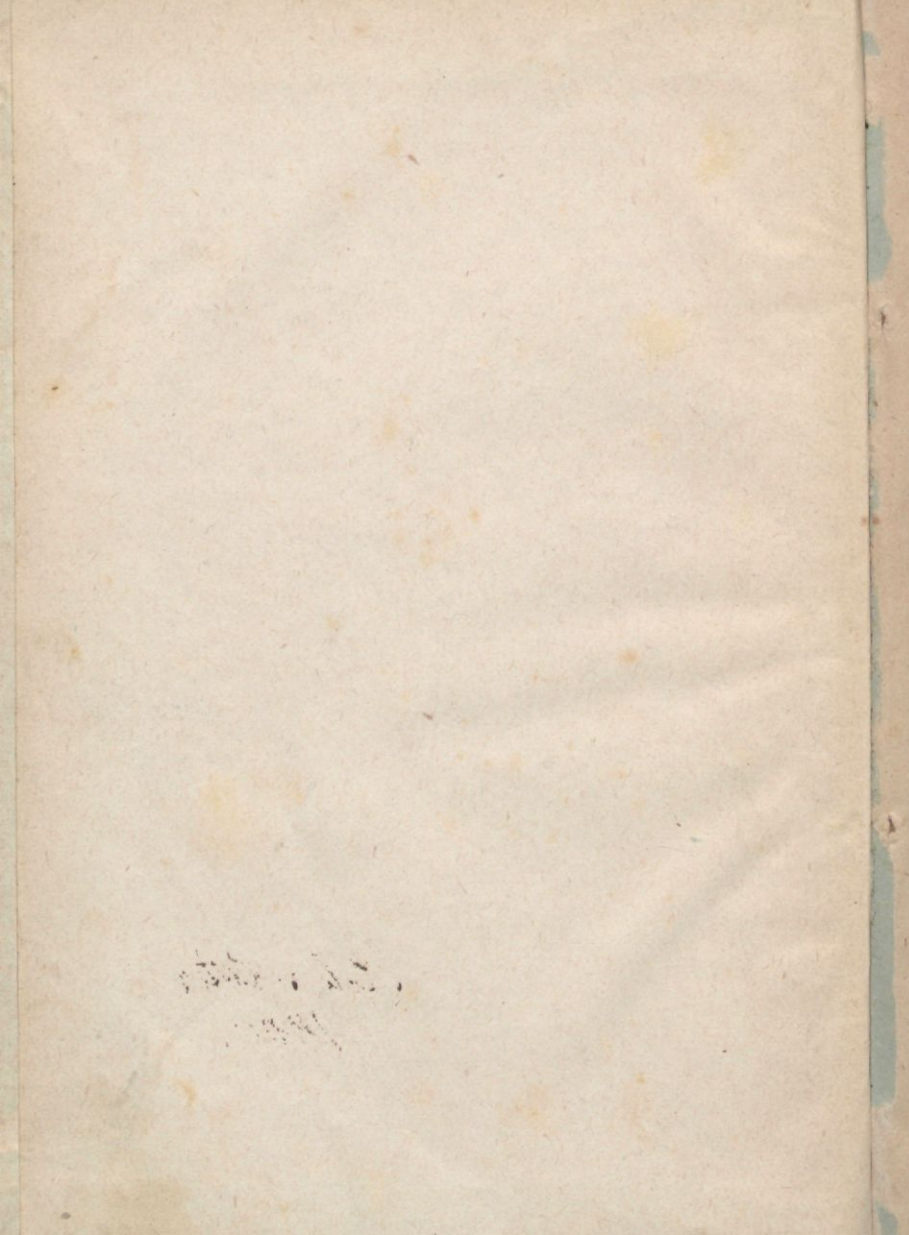

A5489

Päris ja prüi.

Gesti rahwa
pärisorjuse ajalugu

1215 — 1819.

I.

Kirjutanud

A. Saal.

Joh. Söster
1900.

Rakweres.

B. Erna raamatukaupluse kulguga.

Дозволено Цензурою, Дертъ, 16 Юля 1891 г.

Печатано въ Типог. А. Зейдельберга въ Вейсенштейнѣ.

Lugejale.

Rohkem kui seitse aastakümnet on sellest ajast mööda, mil suur inimeste armastaja kõrgeist õnnis Keiser Aleksander I. isaliku käega kaks rahvast nagu maast üles priipõlwe ja inimese auu sisse tõstis ning seega neile selle tee awas, mille peal inimesed selle juurde wõiwad saada, mis neile kõrge ja kaunis. Need kaks rahvast oliwad Gestlased ja Lätlased. Zuba kaskorra on Gest-rahwas oma priikslastmise mälestuseks suurt tänu-laulupidu pühitsenud ja sellega tunnistanud, kui suurt lugu ta priiusest peab ja kui kaunil kombel ta selle kinkijaid mälestab ja auustab. Kes aga õnne diete tahab mõista, see peab ka teadma, mis õnnetus on. Kes ialgi haige ei ole olnud, see ei mõista terwise wäärtusest lugu pidada. Nii ei wõi meie ka priiuse wäärtust dieti mõista, kui meie seda olekut mitte ei tunne, kus meie priid ei ole. Waene talusulane, kes oma palehigiga enesele hea talukoha on teeninud, mõistab sellest hoopis teisel wiisil lugu pidada kui see, kes ta oma isast pärandanud, ilma et ta selle juures mingit waewa oleks näinud. Meie armuliste Keisrite kõrge arm on meid priiks teinud — meie oleme priiuses sündinud ja üles kaswanud — meie oleme peremehe pojad, kes omale pärikohta pärandanud, ja sellepärast — ära pane pahaks, auus

Lugeja — ei tunne meie priiuse väärtust mitte täieste. Nõutume wana halli aja fisse tagasi, paneme seal oma esivanemate läekäiki tähele, õpinne orjapõlwe pimedust ja selle wastu wõitlejaid auusaid, unustamata inimeste sõpru tundma — siis kaob udukate meie filmade eest, meie näeme priiuse päewa palju heledamas selguses paistma ja meie südameid tõstab üks kõrgem tänutundmus oma heategijate wastu.

See on raamatu kirjutaja mõte, ja see mõte on raamatu sünnitaja. Meie Gesti-keeles ei ole selle asja kohta pea midagi kirjutatud, mis ka ajaloo tõsiduse peale põhjendatud oleks. Selles raamatus on iga lause sündinud lugude peale põhjendatud, mis kirjanikus meile veel alal hoidnud, ega pole siin kuski mingisugust ilustamist ega hirmustamist juures. Tema siht on Gesti orjapõlwe ajalugu Gesticlaste priiuse kaotamisest saadik kuni nende priiks saamiseni Aleksander I. ajal 1819. Mis sellest ajast saadik täna päewani meie heaks armulise riigivalitsuse poolt veel on tehtud, sellest saab raamatu 2. pool edespidi teadusi tooma.

Raamatu kirjutaja loodab, et see kiri lugejale meie orjapõlwest truu pildi annab ning seega priiusest lugupidamist kaswatab ja tema tundmuse meie igaweste unustamata Wabastaja wastu ülendab.

Tartus, lehe kuul

1891.

Kirjutaja.

Kirjad,

mis „Päris ja prii“ kirjutamise juures on tarvitatud.

Arndt, J. G. Diefländische Chronik.

Blagowestschenski, Der Gfste und sein Herr.

Bunge, Dr. F. G. Geschichtliche Entwicklung der Standesverhältnisse in Liv-, Gfst- und Kur-land bis zum J. 1561.

Gestima Tallorahwa Seädmissed, Tallin. 1816.

Doklad. An Seine Kaiserliche Majestät, von der zur Untersuchung der Livländischen Angelegenheiten niedergesetzten Comitee Unterlegung.

Hupel, A. W. Neue Nordische Miscellaneen.

Jannau, J. v. Geschichte der Slaverei und Charakter der Bauern in Liv- und Gfstland.

Jjis von Dfen. Nastakäik 1822.

Läti Hindreku Liimimaa kroonika ehk. ajaraamat.

Lihwlandi- ma Tallorahwa Seädus 1820.

Merkel, Dr. G. Beweis, daß es halb soviel koste, seine Ländereien von Tagelöhnern bestellen zu lassen, als von leibeig. Bauern.

———— Die freien Letten und Gfsten. 1819.

———— Die Letten, 1797.

———— Supplement zu den Letten in Livland.

———— Ueber die Aufhebung der Leibeigenschaft in Gfstland.

— Dr. Christjan Valentin. Politische und Cameralische Auflösung derjenigen Preisfrage, welche die ökonomische Gesellschaft zu St. Petersburg gegeben hat.

Materialien, zu Grundsätzen zur Verbesserung des Zustandes der Bauern.

Paucker, Die Quellen der Ritter-, Lehn- und Landrechte Ehst- und Livlands.

Petri, Ch. Ehstland und die Ehsten.

Ruffow, Balt. Chronica der Prouinz Lyfflandt.

Samson v. Himmelstiern, Historischer Versuch über die Aufh. der Leibeig. in d. Ostseeprovinz.

Schoulz, C. F. Mscheradensches u. Kömershoffssches Bauerrecht, 1764.

Sonntag, Karl Gottlieb, Ermunterung zum Gemeingeist. 1795.

— Ueberreste und Vorbereitungen eines günstigeren Zustandes der Letten in Livland.

— Feier der Freilassung der Livl. Bauern.

Schlözer, Naturrecht, christliche, wahre Menschenliebe in Livland. (Kiigi teatajas 1765, II. jagu).

Tiebe, Liv- und Ehstlands Ehrenrettung gegen Herrn Merkel und Petri.

— Nachtrag zu Liv- und Ehstlands Ehrenrettung, od. die Todten Livlands stehen gegen Herrn Merkel auf.

Voigt, Geschichte Preußens.

Peale nende weel mitmed weissamad kirjad ja aktid käsikirjades.

A. Orjapõlwe pimedus.

Pärisorjuse süündimine.

Piiskopi Alberti aeg.

13. aastasajani olivad Geshlased mõera walitsusest ajuti wabad ja elasid ise oma wanemate walitsuse all. Läänemere külge puutuvad riigid tundsid nende wahwust ja kartsid neid kui wägewaid sõjamehi. Weel 12. aastasajal wõitsid nad Rootsimaa tähtsama linna Sigtuna ära, tegid ta maatasta ja töidwad ta hõbe-wärawad omale maale. 1208. aastal tulidwad Sakslased esimest korda Geshlastega sõdima. See oli Dtepeas Ugaunia maal (Läti Hindrekü ajaraamat XII, 6). Et Geshlased mitte kergelt alla ei heitnud, wad niikaua wastu töutasidwad panna „kunni neil weel aastane ehk küünrapikkune poisike kaswamas on“*) siis tulidwad sõjad, mis wahetpidamata kuni 1227. aasta lõpuni kestsidwad ning Geshlaste elujõuu murdsidwad. 1217. olidwad ka Daanlased suure sõjawäega Geshimaale tulnud, kuna Saks-

*) Waata Läti Hindrekü ajaraamat XXVI, 9.

lased juba muidugi oma haritud sõjamäega Lätlaste, Liivlaste ja Kuurlaste seltsis wahet pidamata Gestlastega sõda pidaswad. Mis wõis üks weike rahwas nii suure hulga wastu teha?

Esimene orjapõlwe põhjendaja oli endine Breemeni linna doomherra Albert von Apeldern, kes 1198 Liiwimaale tuli ja siin kolmandamaks piiskopiks sai. Tema oli kasmu poolest suur, jõuu poolest tugew, aga waimu poolest toores mees. Kõige esiti sai ta oma 500 raudriides sõjamehega, keda ta ühes toonud, Liivlastega kokku. Ta kutsus Liivlaste wanemad oma juurde pidusöögile, wõttis nad seal wangi ja sundis neid oma poegadest temale 30 noortmeest pandiks andma, keda ta kõi Saksamaale floofritesse jaatis. Arawõidetud Liivlastele pani ta kümnese maksu peale ja sundis neid peale selle weel preestritele ülespidamist andma.

Oma asupaigaks ehitas ta Riia linna. Siit hakkas ta Lätlastega ja wiimaks Gestlastega sõda pidama ja neid ära wõitma, mis tal Daanlaste abiga 1224 ka korda läks.

Piiskopp Albert oli paawsti lubaga Liiwimaale ristiusku tulnud tooma ja selleks oli paawst talle möögamehed ühes annud. Ka Muhameedi usulised laotasiwad oma usku tule ja möögaga laiali, ja kes seda wastu wõttis, sai selle läbi nende priiks usuwennaks, kõigi nende õigustega maa peal ja kõige lootustega paradiisi õnne peale. Aga piiskopp Albert ei hoolinud püha ristiusu wenna armust, waid pani wiis waba rahwast usu ja hariduse kätte all kõige raskemasse orjaküttesse. Sest kõhe peale Riia linna ehitust jagas

ta mõidetud rahwaste maa ristisõitjatele ja paar aastat pärast oma uuesti asutatud mõdgaordule ära. August selleks ei olnud tal enne kui 1224. aastal, kui Rooma keiser Heinrich VII. teda würsti auu sisse tõstis. Minult würstidel oli luba, maad wälja laenata.

Mõidetud rahwaste priiuse kitsendamine läks aegamööda suuremaks ja kaswis wiimaks täieliseks priiuse kadumiseks. Et see aga mitte Rooma kirikupea ega ka keisrite tahtmine ei olnud, sellest on meil mitmed näitused käepärast. Ka tunnistawad need näitused ühtlasi, et maa pärisrahwa wabadust õige pea riisuma hakati, juba piiskopi Alberti walitsuse ajal. Wististe on rahwa õhkamised kaugele tunginud, et keisrid ja paawstid Albertile ja pärastisele orduwalitsusele noomituse kirju saatiwad. Paawst Innocenz III. kirjutas niisuguse noomituse kirja 11. okt. 1213, Honorius III. 1222, Gregor IX 14. mail 1237 ja 8. märtil 1238 ning keiser Friedrich II. Oma üt- luse põhjenduseks wõtame kaks wiimast kirja siia üles. Paawst Gregor IX kirjutas oma saadikule Madena piiskopi Willemile Liiwimaale:

„Sinu aruandest näen ma, et paganad (Liiwimaal) enne ristimist orjuse ikkest priid oliwad, et aga rüüt- lid ja teised waimulikud kui ka ilmalikud mehed ja teised alamad seisused ristitud inimesed orjuse sisse katsuwad suruda ja nende wara neilt ära riisuda. Et nende lästi aga siis, kui nad ristiinimesteks saanud mitte pahemine ei käi, kui siis, kui nad paganad oliwad, käsin ma sind, et sa seda ei jalli, et ümber pöörnud paganad waewatud saawad, ja kes seda tee-

wad, on kirikutrahwi alla panna. Kui nad selle vastu peaksiwad panema, siis ei wõta ma neilt mitte üksi kõit nende eesõigused, waid lasen nad ka Liiwimaalt ära minna."

Umbes seltsamal ajal kirjutas ka keiser Friedrich II: „Meie oleme kuulnud, et Liivi, Cesti, Preisi, Semgallia ja teiste naabri maade elanikud ristiusku astumisest sellest kartusest tagasi hirmutatud saawad, et usu wastuwõtmise järele nende priius maa isandate läbi orjuseks ümber muudetud wõiks saada. Et seda kartust kaotada, wõtame Meie igahiht, kes ristiusku heidab, kõige ta terwe warandusega oma kaitse ja hoolendamise alla ja kinnitame oma kirjaga neile ja nende pärijatele igaweste täielist priiust ja kõik õigused, mis neil oliwad, enne kui nad ristiusku pöörsiwad. Meie teeme nad igast kuningate, hertsogide ja würstide, krahwide ja muude walitsejate teenistusest ja kohtutest wabaks ja paneme nad ainult püha ema-kiriku ja Rooma riigi alla, nagu kõik teised prii riigi kodanikud (liberi homines Imperii). Keegi ei tohi selle kaitse-seaduse vastu nendesse puutuda, neid waewata, ei teotada ega nende rahu rikkuda. Kes seda julgeb teha, see teadku, et ta meie ja riigi rasket wiha sellega enese peale tõmbab."

Nendest kirjadest on selgeste näha, et meie maal juba 14 aastat peale Tartu linna ärawõitmist, aastal 1238, rahwa õigust käest ära kisti, et see ülekohtus kõrgematesse kohtadesse oli ulatanud ja et selleaegsed kõige wägewamad mehed rahwa eestkostjateks üles astusiwad. Aga nende auusad, inimeste sõbralised hüüded jäiwad hüüdjaks healeks kõrbes. Liivi-

maa orduwalitsus jättis seda tähelepanemata ja rahwa eluford läks päew päewalt ikka pahemaks. Kui mõned maakonnad endid oma jõuga priiks tahtsiwad teha ehk ristiusu enestest ära heitsiwad, siis tegi see nende elu ainult halmemaks. Iseäralisteks wihaalusteks wõitjatele oliwad Geshlased oma kangekaelse wastupanemise pärast saanud ning nüüd wõisiwad nende isandad oma wiha Geshlaste peale täiel möödul wälja woolata lasta. Sellepärast käis nende käsi palju pahemine, kui Lätlastel ja Liwlastel, kes ennemine Sakslaste alla heitsiwad ja siis nendega ühes Geshlaste wastu sõdimas käisiwad.

Mitmed uuema aja ajakirjanikud wabandawad pärisorjuse sündimist sellega, et see selle ajawaim olnud. See wabandus läheb aga määrgist mööda. Just sel ajal oli termes Europas priiuse õhk heljumas. Rõit Ladina ja Germani rahwaste walitsejad püüdsiwad oma rahwast priiks teha ja nende warandust kaswataba ja haridust tõsta. Umbes 100 aastat enne seda juba saiwad mitmed Saksa riigilinnad priiks ja Speieri talupojad wabadeks riigikodanikkudeks (1112) ning Inglismaal finnitati 1101 Charta libertatum. Just sealt maalt tuli Albert 100 aastat hiljem ja sidus wiis rahwast, kes prii põlwes õnnelikult elasiwad, kaswamise, wägiwalla ja werewalamise läbi kõige wiletamasse orjapõlwe küttesse. Ajaloo kirjutaja Granz ütleb: „Meie koertel on parem elu kui neil waestel inimestel.“ Isegi Tartu preester Kelch kirjutab oma ajaraamatus, kus ta Liwi ordurüütlike ja mõisnikkude hirmust otsa Moskwas 1560 kirjeldab: „Nõnda pidiwad nemad (Liwi ordurüütlikud ja mõisnikud) Sumala nõuu

järele kannatama, mis nemad ja nende esiwanemad maestele Liivi talupoegadele ülekohut olivad teinud." Albert on ise halwa eeskujuga oma röömlihimulistele ordu rüütlitele märku annud. Tema laskis otse rahu ajal Liivlaste wilja magasinid tühjendada ja oma aita wedada, põletas nende külad ära, kihutas Liivlased nende kantfist Leenwoerdanist minema ja andis selle kõige maaga oma wasallile. Siis nõudis ta sel wiisil mõidetud Liivlaste käest enesele kümnese maksu ja niisama ka oma wasallile.

Üks teineford läks ta kirikliku rongiga linnast wälja ühte Liivi külasse, õnnistas selle sisse ja käskis omnikka oma majad maha lõhkuda ja mujale wedada, sest seda kohta tarmitawat ta linnaks.

Beel paar näitust ajalooft, misjugune mees piiskop Albert ja tema mõõgaordu oli.

Kui mõõgaordu tungiwalt Saksa orduga ühendust nõudis, jaatis selle ordumeister kaks rüütlit Liiwimaale waatama, kuidas asjad siin seisawad. Need tuliwad aasta pärast tagasi ja teatasiwad suure koosoleku ees: „Mõõgarüütlike mõisad on kaunid ja nende lossid heas korras, aga nad ise on ni kõlmatumad, priiskajad ja kangekaelsed inimesed, et neist midagi head ei wõi loota.“ —

Kõik Saksa ordumennad olivad sellepärast ühenduse wastu, mis ordumeistri soowi peale politika põhjuste pärast 14. mail 1237 Roomas paawsti juures siiski sündis.

Kuurlased pidiwad 1244 tehtud lepingu järele ordule sõjawäge andma. 1264 tuliwad Leedulased Kuuramaale, rüüstasiwad maa lagedaks, sest et nad orduga

enne nende maad röövimas käinud. Kuurlased palusid heermeistrit Burchard von Hornhuseni, kes parajalt sõjakõigult tulles läbi Kuuramaa läks, enestele appi, et nad oma naised ja lapsed kätte saaksivad, keda Leedulased neilt rööwinud. Heermeister vastas: „Nendega teeme sõja kumbe järele!“ see on, nad saavad kui sõjasaak võitjate wahel ära jagatud. Kuurlased lootsidwad waenlaste poolt inimlikumat südant leida ja läksivad lahingu ajal nende poole. Heermeister ise ja 150 ordurüütli kaotasivad seal juures oma elu.

Piiskopp Alberti walitjuse aeg oli Liivlastele Saaja maaülemad (Bögte) toonud, kümnese maksu peale pannud ja nende käest oma kohtu mõistmise õiguse ära wõtnud. Albert laenas kihelkondasid ristisõitjatele, keda ta Liwimaale omale taitsjateks kutsus, ja põhjendas sellega pärisorjust. Ta asutas enesele waimuliku-sõjameeste ordu — mõõgawendade orduga — seiswa sõjawäe, ja andis ka sellele kaks kolmandikku kõigest maast, mis tal oli. 1224 pani ta oma wenna Hermannini Tartu piiskopiks ning saiwad mõlemad riigiwürstideks tõstetud.

Selle läbi kaswas Alberti wõimus ja auuahnus. Tema ümber kogus terwe kari doomherrasid, waimulikka mehi, aptisid ja ilmlikka ordurüütliid, kellede ülespidamise eest ta muret pidi kandma. Ja ta andis neile ka, mis ta wõis, et need mehed temaga rahul pidiwad olema. Kõik rüütliid tahtsivad uhkete elada — kust pidi see wälja tulema? Maa pärisrahwas, kes nüüd wõidetud ja suuremalt jaolt risti usu poole pööretud oli, pidi neile andma, mis nad tarwitasivad.

Kui Albert 1229 ära suri, oli ta mõidetud rahwaste priiuse riisunud.

Orjused.

a) Kümneke maksi olivad esimesed priiuse kitsendajad. Sakatuse nendega tegi piiskop Albert juba oma esimestel walitsuse aastatel Liwimaal. Kümneke maksiid kaswasiwad aga juba mõne aasta järele kahewõrdses*). Kümneke maksudest räägib juba Läti Hindrik oma ajaraamatus. 1211 palusiwad Liwlasted, et nende kümneke maksu kergitaks (XV, 5) ja lubasiwad selle asemel piiskopile sõdades paganate wastu alati truuste abis olla. Piiskop Albert seadis siis neile ka kümneke asemel kindla wilja maksu ning 1212 tuli kümneke maks wanal wiisil jälle tagasi (Läti Hindr. XVI, 4). Järwamaa Geshlaste käest nõuetakse juba 1218 kümneke maksu (Läti Hindr. XXI 6) ja Sakala rahwa käest 1224 (L. S. XXVIII 9). Paawst Innoçenz III kirjutab Liwimaa waimulikudele 20. okt. 1210, et nad peale kümneke maksu rahwa käest enam muid maksusid ei nõuaks. 1482 tegi rüütlikogu seaduseks, et talupojad kõigist, mis põld kandis, peale selle veel humalatest, meest, kanadest, hanadest, sea ja lambalihast, puudest, laudadest jne.***) kümneke maksu pi-

*) Merkel, die freien Letten und Esten.

**) Rüütlikonna seaduse sõna sõnalt: „Undt so fort giffet de man sinen teinden nach Antal siener saedt, undt den fordt wat he vor inkumpst, hat an hoppen, honig, honer, gense, speck, fleisch, Houw; holt, breder, undt wat he na siner gelegenheit hatt, siner gutes den teinden“

divad tooma. Kes aga oma isandalt kümnesse maksu ära warastas ehk talle selle wiimata jäitis, kaotas elu.*)

b) Teotegemine. Maa rahwas kohustati töö tegemisele ordurüütlite ja kirikuanemate heaks. Et see juba warakult algas, seda näeme Modena piiskopi Willemi kirjast 11. apr. 1226. Ta manitseb preestrifi oma maade peal olewaid talupoegi mõnest teurjusest wabaks teha.**) Kui kiriku talupoegadel orjust ei oleks olnud, siis poleks wabastamise käsku waja olnud. Augusti kuus 1297 tegi ordumeister Otto von Lutterburg Kuurlastele seaduseks, et nad ordumendadele suwel ja talwel päiwi pidiwad tegema. Aastal 1272 tegi ordumeister Walter von Nordeck Semgallastele seaduse, mida meie selgemaks asjast arustamiseks siin täieste ära trükime.

„Meie, Jumala halastusest Abrecht, püha kiriku peapiiskop Riias, Johann sellesama armust sellesama kiriku praost, wend Walter Nordeck, püha Maarja Saksa maja wendade meister Liwimaa üle, saadame kõigile neile, kes seda kirja näewad ehk lugema kuulewad, õnnistust selle sees, kes kõiki aitab, kes tema peale loodawad.

Selle järele, kui Semgallide maa Jumala armu läbi pagana usu eeskutusest taganenud ja jälle risti usku wastu wõtnud, millest ta kord juba oli taganenud, ja Meie, kes meie ülemad isandad olime, maa wanemad

*) Waata Harju-Wiru talurahwa seadus § 17: „Be dem Hern den Tegedenn stelt Is de Salts.“ Riisama ka orduaegne Liivi talurah. sead.

**) Waata Ruisowi kroonik, leht 6, 6. ja Arndti kroonik II. jagu, lehek. 48)

Dma ette nõudsi me ja nende maksu ja nende õiguse üle palju eneste wahel olime nõuu pidanud, leppisime nendega nii, et nad künneje asemel, mida nad siia maale ikka pidivad maksma, waimuliklute ametite tarwis igawese ajani igast adrast kaks Riia makka wilja peawad andma, nimelt üks wakk ruffid, teine odre.

Peale selle peawad nad teo- orjust tegema, kaks päewa suwel ja kaks päewa talwel*), aga nii, et nende nelja päewa sees, mis iga adra pealt teha on, üks koorma wedaja on, kes weab, mis meie tahame; ja kõik teised hinged, kes nii wanad on, et tööd teha wõiwad, peawad Meie oma käsitööga teenima, nagu heina niitma, puud kandma, ehk raiuma, kui tarwis on.

Ka on neil luba nimetatud wilja, kui neil sellest puudus on, muu maksuga odawalt tasuda, nimelt iga waka wilja eest kaks Riia artigi hõbedat ehk kaks tõhu ehk 8 hallilooma nahka, ja ei pea keegi suuremat maksu neile peale sundima. Peale selle peawad nad losside ehitusele tulema, teesid tegema ja küüti minema.

Ja maaülemad (Bögte) peawad kolm korda aastas neile kohut mõistma, ja nemad peawad õiguse ja kombe järele Lätimaal ja Gestimaal kohut mõistma, süüdlasid karistama ja seadusi hoidma.

Suuremaks tuttawamaks tegemiseks ja igaweseks alal hoidmiseks oleme Meie neile praeguse kirja oma pitsariga annud ja peale selle Riia linna pildiga (pitsariga) kinnitanud.

Antud meie Issanda tuhat kahesaja seitsmekümne teisel aastal, apostlite Peetruse ja Pauluse kuul."

Selle seadusega oli teo- orjusele põhi pantud. Wuudugi kaswasiwad aegamööda nõudmised suuremaks ja

*) Need päewad on nädala kohta arwatud.

talupoeg pidi nii palju andma ja orjama, kui isand talu talu oli. See pruuk on meie aastafajassegi weel ulatanud. Talupojad harisivad mõisa põllud ja oma põllud, kuna isand wiljast niipalju omale wõttis, kui talu arwas olema, ehitasivad mõisale majad, hoidisivad mõisa karja ja laatsisivad oma isandale nii palju eneste poegadeft ja tütardest teendriteks, kui palju see oma pehme elu jaoks tarmitas.*)

Waesed talupojad ei jõudnud enam tööpäewadel mõisa tööga walmis ning pidiswad ka pühapäewadel tööd tegema, kuni wiimaks peapiiskop Henning Scharffenberg 15. aastafaja hakatusel selle wastu awalikult üles astus ja Liivi ordu kõrgemeister 1441. aastal käsu andis: „Meistrid ja isandad peawad selle peale waatama, et nende ametnikud talurahwast mitte pühapäewadel liig raske tööga ei pea waemama.“

d) Wäeteenistus. Kui Saksa mõõgaordu Liivlased ja Lätlased, Kuurlased ja Semgallased ära oli wõitnud, siis tehti neile kohe kohuseks, Gestlaste wastu sõdima tulla. Juba 1208. aastal, kui Sakslased esimest korda Gestlaste rajadesse — Ugauniasse, Dtepä alla sõdima tuliswad**) siis oliswad Lätlased ja Liivlased nende teenistuses. 1244 tehti Kuurlastega maha, et need iga sõjaläigu peal Saksa sõjawäes teeniswad. Drjus Saksa sõjawäes kadus aga hiljemine ära, sest mitu korda oli juba ette tulnud, et sõjariistadega ehitatud orjad sõjas ise oma isandate wastu hakkasivad ja seega wäga kardetawaks wõisivad saada. Sellepärast keelati alla heidetud rahwastele

*) Waata Merkel, Die freien Letten und Esten, Isehel, 53 ja 54.

**) Waata Läti Hindrel XII § 6.

viimaks kangeesti ära, et nad mingifuguseid sõjariistu enestele ei tohi soetada ega neid pidada.

Sõjaväes teenimise asemel sunniti talupoegi ordu sõjakassasse maksusid maksma, „sest et ordul sõja tarwis tagawara peab olema.“

e) Kõhus. Nagu eespool nägime, andis Albert juba rahwa üle kohtumõistmise oma vasallide kätte, kellele ta maa wälja laenas. Saarlastele tegi ordumeister Andreas von Belwen 1241 ja Sengallastele Wolter von Rordeck 6. Julil 1272 seaduseks, et nad oma ligemate ülemate kohtumõistmise all seisawad. Negamööda läks talupoegade lugu niisuguste kohtuõigusega isandate all koguni halvaks. Ajaraamatu kirjutaja Ruskow, kes 16. aastajaja keskel Tallinnas õpetajaks oli, kirjutab oma kroonikas: „Rüütliel oli see wõimus, et igaüks nendest omas majas ja oma mõisades surmuks lööjat iga mehe eest, ka tema oma ülemate eest wõis kaitseada. Selle tarwis oli igal rüütliel oma mõisas ise oma hoowikõhus, kus waranduse ja elu üle otsust tehti,*) ja kui üks kurjategija mõisa piirides finni wõeti, siis ei antud ta mitte ülema walitsuse, waid selle mõisniku kätte karistada, kelle piirides ta kätte jaadi.“

Edasi kirjutab Ruskow: „Nii suurel wiisil kui rüütliel Liiwimaal kõik eesõigused oma kätte olivad kiskunud, nii wiletsad olivad waesed talupojad sel maal kohtu ja õiguse asjus. Sest waesel talupojal ei olnud mitte rohkem õigust, kui tema rüütel ehk maaülem aga ise talle tahtis anda; ja waene mehike ei

Augustkirjas sõna sõnalt: „Dartho hefft ein yeder vam Adel yn synem Haue eyn eygen Hoffgericht tho Hals vnde tho buche.“

tohtinud kuskil kohtus mingisuguse wägivaldse teo ega ülekohtu üle kaewata."

Nii mõiswad niisuguse määramata woliga mõisniku juures, kui ta ilma südameta ja toore loomuga inimene oli — nagu seda sellest ajast imeks panna ei wõi, — kõige hirmsamad lood sündida, ilma et kellegil selle üle sõnakest oli ütelda. Kui nad ise enam küllalt piinawaid nuhtlusi wälja arwata ei mõistnud, siis wõeti selleks rahwa seast wanemad talupojad „nõusse". Wis-tiste ei olnud mitte igal pool mõisnikkudel talupoja elu üle õigust, sest Johann Üksküll sai ühe talupoja tapmise pärast Tallinna raadi poolt ise ka surma mõistetud*). Et aga kõik rüütliid talle appi tõttawad, tunnistab selgeste, et need tema süüdi mitte surma nuhtluse wääriliseks ei pidanud, sest talupoja üle wõis ju mõisaomanik ehk rentija surma otsust teha.

g) Maade laenupealeandmine wõi wälja rentimine sidus rahwa orjuse paeltesse. Laenu peale antud mõisade ja maatükkide kontraktidest wõi laenulepingutest loeme, et rentijale ehk „wasallile" laenu mõisaga ühes digus kätte anti, selle mõisa rajades elawate talupoegade käest kümnese maksu, renti, teotege-mist nõuda ja ka rahwa üle kohut mõista. Kõige wananem Liwimaa rüütliõigus, mis juba Daani kuningas Waldemari ajal on tehtud, teeb piiskopile kohuseks, maid lainu peale wälja anda, kõige kasuga, kümnese maksuga, rendiga, kõige õigusega „kaela ja kae üle" külas, põllul, metsas ja weel ja nii kaugel, kuhu isanda

*) Waata Rusjowi kroonik I. 24.

piir ulatab.*) See seadus sai 1525 pea sõna sõnalt uuendatud. Ehk küll piiskop Balduin oma laenukirjades soomis, et mõisade laenajad rahvast ihu poolest priiks peatsivad jätma, on see fiiski teifiti läinud. Juba piiskop Albert jagas Liivi ja Gestimaad ordu ja piiskoppide wahel ära ning andis „wasallide“ kätte, kes warsti endid täielisteks maa peremeesteks pidasivad ja oma õigusi suurendama hakkasivad, ilma et neile seda keegi oleks mõinud ehk tahtnud keelata. Nõnda kaswis wasallide mõimus, kuni ta pärisorjuseks walmis. Ordu ametnikud, kes õiguse pärast maa walitsejad olivad, ei teinud selle wastu midagi, sest et neid pea iga aasta wahetati, nii et neil mahti ei olnud maa oluga tuttawaks saada. Maarahwa saatus oli täitja mõisade laenajate ehk wasallide käes, kelledest 14. aasta ajal mõisniku seisus sigines.

Pärisorjus.

Kuuramaa piiskop Heinrich tegi aprili kuul 1253 maha, et inimesed, kes selle maatüki peal elawad, mis wälja saab laenatud, kõige oma waraduse ja pärijatega selle maa päralt on, kus nad elawad**). Sellega oli põllumees maa külge seotud. Andis piiskop kellegile tüki maad laenu peale ehk kingituseks, siis olivad seal elawad inimesed niisama tema oma nagu puud met-

*) Liimimaa rüütliõiguses art. 3: „So is de Bisscop plichtig, aleodanc Gutth tho verlehnen — met aller Nutt, met Legenden, met Tinsen, met allem rechte in Hals vnd in Hante, im Dorp, am Belde, an Holte, an Water vnd also ferne, alse eenes Mannes Marck wendet.“

**) „Die lude die dar to gehoreden — die gehoren to Scrunden mit ireme erue der erue gelegen is in den borgheufungte.“

fas, ja tema wõis nendega teha, mis tahtis. Sõjad, lehwad ajad, tihti ka maaisandate walitsuse himu ja tõrkus kiisafiwad neid oma rahwast ikka sügawamasse orjuse sisse rõhuma. Rusfow kirjutab sellest kohutawaid lugusid, mida siin pikemalt rääkida meie sulg tõrgub.

Rõigi nende liia litjumiste tagajärg oli, et Gesti-lased Harju ja Wirumaal 1343 mäsšamist tõstfiwad, mis üle terve Gestlaste maa ulatas ja hirmust hukatust enesega ühes tõi. Pikemalt räägiwad sellest suurest mäsšamisest ajaraamatud: Rusfow lehek. 15—17, S Boigt „Breift ajalooš V. 19—22 ja kõige selgemalt Joh. Renner, kelle „Siwimaa ajaraamat“ alles 1870 Bremeni linna ülikooli raamatukogust käšifirjas üles leiti.

Kui see mäsšamine waese, rõhutatud rahwa heaks ka midagi ei suutnud korda saata, siis katsufiwad mitmed perekonnad oma elukorda põgenemise läbi fergitada. Maad neil ei olnud, kuhu oma pea olekfiwad wõinud panna, sellepärast otsufiwad nad niisugused mõisad üles, kus pehmem walitsus ja inimlikum ümberkäimine talupoegadega oli, ehk jälle katsufiwad wõerale maale aset leida, kuhu piinajate käši enam ei ulatanud. Weel tänapäewani on Soomemaal Gesti sugust inimesi, kes sel ajal üle mere oma wiletsast kodust ära põgenefiwad. Ka see meeleärakeitmisest sunnitud katse tegi talurahwa seisukorra ainult weel pahemaks. Rõik wafallid ja mõisnikud astufiwad ühel meelel kokku ja tegiwad kange karistuse juures seaduseks, et keegi põgenejaid talupoegi enese juures ei tohtinud pidada, waid

jalamaid mõisaherrale pidi teatama ning kinniwõt-
mise juures abiks olema, kui neid kuskil nägi ehk tea-
dis liikuma. Selle läbi sai talupoeg maa külge kõi-
detud ja mõisaherral oli tema ihu üle täieline woli.
Talupoeg oli tema pärisori.

Pärisorjad.

Erialgu nimetati orjaid rahwuse järele Gestlased, Lätlased, Liwlased, Kuurlased jne., ehk lühidalt hin-
ged, rahwas. Sõna „talupoeg“ tuleb esimest korda
rüütlikogu koosolekul Weemelis a. 1482 ette, mil juba
„Baur“ ja „Baurtschaft“ kirjutati. 1494 juba tuli-
wad sõnad „pärismees“, „päris talupoeg“ ja „päris-
ori“ kõnes ja kirjas pruugitawaks. Need langesiwad
jälle mitmesse jakku. Adramees oli ühe adramaa peal
elanik, ulamees oli ilma maata ja wabadik elas weif-
fema kui adramaa peal.

Sündimine. Pärisorjuse sisse langesiwad ini-
mesed sündimise läbi. Iga orja laps oli tema wane-
mate isanda ori. Kui wanematel wõeras wallas ela-
des lapsed oliwad sündinud, siis pidiwad need temaga
ühes tulema, kui ta ise uue isanda alla elama sai.*)

Esimised orjad oliwad sõjawangid ja ostetud ini-
mesed. Sõjawangide pärisorjeks tarwitamine on juba

*) Riias tehtud seaduses 1494 § 2 seisab: „Item yfft de erfmann
by den frömbden heren Kinder hebbe gekregen, wo veel erer ys, de
schollen den vader volgen, unde nicht bliwen by dem frömbden
heren, das se geboren syn. Des geliken yfft de brödere ungefreyet
wedder guemen tho synen erfsheren, so synt schuldig all ebe jüngesteu
bröder den öldesten tho volgende, unde nicht schollen bliwen by den
frömbden heren.“

wäga wana. Seda tegiwad ka wanad Gestlased ja kõik teised rahwad. Et pärisorja seisus juba õige warakult meie maal Gestirahwa isewuse kadumise järele sündis, seda näeme wanast Haapsalu linna seadusest, mis 70 aastat pärast Gestlaste ärawõitmist tehti, s. o. aastal 1294. § 10 loeme sealt: „Kes ühe prii inimese ära müüb, olgu ta mees ehk naene, ja teda omaks teeb, see peab elu kaotama ehk linna heaks 10 marki hõbedat maksma.“

See keeld, prii inimesi müüa, ütleb selgeste küllalt, et siis ka juba neid inimesi oli, kes mitte priid ei olnud, keda müüa võis, ja need inimesed olivad pärisorjad.

Kes olivad nüüd aga pärisorjad? Sealt samast seadusest leiame: „Kristiinimene ei või muul wiisil pärisorjaks saada kui kurjateo pärast, mille eest ta surma kohtu alla langeb.“ Surma nuhtlusest võis ta ennast aga 10 margi hõbedaga läbi lahti osta, aga selle tingimisega, et ta niikaua pärisori oli, kuni lunastuse hind wälja ei olnud maksetud. See aeg aga ei tohtinud 10 aastast pikem olla. Süüdlane pidi iga aasta 1 marga oma isandale maksma. Ka üks teine võis ta pärisorjusest wälja osta.

Selle seaduse järele olivad ristitud inimesed kõik priid. Kui Gestlased ära olivad wõidetud, siis said nad ka ristitud. Mitmed wanemad, näituseks Lembit wõttis juba siis ristimist vastu, kui Gestirahwas weel oma jalge peal kõndis. Kus olivad siis 70 aastat pärast seda aega weel paganad, kes pärisorjadeks said heidetud? Ehk kui weel siin ja seal mõni pagan oli, miks ei ristinud meie usutoojad neid ristitiinimes-

teks, kuna neil nüüd woli ja wõimust küllalt oli rahwast ristiusku wastu wõtma fundida? Kas wabest meelega inimest paganaks ei tembeldatud, et teda pärisorjuse sisse suruda?

Meie ei leia siin muud teed, kui seda: Kaunis seaduse täht oli surnud, seisis ainult paberi peal ega wõinud seaduse wastalisi rõhumisi eemale hoida. Eestlased, iseäranis Harju ja Wirumaal, langewad pea kõik pärisorjuse sisse, ehk nad küll ammugi juba ristitud olivad. Ristiusk ei warjanud mitte pärisorjuse eest.

Saapsalu linnaseadus § 9 ütleb: „Kui üks ristiniimene paganate eest sõja ajal süa jookseb, siis peab ta prii olema. Kes aga taplusest paganate wastu põgeneb, see peab pärisori olema ja jääma.“

Peale selle wõis priiniimene orjaks saada, kui ta selle isanda maa peale elama asus, kus pärisorjus walitses, ehk kui ta priitahlikult ennast orjaks andis.

Pärisorja elu.

Tahame ülemal seiswatest seletustest weigest pildest pärisorja elu kohta kokku seadida, siis leiame:

1) Pärisnimene, päristalupoeg ehk pärisori oli oma isanda õigufeta alam ja tema oma „põlwest põlwe“.

2) Pärisnimene oli oma isanda maa külge köidetud, kust ta ilma lubata mitte ära minna ei tohtinud.

3) Kui pärisori oma isanda maa pealt ära fargab, siis wõib isand teda iga talupoja käest tagasi

nõuda, kelle juures ta ennast ülemel peab, ehk kuhu ta elama jäänud. Iga talupoeg, olgu ta prii ehk päris, peab kohe, kui üks põgeneja kas oma pere ja varaga ehk üksi tema juurde tuleb, sellele seda kõige hiljemalt nelja nädala aja sees teada andma, kelle maa pealt ta ära põgenenud ja ilma vastu panemata põgenejat välja andma.*) Põgeneja omanik võib kõik põgeneja vara enesele nõuda ega pole kinnivõtjal õigust midagi enesele pidada, kui põgeneja talle ka võlgu peaks olema. Kui see, kelle juures põgeneja varjul on, teda välja ei peaks andma, siis langeb ta walju karistuse alla. Laseb ta aga põgeneja ära karata, siis peab ta omalt poolt mehe asemele andma ehk ise nii kauaks asemele astuma, kuni põgeneja jälle kätte on saadud ja oma isanda juurde tagasi toodud.**)

Pärisisand võib ise oma ärapõgenenud orja kinni võtta, kus ta teda aga kätte saab. Kelle maa pealt ta kargaja kätte saanud, selle pärisinimese hooldu annab ta põgeneja, ja pärisinimene peab wangi enese wassutamisel talle koju kätte tooma. Ei teinud mehike seda mitte, siis võib isand tema enese põgeneja asemel enesele nõuda.***)

Sellest õigusest kaswis välja, et

4) pärisisand inimesi müüa võib, kas maaga tükis ehk ilma maata. Seda leiame ajaraamatutest mit-

*) Tartu linna seadus § 9 ja Plettenbergi leping 1509 § 1:
„Fort mehr, wer ydt Sale, dat jemandt ein Hadenman kehme mit all sinem Gefinde und Hauē, so soll de jenne, da de Mann undertompt, dat laten to weeten werden demjennen, dem de Mann entgahn is binnen veer Weken, sich mit eme darumme to vorgahnde, sinen Willen to machen ebder den Mann uhtantworten sinder Wederrede.“

**) Riia leping § 4 ja Saaremaa leping § 1 a. 1508.

***) Plettenbergi leping 1509. aastast § 15.

melt poolt. Saapsalu linna seadus 1294. aastast keelab ainult prii inimeste müümise ära. Seega oli teiste müümine ja ostmine seaduses lubatud. Ruskow oma kroonikas kirjutab: „Ka oli niisuguseid rüütliid, kes oma waeseid talupoegi ja alamaid koerte ja hure tade wastu müüsiwad ja wahetasiwad. Niisugust ja sellesarnast ülemeelsust, ülekohut ja piinaja tuju pidi waene taluseisus, ilma et maawalitsus fiin maal milgi wiisil tema eest oleks seisnud, rüütlite ja maa ülemate poolt kannatama.*)“

Maapäewa otsus 25. okt. 1424 räägib „pärisorjadest, kes seaduse järele ja auusal wiisil ostetud.“ Seega oli siis seaduse järele luba inimesi müia ja osta. Inimeste müümine ulatas weel meie praeguse walgustatud aastasaja sisse. Umbes 100 aastat tagasi oli inimeste müümine meie maal weel igapäewane asi. Endise Tartu „Niedergerichti“ kohtu protokollides 1789. aastast tulewad ühte puhku inimeste müümisel ja müütud inimeste ehk pärisorjade ärajooksmised ette. Kii näituseks saab Kaadi mõisa walitsus selle kohtu poolt käsu, ühe Waimeli walla jooksiu Lauru Zuhani asemele üht teist meest Wenemaale saata, kust Lauru Zuhani oma ijanda juurest ära põgenenud. Ta oli lord Laiuse kihelkonnas kinni wõetud, aga Tartusse tuues Wasula ligidal ära karanud. Ta saadi teist korda kätte ja saadeti Wenemaale, kus wiijad ta teise kohta ära müüsiwad. Ka sealt põgenes mees ära. Kui ta jälle kätte oli saadud, tuleb „Niedergerichti“ kohtu poolt Kaadi mõisa walitsusele käsk 8 päewa aja sees Wenemaal jä-

*) Ruskowi kroonik, lehek. 18.

rele kuulata, kust Lauru Juhani ära põgenenud, et teda sinna tagasi saata. Kui R. mõisa walitsus seda tähendatud aja sees weel ei teadnud ütelda, siis sai ta R. mõisa walitsuse poolt oksjoni wiisi enam pakujale ära müüdnud. Niisugusid lugusid leiame sillakohtu protokollidest kuni 1822 aastani.

Neid ridasid kirjutades kuulsin ma ühe wana auu- wäärt mehe suust, et ta wäga hästi mäletawat, kuidas ta isa 30 waka kaarte eest ära müüdnud ja üks Surju Madis Pärnumaalt kahe tollaratta eest Kanepisse ostetud. Niisama moodis olnud koerte wastu inimeste wahetamine. Üks mõisnik — nime jätan ma meelega nimetamata, — wahetanud ühe ainsama jahikoera wastu wiis meest!

5) Pärisoni ei tohtinud ilma isanda loata naist wõtta. Andis isand talle käsu, seda ehk teist tüdrukut naiseks wõtta, siis pidi ta seda tegema. Selle kohta ütleb Läänemaa talurahwa seadus 1. peatükki § 2: „Kui mees naise wõtab, siis peab ta kirikusse tulema kaheksa päewa jooksul pärast kihlust, ja lasku ennast paari panna. Kui ta seda ei tee, siis peab ta maksma oma isandale 50 marki.“

Abielu rahwas ei tohtinud lahkuda. Kus mees orjas, seal pidi ka naine olema. Wõttis pärisoni naise teise isanda maa pealt, siis pidi ta selle eest tasumist maksma. (Seadus 1617. aastast, § 56, 69).

6) Pärisoni ei wõinud enesele mingit warandust korjata. Kusjow oma kroonikas ütleb: „Suri talupoeg oma naisega ära ja jäid tal lapsed järele, siis anti need sel wiisil käemeeste hoolde, et isand terwe waranduse, mis wanemad järele jätnud, enesele wõttis, lapsed aga

pidivad halasti ja paljalt*) mõisaherra tuhahunnikute (taluhurtfikute) otsas ümber hulkuma ehk linnades kerjama ja oma wanemate warandusest ilma jääma. Kõik, mis waene talupoeg enesele korjas, oli ta isanda oma. Suhtus ta wähe efsima, siis peffis tema junker ehk maauilem ilma halastufeta ja inimliku tundmuseta teda armetult ilma wanaduse peale waatamata pika kõwa witsadega."

Nagu sellest näha, ei olnud talupoegadel mingit pärandamise õigust. Kõik, mis nad oliwad kogunud, langes pärast surma isanda kätte.**)

Bolmeri linnas tegi maapäew Mihkli päewal 1537 otsufeks, et talupoeg selle oma kasuks ära võib müüa, mis mõis enesele ei tarwita, olgu see kodus ehk linna turu peal. Aga kaupa osta ja jälle ära müüa — see on kaubelda — ei tohi talupoeg milgi wiisil.

7) Orjamine oli mitmesugune. Teorjus mõisa põllul ja mõisas, teede tegemine, losfide ehitamine, küüdis käimine ja iga muu töö, mis mõisa herradel aga teha oli. Pea kadusiwad nõudmistel kõik piirid. Isandate põhjusmõte oli: Talupojad peawad neid ja nende terwe riigi üleweel pidama ja kõik andma, mis neil tarwis oli. Iga uus tarwitus oli sellepärast ühtlasi ka õigus uueks nõudmiseks, kuni sellest nõudmisest wiimaks see seadus wälja kaswis, mis weel selle aastasaja sisse ulatas: „Talupoegadel pole mingit warandust. Kõik, mis neil on, on nende isanda oma."

*) Unde de Kinder müsten nacket unde blodt — liggen gahn — unde eres vederliken gudes gantz entberen.

**) Läänemaa talurahwa seaduses § 3 seisab: „Kui talupoeg ilma lasteta ära sureb, siis langes kõik ta wara mõisa omaks."

Merkel kirjutab mõisnikkude nõudmisest: „Kui mõisnik esiti kõrgeb maksud talupoja peale oli pannud, mis nad iga sügise harilikul viisil pidivad maksma, siis saatis ta veel oma tappaloomad tema juurde nuuma peale; lastis, kui ta wahest ootamata viisil külalisi sai, kõige paremad loomad talupoja karjast enesele tuua, sõitis talwel nende juures ümber, et enesele andeid ja kingitusi anda lasta; wõttis nende käest, üsna tuju järele, majad, põllud ja waranduse ära; keelas neile ära, et nad midagi oma põllusaagist, elajatest ega mingist asjast linna müüa ei tohi wiia, waid wõttis ise ära ja maksis nende eest nii palju kui ise armas; kiskus nende surma järele nende terwe waranduse enesele ja lastis lapsed nii kaua kerjamas käia, kuni nad seda koormad jõudsiwad kandma hakata, mis nende wanedmad oliwad kannud.“

Tartu talurahwa seaduse järele ei tohtinud keegi talupoeg enese afemele ilma oma isanda loata teist inimest palgata. Kui keegi seda tegi, siis pidi palgatud inimene teda jalamaid isanda nõudmise peale wälja andma. See seadus oli üleüldne.

8. Päriss talupoeg seisis oma isanda kohtu all, kellel tema wara ja elu üle wõimus oli.*)

9. Pea terwe ordu walitsuse ajal ja ka pärast ordu aega mõisteti süüdlaseks arwatud talupoegi tuleproowile,**) kui nad endid süüdlaseks ei tahtnud tunnista.

*) Ruskowi kroonik leht 24.

***) Waata veel Bunge Liimi rüütlite õigus lehek. 74. ja v. Selmerseni Rüütliõiguse ajalugu lehek. 76. Orduaegse Liimi Talurahwa seaduses § 16 ja Kuuramaa talur. seaduses § 15 seisab nii: Kui üks talupoeg warguse pärast kahtluse all on, ja tema ise seda ei tunnista, ega teisi tunnistajaid ei ole, siis peab teda tulise rauaga proowitama.

Tuleproowi tehti tulise rauaga. Kui raud liha fiske põletas, siis oli kaebduse alune süüdlane ning sai oma trahwi. Muidugi teada, et tuleproowi juures iga kaebduse alune süüdlaseks jäi, kui ta ka ingel ise oleks olnud, sest tuli põletab nii kaua, kui teda maa peal on.

See ülekohus kisendas taewani. Ka waesed kannatajad läksiwad meele ära heitmises kiskjate metselajate sarnaseks. Russow kirjutab sellest omas kroonikas: „Kui üks talupoeg surmuks löödi ja ära tapeti, siis tarmitasiwad ta lähemad sugulased ise enese õigust ja surmasiwad mõrtsuka ära, kui nad ta kätte sawad, ilma kohtu otsuseta ja timukata, ega waadanud ka selle peale, kas see wahest enese elu kaitsemiseks teist ära ei tapnud. Ja kui mõrtsukat ennast mitte kätte ei saadud, pidi tihti ta lähem sugulane, isegi ta laps hällis tema eest kannatama.“

Seega oleme dokumentide põhjusel wana orja aja fiske lühikese pilgu heitnud, et sellest enesele tõsist pilti saada, mis mingisuguse ilustamise ega hirmustamise läbi moonutatud ei ole, waid wärwimata tõsi on. Üksikute lugude ja sündmuste kirjeldamiseks, mis pildile alles elawad wärwid annaks, ei ole siin ruumi. Sellepärast olen meelega kõik wälja jätanud, mis üleüldisest ülewaatest mööda läheb.

Nii palju pean siin weel tähendama, et mitte kõik meie esivanemad pärispõlwes ei olnud. Inimese armastajad mõisaherrad, keda ka on olnud, lastsiwad nii mõnedgi oma truud teendrid priiks, kuna üks weike osa juba wanast saadik priiks jäänud ehk enast priiks ostnud. Haapsalu linna seadus 1294.

aastast § 16 ütleb: „Kui üks Saksa mees kodanikuks tahab saada, siis annab ta raadile 1 artingi ja 6 ööri — Eesti mees 1 artingi ja 7 ööri.

Nüüd tahame järele waadata, mil wiisil priiuse koit meile paistma hakkas.

B. Priiuse koit.

Esimised loidukiired

1. Stefan Bathorn.

Ordu aeg oli kõik rahwad Narwa jõesel Meemeli kaldani pärisorjadeks teinud. Nii pea kui maa päris rahwad alla olivad heidetud, ei olnud võitjatel enam tööd. Nad hakkasivad koguni kõlwatumat elu elama ning lahutasivad oma toorest meelt talurahwa waewa ja piina juures. Ka tõusis piiskoppide ja ordu wahel maa-walitsuse pärast tüli, mida liht-mõisnikud era-pooletult pealt waatafiwad.

1561. aastal heitis põhjapoolne Tallinna maa Rootsi ja 1562 Liwimaa Poola walitsuse alla ja seega

lõppis wägew orduriik, kellel siamaale ise oma walitus oli olnud. Efiotja finnitab nii hästi Rootsi kui ka Poola riigivalitsus ordule tema endised eesõigused, aga kui rüütliid kadeduse pärast ordu peale Poola kuningalt enesele walitsejat palusiwad, läks asi teiseti. Wiimi maa sai Leedu maaga ühendatud ning Poola ülemwalitsuse alla finnitatud. Poolakad mäletasiwad wäga hästi, et nende suguwennad ordumaal pärisorjuses elasiwad, teadsiwad, kuidas need oma priiuse eest sõdinud ja nägimad, et Sakslased seal maal muud ei olnud kui palumata wõerad, kelle ülekohtune wõimus nüüd murtud on. Poola walitsus tundis küll ka, et nende maade oma riigi külge liitmine tarwilik on, ning et seda maa päris rahwa elukorra tõstmise ja Saksa wõimuse wähendamise läbi wõimalik on korda saata.

Need plaanid oliwad Poola kuningatel Sigismundil ja Heinrichil juba peas, aga need mehed oliwad nende täidesaatmiseks nõrgad. Hakatust tegiwad nad ometigi sellega, et endiste piiskoppide ja herrmeistrite maid ära hakkasiwad wõtma ja sõjawäe juhatajateks Poolakaid seadima.

Heinrichi järele waliti Bathory kuningaks. See oli hoopis teine mees. Ta tuli 12. märtsil 1582 Riiga, andis Sakobi kiriku Jesuitide kätte, pani ühe Poola krahwi ülemaks politsei walitsejaks, wöttis linna nõukogult (raadilt) õiguse ära, mõisniku sugust kurjategijate üle kohut mõista, käskis Düna jõe juhu kindlust ehitada, et sealt Saksamaalt tulewaid sõjamehi tagasi lüüa, ja finnitab linnale wiimaks ta eesõigused. Nüüd palus ka maa rüütlikeisus oma eesõigusi finni-

tada, aga kuningas Stefan Bathory juhatas nad riigipäewale. Siis laskis ta hulga talupoegi enese ette kutsuda ja neile kuulutada: Nende wilets elu tegemat talle walu. Tema nõuu olla neid pärispõlwest wabastada, ja kui esimeseks tunnistuseks selle tarwis tahta ta ära keelata, et neid edespidi eksituste pärast mitte enam ei pea peksetama, waid ainult rahaga ehk wangis olemisega trahwitud saama.

See oli Stefani plaan. Ta oleks ühe hoobiga talurahwale seisuse õigused kätte annud ja mõisnikkude kõige tähtsamad eesõigused häwitunud, sest keda enam peksta ei tohitud, seda ei wõidud surma mõista ammuigi mitte. Aga orjapõlwest isanda piitsa kartma õppinud talupoegadel ei olnud julgust seda armu wastu wõtta. Tõendatakse, et nad kuningat olla palunud — witsa hirmu mitte ära kaotada*) Wististe ei lootnud rahwas sellest uuendusest mingit kasu, waid kartis, et isandate wiha selle läbi tema wastu weel juuremaks wõib minna.

Selsamal aastal weel andis Poola suadik Rootsi kuninga Johannile nõuu, Stefaniga ühte heita ja kõik Sakjad Gesti ja Liimimaalt wälja ajada**), aga Johann ei wõtnud seda nõuu wasta, waid andis teda Sakslastele teada.

Riigipäewal, kuhu Stefan Liimi rüütlid juhatanud, wõeti nende suadikud wäga külmalt wasta. Nende palwe lükati tagasi Riia maapäewa jaoks. Minult seda finnitäs kuningas neile omas firjas, mis Sigismund juba enne oli finnitanud.

*) Selleks ei ole küsilt aktiwest tõendust leida, sellepärast wõib ta ka paljas jutt olla.

**) Keldi kroonik.

Kuningas kirjutas Riia maapäemale kirja nende sõnadega:

„Meie kuuleme, et maarahvas Liivimaal siiamani väga rängaste koormatud saab, sellepärast leiame meie tarmis olevat, seadusi teha, et ta käetäit paraneks.“

Enne maapäewa ärapidamist seadis Stefan 1583 Liivimaale Poola kohtud ja walitsuse wiisi, pani ühe Poolaka Wõnnu piiskopiks, Tartusse ja Pärnusse Poola kohtu ametnikud. Maapäemal ütles kardinal Radziwil kuninga nimel kõik wiimase piiskopi mõisa-wäljajagamised tühjaks ja seadis ühe kommissioni, kes järele pidi uurima, missugused mõisad wiimase piiskopi ajal ära on kingitud*) ja kas kõigel teistel mõisaomanikkudel nende käes olevate mõisade peale õigust on.

Kommission sai kohe kokku seatud ja iga kreisi jaoks üks kuninglik ametnik ja üks Liivi rüütel liikmeteks nimetatud.

Aastal 1584 saatis Liivimaa mõisniku seisus Stefani juurde Wilnasse saadikud oma seisukorra pärast kaebama. Kuningas andis selle peale oma rewisjoni kommissäriks käsu, kahtlased omandamise kirjad ära võtta ja mõisad sõjawäega täita, mis Rokenhusi ja mitme teise mõisaga ka kohe sündis.

Aastal 1586 mõistis Riia kohus kaks raeherrat, kes kuninga poole hoidiswad, surma ja täitis ka oma otsuse ära. See wihastas kuningat ja ta läks sõjawäega Riia linna alla. Siis andis ta käsu, et terve

*) Wiimane orduwalitsuse peapiiskopp Wilhelm, kes ordu lan gemist ju ette nägi, kinkis kõik mõisad ja maad, mis tal weel oliswad, oma meestele ära, et nad mitte Poola riigi kätte ei langeks.

Liivimaa rüütlikeisus 13. nov. ennast tema sõjaväega peab ühendama, kui nad kõik oma varandust ja mõisaid ei taha kaotada. Rüütlikid kuulsiwad sõna. Nad pandi uue kantsi ehitamist Düna jõe juul walwama. Warsti sellepeale tuli rewisjoni kommissär Bekoslawski Riiga ja teatas, et rüütlike sõjaväge mitme järwe wahel Poola sõjaväest ümber piiratud olla, ning andis nõuu, kohe maapäewa ära pidada.

Ta algas maapäewa selle manitsewa tähendusega: Et maaiandad oma talupoegi nii rängaste koormawad ja nii hirmsa pärisorjusega ja trahwiga rõhuvad, et selle sarnast termes maailmas, ka mitte paganate ega metsrahwaste juures weel ialgi pole olnud, siis on tuinga kohus niisama oma kõige madalama alama eest hoolt kanda kui ka kõige kõrgema eest. Selle pärast nõudwat ta, et rüütlikid niisuguse teo maha jätawad ja oma talupoegadele mitte suuremat koormat peale ei paneks kui Poola ja Leedumaal pruugiks on. *)

Et sellele asjale mõisnikkude poolt wistist rohkestest wastasid tõusis, seda tunnistab teine ettepanek hiljemine:

Kuningal on õigusega põhjust kaewata, et mõisnikkude seas palju kõikuma meelega mehi olla, kes tema ja Poola krooni wasta mitte nii truud olewat, kui wanne ja kohus neilt nõudwat. Rüütlikogu pidada kohe niisugused liikmed enese seast wälja heitma.

Rüütlikogu näitab oma kardetawat seisukohta elawalt tunnud olema, sest ta andis aruldase pehmusega järele. Nagu Relchi kroonik teatab, wastas rüütlikogu esimese asja kohta:

*) Relchi Liivi kronik, l'Alg. 421.

Tema ei wõiwat midagi sinna parata, et üks ehk teine mõisnik oma talupoegadelt rohkem nõudwat, kui õigus; niisugused wastaku seda ise Jumala ja kuninga majesteedi ees. Suurem osa mõisnikka olla aga häda ajal oma talupoegi hobuste ja härjadega aidanud. — Teises asjas palusiwad nad süüdlasi nimetada ja neid kohtusse kaewata.

Bekoslawski saatis need wastused Grodnosse kuningale kätte. Kirjawiijaga ühes läksiwad Riia linna saadikud, kes kinnitasiwad, et linnal aralangemise mõtet ei olla, kindluse ehitamist seisma palusiwad panna ja neid mehi lahti lasta, keda kuningas kinni pannud. Kuningas wastas saatetonnale awalises kõnes 26. nov.: Tema ütlewad sellega kõik linna lepingud ja eesõigused tühjaks. Kui linn mitte ennast tingimata alla ei heitwat, siis saawat ta teda ennast alandada õpetama, ja ta ei pidawat siis mitte enam armu peale lootma.

See sõnum pani Riia linna wärisema. Kõik olidwad hirmu täis — nii hästi kodanikud kui ka ordu mehed ja mõisnikud.

Seal tuli kohkunud Sakslastele kuue päewa järele see ootamata rõõmu sõnum, et kuningas surnud olla.*) — Nii peasis seekord mõisniku seisus weel oma haua äärelt. Stefani surmaga oli kõige suurem hädadoht möödas, mis Saksa rüütlitel Liwimaal ialgi on olnud, ja pärast tema aega ei olnud nende 24 aasta sees, mis Liwimaa weel Poola walitsuse alla jäi, talupoegade elujärje parandamisest enam palju kõnet.

*) Üks tema ihuarstidest nimega Simonius oli talle krampide ajal weini annud, kuna teised kõik seda ära keelanud. Teda peetakse mõnelt poolt meelega surmajaks.

Mis weel päaris aktis leiame, seda paneme jüa üles.

Runingas Sigismund saatis aastal 1597 uue pearevisiooni-kommissiooni Liivimaaale mõisnikkude õigusi mõisade peale läbi katsuma ja maarahwa elu tähele panema. See kommissioon andis kõigele kuningliku mõisa ja maapidajatele käsu, et nad talupoegade käest midagi muud ei nõua, kui seda, mis neile kuningaga poolt ette on kirjutatud, ja et nad neid mitte ei keela, oma ülejäänud põlluandisid ära müüa.

See seadus oli esimene samm Liivi talupoja elu korra paranemisele. Sellest võttis maapäew märku ja tegi 15. jan. 1598 otsuseks:

„Rüütlikogu lubab oma rüütli auu juures oma alamaid edespidi kõik oma üle jäänud wilja ja muud kaupa, mis neil mõisa maksudest järele jäänud, ilma feelmata linna wiia ja oma tarwitusi selle eest sealt tuua lasta.“*)

Revisiooni kommissioon saatis 1599. aastal oma tööst aruande Warsjawi, milles ta teatab, et ta mõnel pool talupojad väga wiletsal järjel leidnud. Põllud olla neile halwaste kätte antud, mõisnikud wõtawat wilja juurema mõõduga wastu ja andwat weiksemaga wälja. Nemad ja nende walitsejad trahwimat neid tuju järele rahatrahwiga ja mõtlewat uusi kuulmata orjusi wälja.

Süis andis kommissioon Riia adwokadi Silchenile käsu, üht seaduse raamatut kokku seadida, selle nime all „Liivi maa õigus (Livländisches Landrecht 1599).“

Selle seaduse raamatu järele olivad mõisnikkudel

*) Gadebusch, Livl. Jahrb. 2, jagu, 2. järe, lk. 191.

needsamad õigused, mis eespool juba nägime. Seal polnud muud midagi, kui olewad seadused ja pruugid paragrafideks kokku kirjutatud ja kinnitada lastud. Nii on selle seaduse raamatu järele (1. jagu § 9) mõisnikul õigus kurjategijat oma maa peal seaduse eest kaitseda, 2. jagu § 10 järele oli mõisnik talupoja ja ta wara üle määramata võimusega herra ja 2. j. § 17 järele mõisnik oma mõisas surmaotsust teha, kui ta mõned naabri mõisnikud kohtu kõrwalistujateks kutsus.

Õfegi seda nõudis Poola komisjon, et talupojad oma lapsi kooli tohtsiwad panna ja et need pojad, keda koduse põlütöö juurde tarwis ei olnud, käsitööd mõt-
siwad õppida. Selle ettepaneku lükkas Liivi rüütli-
kogu maapäewal Wõnnu linnas 1599 tagasi.

Kõhkem ei saanud Poolakad meie heaks teha. Nad hakkasiwad Rootslastega sõdima ja 1629 langes Liivimaa Rootsi walitsuse alla.

Rootsi aeg.

Rootsimaal olivad talupojad priid ja mõtisiwad ifegi riigipäewa nõuupidamistest osa, sellepärast on arusaadam, et Rootsi walitsus kõhe esimesel maapäewal, mis tema walitsuse ajal Wõnnus ära peeti, nõudis, et talupojad priiks saaksiwad lastud ja et talurahwa lapsed koolis käia ja käsitööd tohik-

siwad õppida, keda põllutööle hädapärast tarwis ei ole.

Rüütlikogu saatis oma saadikud v. Tiesenhauseni, v. Stackelbergi, v. Boye ja v. Taube selle aegse Südermanlandi hertsogi ja pärastise Rootsi kuninga Kaarel IX. juurde Tallinnasse ja lastis talle nende läbi ütelda, et rüütlikogu hertsogi soowi mitte täita ei võiwat, sest talupojad ei olla mitte priiuse wäärilised. Mis kooli ajutamisesse ja talurahwa laste koolitamisesse puutub, seda trükime rüütlikogu pikast wastuse kirjast siin asja tähtsuse pärast ära. Sealt loeme:

„Mis wiendamasse punktise puutub“: „kas ta mitte talupojad niisama kui teised seisused siin maal mõisnikkudest priid ei võiks olla, oma lapsi kooli saata ning ametit õppida, mis sellele maale kõlblikud ja kasulikud oleksiwad, sest et talupoegadel rohkem poegi on, kui neil neid oma koduse töö juures tarwis läheb? Neid peaks keelmata oma lapsi selleks tarwitada lastama, milleks nad ise soowiwad; sest neid inimesti kui pärisorjasi pidada, ristiusus, kus head kombed ja kord peawad walitsema, ei kõlba mitte, ja on ka pärisorjus ammu juba ristiusust ära heidetud.“ — „Selle peale ei wõi meie würstlikule kõrgusele alanduses teatmata jätta, et see ettepanek mitte uus ei ole, waid juba kuninga Stefani walitsuse hakatusel ja pärast teda ka kahe aasta eest tagasi, mil Riia pea-kommission asutati, kõrgest sündinud rüütlikogule sedasama ette on pandud. Aga üleüldine rüütlikogu on mõjuwate põhjustega, mis wana ajaloo ja rüütlite eesõiguste peale on põhjendatud, selle peale sel wiisil wastanud, et kuninglik majesteet ja pärast teda pea-kommission sellega

armulikult rahule on jäänud. Et talupojad palju paremine wanade pruukidega rahul on, kui priiustega, seda näitab juba selgeste see lugu, et nad kuningast Stefani, kes Riias olles ihu nuhtlust tahtis ära kaotada ja süütegude peale raha trahwi panna, südamest palusiwad, et neid niijuguse uuendusega mitte ei waawataks, waid wana wiisi järele ikka ihu nuhtlus alale jäetaks. Selle peale on kuningas wastanud: „Laske nad siis wana wiisi järele puuraiujateks ja weetalujateks jääda.“ Ka on pärast poole kuninga Stefanile teatatud, mis kära ja tüli talupojad Lääne, Saare, Harju ja Wirumaal on teinud, kus nad oma isandate ja junkrute peale mõisadesse tungisiwad ja kõik ära tapsiwad ning nii hirmsaid tegusid tegisid, et kõik herrad ja mõisnikud terwel maal neid tule ja mõõgaga jälle sõnakuulmisele pidisid sundima. See teatus ei ole üksi kuningliku majasteedi mõtet, waid ka ta awalikku otsust muutnud, nii et ta tulewa õnnetuse eest hoides targaste kõik wana wiisi järele jättis ja selle juures tähendas: Narridele ja lastele ei pea mitte keppi kätte antama. Peaks aga üks ehk rohkem hea loomuga inimesi leitama, siis wõib see ehk need era teel oma herraste alt priiks lastud ning auusate ja kasulikude asjade jaoks tarmitatud saada. Sel wiisil saaks tähtsamad inimesed abi ja mõisniku seisuse eesõigustest ja priiustest ei kaoks midagi ära.“

Siin on selge sõnaga kuninglik nõudmine — rahwale kooliõpetust anda — riitlikogu poolt tagasi lükatud. Tallurahwas oli „puu raiujateks ja weemedajateks“ sündinud ja ei tohtinud sellest põlwest kooli õpetuse läbi wälja saada. Kust pidi waejale rahwale abi tulema,

kui tema lähemad isandad sel wiisil ta eluforra pa-
randamise wastu tööd tegiwad!

Weerand sada aastat kestis sõda Liwimaa pärast
Rootsi ja Poolamaa wahel, mille aja sees rahwa ka-
fufs muidugi midagi ei wõinud sündida. Selle pika sõja aja
sees oli ka maa lagedaks tehtud ja rahwas hirmsasti ära
furnatud. Heidame pilgu laastatud maa peale, et sel-
lest enestele weikest pilti saada. 1630. aastal las-
kis Rootsi walitsus maad üle waadata ja leidis sealt
järgmist:

Riia kreisis oliwad 17 kirikust 11 täiesti ära hä-
witatud ja Tartu piiskopkonnas 27 kirikust ainult weel
7 waewalt pruugitawad. Lemfali linnas elasiwad 1630
ainult 8 kodanikku, Konneburis, kus 1601 weel 16
elumaja oliwad, ei olnud 1630 enam ühteainustti.
Walgas, kus 1600 weel 42 mõõdetud majaplatssi oli-
wad, leiti 1630 ainult — 3 elanikku, ja Marien-
burg ning Otepää, enne peakaupluse kohad, pruigitud uu-
litfatega, oliwad nüüd täitsa kadunud. Ka maal oli-
wad sõja rüüstawad jäljed igal pool selgeste näha.
Eraftwere, Kõõni, Bollusti ja Urula mõisa põllud oli-
wad selle pika aja sees nii ära sõõtinud, et 1627 seal
paks mets peal kaswis. Kuitatfi mõisas, kus ordu
ajal 60 talu peremeeft elanud, ei olnud nüüd ühtki
ainust talupoega enam. Eliftweres oli 5 meest 11^{1/2}
abramaa põldude peal töös, Lufe mõisas ei olnud lap-
pigi haritud põldu ja Wastselinna mõisas külwati seeme
sõõti. 1625 saadi Kawilda ja Ronguta mõisas kokku
161, Saarde mõisas 159, Rāpinas 388, Rannus
Soontaguse ja Walguta mõisaga ühes 156 ja San-
gastes 164 wakka rukkid. Matstwiwi mõis oli 178

taalri ja Kawastu mõis 7 Boola külden eest rendile antud. — Niisama wilets kord kui maa ja rahwaga, oli ka majadega.

Niipea kui Liiwimaa 1629 täiesti Rootsi walitjuse alla oli saanud, tegi kuningas Gustaw Adolf ilma mõisnikkudelt küsimata seaduseks, et ka talurahwa lapsed tema asutatud koolidesse wastu peawad saama mõetud, ja et seal ka Gesti ja Läti keeles õpetatud pidi saama. Üks niisugune kool oli Tartu ligidal Piiskopi mõisas 160 Gesti lapsele, kes seal koolm. Forseliusse juures 2 aastat kirjutamist, lugemist ja laulmist õppiswad. Neist, kes kooli läbi tegiwad, saiwad koolmeistrid ja köstrib. Koolm. Forselius wiis kord ka koolipoisist Rootsimaaale kuninga ette, kes neid lugeda ja laulda lastis ning oma rõõmu poiste hoole üle seega tunnistas, et mõlemale oma käega kuldtüki andis.

Teine neist oli kaua aega Ramburgis köster ja mitmel pool mujal enne koolmeister olnud. Tal olivad selle aja sees juba lapsedki nii suured, et ka kaks juuremat gümnaasiumi koolis käisid, mida ka kuningas Gustaw Adolf Gesti laste jaoks asutanud — siis tuli selle mehe pärisproua von Kennenkampf, ja nõudis teda oma walda tagasi, sest ta oli ju veel pärisori. Küll palus õpetaja tema eest ja katsus ka ülem kiriku eestseisja amet teda pärisorjusest peasta, aga armuline leskproua v. Kennenkampf ei jätnud oma „hinge“ teistele õpetajaks ega kirikule truuts teendriks, waid nõudis ta palwist hoolimata tagasi oma põllu peale töösse!

Aastal 1630 seadis Gustaw Adolf kindlad laada päewad, mil talupojad oma kaupa mõiswad müia, kuna

ta ühtlasi mõisnikkudele ja rentnikkudele kangeste ära feelas, neid selles takistada.

2 aastat pärast seda mõttis ta mõisnikkude käest kohtupidamise õiguse talupoja elu ja surma üle ära ja andis neile õigust oma isandate peale hoowi ja maa-kohtus kaebdust tõsta, kui neile liiga teewad. Ükfi kodune karistamise õigus jäi mõisnikkudele weel alali, mida pärast aga väga kurjaste tarwitati, nagu meie ka eespool saame nägema.

Seljal aastal käis kuningaga poolt ametisse seatud rewisioni kommission talupoegade maid ja nende teo orjust rewideerimas, mis nad oma maa eest mõis-
fale tegiwad, ja selle üle kirjasi walmistamas.

Need oliwad Kalewi sammud paremusel. Kui kau-gele oleks see auus talurahwa sõber asja wiinud, kui mitte Mana käsi waele ei oleks tulnud ning auusat ja tarka kuningat 1632 Lützeni juures igamesti ma-gama pannud! Mis temaga kadus, seda sa aimad, auus lugeja.

Jälle tuli wahel aeg. Poolfada aastat kadusiwad ajamerde, kui Jumal jälle ühe mehe Rootsi troonile lastis astuda, kes 27. apr. 1681 mõisnikkudelt talu-rahwa elu parandust nõudis: „wiletsat pärisorjust, mille all väga palju risti inimesi peawad õhkama, ära kao-tada.“ See mees oli Kaarel XI. Tema ise tahta ka oma Liwimaa mõisade pealt „seda wanast pagana ajast päritud pruuki“ ära häwitada, ja nõudis ka mõis-
nikkudelt rohtem inimlikku ümberkäimist ja kristlikkude elukombete pidamist.

Küütlili fogu wastas temale pea nendefamade sõna-
dega, nagu 80 aasta eest Kaarel IX. Kuningas

Stefan Bathory olla talupoegadele kirikuid ja koolisid ehitada tahtnud (mis aga õige ei ole), aga talupojad „pannud kõigest jõuust vastu.“ Siis seletab ta, et talupojad ise ihumuhtlust olla palunud. Sellepärast palub ta talurahvast just nii jätta nagu enne Rootsi walitsust. Kui kohtu õigus ja päranduse õigus rüütlite käest ära võetawat, siis ei võida keegi rüütel enam liiwimaale elama jääda.

Kaarel nägi ära, et mõisnikud priitahtlikult midagi talurahwa heaks ei tee. Wägivallega ei tahtnud ta seda korda saata. Ta leidis veel nõuu.

Ta walis ühe rewisioni kommissioni, kes talumaade wäärtust kroonu ja rüütli mõisade juures pidi takseerima ja selle järele ära määrama, mis iga talupoeg oma maa eest peab maksma. Need määrused saiwad kamberalhoowis kroonumõisjade jaoks üksikult ära kirjutatud — wakuraamatute nime all, ja jäiwad pärast ka teiste mõisadele maksu seaduseks.

Selle Kaarli targa seaduse läbi oli lord tujulistele mõisa omanikkudele ja rentnikkudele maksu nõudmistes piir pantud. 20. nov. 1694 keelas ta kroonu mõisarentnikkudele ära (kes muidugi kõik mõisniku seisusest oliwad) oma talupoegi witsadega trahwida. Oli keegi neist kurja teinud, siis pidi ta kohtu kätte antama, ning talupoeg wõis ka mõisniku peale kaebada. Ka seda keelas ta ära, et keegi kroonu mõisarentnik oma talupoegadelt mingit maksu ei tohi nõuda, mis mitte wakuraamatus ettekirjutatud ei ole, olgu maks ehk töö. Iga nõutud maksu eest on tal trahwiks seesamma kahewõrra tagasi maksa, hobuse päewa eest kaks taalrit ja jalapäewa eest 1 taaler.

Järgmisel aastal pani kindral-kuberner Hastfer riigivalitsuse käsul Riia maapäewale „majakorra“ ette, mil wiisil mõisnikud kodus pidada elama. Selles majakorras manitsetakse neid puhtale, kristlikule elule ja halastusele talupoegade vastu, et mitte nende terwiist, elu ühespidamist, liikmeid ja elu riisuda.

1696 andis Rootsi walitsus Liwimaa kroonu talupoegade kasuks üleüldise seaduse raamatu (Ökonomie-Reglement)*) wälja ja pani need seadused juba järgmisel aastal maksuaks. Selle seaduse vastu ei wõinud rüütlikogu midagi teha, aga juba seltsamal aastal palus ta riigivalitsust talupoegadele trahwi määrata, „et nad tihti üsna ilma asjata walekaebdusi tõstawad, millega mõisnikka kõrge walitsuse ees halwa walguse fisse saata, mis nende kõige suurem teotus on.“

Runingas Kaarel juri weel seltsamal aastal ära. Tema noor järeletuleja ei saanud Liwi talupoegade heaks midagi teha. Suur põhjasõda Wene keisri Peter Suurega ei lastnud enam niisuguste asjade peale mõelda.

*) Liwimaa seaduste kallal tegiwad Rootsi kuningad nii kaua tööd kui see maa nende käes oli (1621—1710).

Roidu aeg.

Liivimaa Wene kotta warju all.

Gesti ja Liivi talupoegade seisukord Peeter Suure ajal.

Peeter Suur, kui wägew mõitja, tark ja helde walitseja, finnitas kõik rüütlike endised eesõigused, fiiski selle tingimisega: „mis weel nüüdse walitsuse ja aja kohta kõlbawad“. Rootsi walitsuse ajal oliwad kaudgelt suurem jagu mõisad*) kroonu kätte wõetud. Peeter I. kinkis suurele hulgale nende mõisad tagasi ning mõisnikud hakkaswad kohe jälle oma wana wõimust talupoegade üle tarwitama. Peeter aga ei olnud mitte üksi nende eesõigused finnitanud, waid ka maa seadused ühtlasi, seega ka Rootsiaegsed seadused. Mitu korda pidi Liivi kuberner mõisnikkudele meelde tuletama, et nad talupoegadele wõerast wallast naese wõtmist ära ei tohi keelata, (2. jan. 1716) ega talupoegadelt rohkem maksu ega tööd nõuda, (21. mai 1722) kui Rootsi

*) Kuningas Kaarel XI. lastis Liivimaa üle rewideerida, kus kõiges kofku 6322 adramaad pruugitawat maad oli, sellest rüütlike käes ainult 1021³/₈ adr. m. Kõik muu olisid Rootsi kuningas Gustaw Adolf, Kristina ja Kaarel XI. iseäranis wiimane, nende omanikkude käest, kellel selgeid tõendusid ei olnud, et mõisad nende omad on, riigi külge tõmmanud.

seaduses lubatakse. Neid noomitusi korrati 1728, 1733 ja meel selle aastajaja lõpul paar korda. Ka need noomitused juba näitavad, et mõisnikud olematest seadustest midagi ei hoolinud, vaid oma eesõiguste peale lootnud, mis Bene valitsus neile uuesti kätte andud. Nii oli talurahva põli jälle pahemaks läinud.

Peeter ei soanud oma suurte riigi tööde juures aega Gesti ja Liivi talupoegade saatust tähele panna. Ta oli Peterburi kohtu kollegiumi kõige ülemaks kohtuks Liivi ja Gestimaa jaoks nimetanud. See kohtukollegium nõudis 1739 Riia hoomikohtult jelle üle aru, misjagused seadused mõisaherra ja talupoja vahel on olemas?

Selle nõudmise peale valmistos rüütlikogu vastuse, mis Rootsi seadusi ei tunnegi. Meie võtame sellest pihast tähendustirjast*) ütsitud tähtsamad asjad välja.

1) Talupojad on „oma elu ja kehaga“ pärisherade täieline omandus, kelledega need teha võisivad, mis tahtsivad.

2) Talupojad ei tohi enesele mingit warandust korjata, ütsi aga oma isandatele, kellel prii woli käes on talupoja waranduse ja omanduse üle nagu kõige teise ise oma waranduse üle walitseda.

3) Mõisaherrad võivad oma talupoegadele nii suuri maksusi ja töösid peale panna, kui ise heaks arwawad.

4) Talupoegade trahwimises on mõisnikkudel määramata wõimus. Nagu iga kasuliku looma wigastamine peremehe oma kahju olla, nii olla ka üleliigne talupoja karistamine pärisheerra enese kahju.

*) Ritterschafts-Memorial Riia hoomikohtu arhivis. Just. Coll. Rescr. 2. jagu 6) 14.

5) Talupoegadel ei ole mingit õigust, ülemäära nõudmiste ehk trahvide pärast oma isandate üle kuskil kohtus kaevata.

Need oliwad rüütlike seadused! Kuhu oliwad kõik Poola ja Rootsi seadlused jäänud? Ara heidetud — unustatud! Veel läksivad meesand jada aastat sel viisil mööda, siis hakkas Katarina waeste talupoegade eest hoolitsema.

Katarina aeg.

Esimene samm ühe mõisniku poolt.

Dõ järele tuleb päew, see on looduse seadus. Ka orjapõlwe õõle pidi lord ots tulema ja koit helendama hakkama. Orjade rinnus ei olnud endise priipõlwe mälestused veel mitte kustunud, waid see püha tuluke hõõgus tuha all taja edasi, ilma et wälimine ilm seda märkas. Isandad hoidsiwad hoolega selle sädeme lõtkele õhutamise eest, sest „talupojal pole muud tarwis teada kui tööd teha“. Mida nürin waim ja tuhmin pea, seda fergem on teda oheliku otsas pidada, mõtlesiwad mehed ja ei liigutanud sõrmegi nende waimu äratamiseks. Meie oleme ees pool küllalt näinud, kuidas Liivi rüütlikogu auusa-meeliste walitsejate nõudmi-

sed — rahwale priiust anda ja foolisid asutada — iga furd tagasi lükkas, kuni Gustaw Adolf wiimaks ilma maapäewalt luba küsimata ise Gestlaste ja Lätlaste jaoks koolid asutas.

Kui Katarina II. Wene troonile oli astunud, toodi temale raskeid kaebdusi Liwi-maa mõisnikkude wägimallast talupoegade wastu. Wana auuwäärt Ascheradeni pärišherra parun von Schulz, kes ise neid kaebdusi oma kõrwaga oli kuulnud, andis 1765 maapäewale nõuu, ise seda asja parandama hakata, enne kui riigiwalitus tuleb ja seda teeb. Et ta nõuu tühjaks healeks kõrbes jäi, siis mõttis ta ise asja käšile. Ta tegi oma talupoegadele seadused ja lastis nad selle nime all ära trükkida:

„Ascheradeni ja Rooma mõisa talurahwa seadus.“*)

Esimeses punktis oli:

Talupoeg jääb küll pärisorjaks ja peab tingimata mõisniku sõna kuulma, aga isand ei tohi teda mitte mõisast lahutada, ära müia ehk ära kinkida, kui talupoeg selleš ise mitte maakohthu ees luba ei anna.

2) Kõik, mis talupoeg enesele korjab, ehk mis tal on, peab tema õige, prii omandus olema, mille üle ta ise oma tahtmist mööda võib walitseda. Ka tema kohta ei pea isand ta käest mitte ära tohtima wõtta,

*) Wõrdle Küütlifoggu seadusega 1739, lehek. 14.

nii kaua kui ta oma töö selle eest on teinud ja maksud maksnud.

3) Talupoegadelt ei tohita mitte rohkem maksusid nõuda, kui waku raamatutes määratakse. Kui isand rohkem tarwitab, siis peab ta selle eest maksma.

4) Selles punktis ei muutnud ta midagi.

5) Talupoeg võib oma isanda peale maakohtus kaewata.

See on tema seaduste sisu, mis ta rüütlikogu tähenduskirja wastu kokku seadis. Ta lootis, et temale järeletegijaid tuleb ning et maapäew ka omalt poolt selle peale midagi talupoegade kasuks teeb, aga ta ootused ja lootused oliwad asjata. — Maapäew, kellele ta selle asja 1765 soojalt ette pani, korjas kõik need trükitud „Talurahwa seadused“, mis weel kätte sai, kokku ja peitis nad ilma eest oma kirjalogusse ära.

Nii oliwad auusameelelise Schulzi head ettewõted tühja läinud. Kui kõrgel seisis ta oma auusa südame poolest üle kõige oma ametiwendade ja oma aja! Tema oli ainus mees, kes Liiwimaal priitahtlikult, auusast kohuse tundmusest waimustatud, rõhutatud rahwale priiust andis, mille pärast riigivalitsus weel 56 aastat rüütlitega pidi wõitlema.

Maapäew 1765.

Liivi- ja Gestimaal olivad Bene walitsuse all ditsema läinud, aga talurahwa eluford selle wastu ikka wiletsamaks jäänud. Seda nägi tarf keiserinna ära ja ta wöttis nõuuks abi otsida. Tema käsu peale ilmus „Bene ajaloo kogus“ Liwimaa pärisorjusest wäga elaw kirjeldus, mis igal pool tähelepanemist leidis. Siis laskis ta Liwimaa kindral-kuberneri krahw Browne läbi maapäewale ette panna, et rüütlid rohkem inimlikku olemist talurahwa wastu peaksiwad näitama, sest

1) ei olewat talupojal mingit õigust oma waranduse peale, ka siis mitte, kui ta seda oma waewa ja were läbi enesele korjawat. Talupoeg ei olewat mitte üksi oma maa peal ja tema oma ehitatud majades kui lind õksa peal, waid ka oma elaja karja, oma hobuste, oma enese waewaga saadud wilja juures. Leidwat isand tema juurest midagi, mis talle meeldimat, siis wõtawat ta seda tühja hinna eest ehk koguni muidu ära.

2) Tema maksud ja tööd olla koguni määrata ja ta pidada iga päew weel uusti wastu wõtma, milleks ta kehajõud ega warandus ei ulata.

3) Ta saawat kirjategude eest liig raskeste trahwitud, ja sagedaste nii nuheldud, et ta süüd seda wäärt ei olla ja weel niisugusel wiisil mis risti inimese tundmused ialgi ei lubawat.

Need ja sarnased asjad olla Liivimaal keiserinna majesteedi ette toodud, kes kindral-kubernereri Browne maapäeva peale saatnud, et Liivimaa mõisnikkude „türanni walitsusele ja ülemeelsele omawoli tarwitamisele piiri panna*“) ja sellepärast lootwat ta, et rüütlikogu keiserliku majesteedi soowimisi tähele saab panema. Oma kõnes rääkis keiserlik saadik:

„Et esimene kaebus õige on, see on selge. Talupoeg ei ole mitte üksi oma maa peal ega ka tema enese ehitatud hurtsikutel nagu linn katupe peal, waid ka oma natuke wäga pärast ei ole ta julge. Kui herra tema juurest midagi leiab, mis talle meele järele on, olgu see hobune, lehm, seapõrsas ehk midagi muud, siis mõtab ta seda kas oma hea tahtmise järele antud weikse hinna eest ehk ka koguni muidu ära. Slegi iga aastased põlluwiljad, mida talupoeg fibeda palehigi ja raske tööga maa seest enese ja tema omaste waewaliseks peatoiduks wälja toonud, ei ole herra eest julged. Kuidas on siis mõimalik, et waeused inimesed nii õnnetumas elus enestele midagi peakswad koguma, kui see kõik igal tunnil neilt ära wõib saada mõetud?“

Teine rõhumine on weel sagedam ja suurem. Peale orjuse ja maksude, mis maa külles seisawad, on abiorjused määrata ja ilma otsata. Nii tarwilik kui mõisaherrale talupoja töö lõikuse, sõnniku wedamise, tarwiliste hoonete ehitamise, heinamaade puhastamise, puude raiumise ja parwetamise jne juures on, niisama tarwilik on ometi ka, et see kõik määratud ning

*) Keiserinna majesteedi enese sõnad. Liitwi maapäewa protokoll a. 1765.

talupoja waranduse järele kindla põhja peale seatud oleks; et näituseks iga töö tarwis talu suuruse järele kindlad päewad määratud saamad, ja et seda tööd ainult selleks tarwitakse, milleks ta rajatud on ning mitte teisi töösid nende asemele ei nõuta, kui esimesi teha ei ole. Nüüd aga läheb kõik mõisaherra tuju järele. Talupojale mõodetakse, peale tema seaduslise töö mõisa wäljal, tüüdi kätte, mis ta ära peab teema, ilma kõige wähema maksuta. Woorisid lastakse otse niipalju wedada kui palju tarwis läheb, mitte üksi mõisa, waid ka wõeraid kaupasid, mis tihti palju rohkem on ja raskemad wedada, mille juures talupoja wantrid ja reed lõhutud saamad ja waejed töölistel selle juures ränga wõla fiske langewad.

Selle järele on maal väga suureks kaswanud wiina-põletamine talupoegadele kõige suurem õnnetuse hallikas. Taludest ei wõeta üksi mitte inimesi peale tehtud töö wiina põletama, kus nad libedas töös wiletate wiinatöökide suitsu ja auru sees ehk osalt ka külgehaakawa jooma-haiguse läbi oma termijest ilma jääwad, waid nende käest nõutakse wiina jauks teatud arwu wilja, ja kui nii palju wälja ei tule, siis peab talupoja wiljasalw selle eest wastama. Muudugi teada, ei ole kõik wili ühe headune ja pealegi on wiinasaak suurem üles antud, kui maksuwiljast wälja wõib tulla. Nii on talupoeg kõige suuremas kimbatuses, millest herra aga aru ei saa.

Kolmas talurahwa rõhumine on nende nuhtlemise tombe. See on nii liig, et kiskendamine sellest juba minu suureks kurwastuseks troonini on tunginud. Kõi-

ge weisfemaib eesitufi nuheldakse 10 paari witsadega, milledega mitte seadusliku eeskirja järele iga paariga faks ehk kolm forda ei lööda, waid nii kaua pehjetakse, kuni witsadest paljad tüükad üle on jäänud ja kuni nahk ja liha maha langewad. Talupojad saamad nädalate ja kuude kaupa, sagedaste weel kõige karedama külmaga, aitades raudas ja pakus wee ja leima peal wangis peetud. Need on kõik trahwid, mis erawiisil karistuse piirist kaugelt wäljas on ja milledega ainult kohtud suuri kurjategijaid nuhtlewad ning nendegagi pehmemalt, inimlikumalt ümber käiwad ning nad wähemalt soojasse wangihoonesse panewad.

Mis wõib niisugustest liigsetest rõhumistest ja wägivaldsjetest tegudest muud wälja tulla, kui seda, et talupojad elulusti ja kõik teenistuse ja töö himu kaotawad, meelt ära heidawad ja kõlwatumafeks inimesteks saamad, ning oma elupaigast ja kogu ni ka maalt ära põgenewad? Mis wõib teie kasudele kahjulikum olla, kui ühe niisuguse tarwilise seisuse ümberhulkumised?

Kõik see paha lugu wõib täieste parandatud saada, kui auus rüütlikogu otisuseks teeks:

- 1) et talupoegade omandus nende liikumas waranduses, iseäranis selles, mis nad ise enestele teeninud, kinnitatud saaks;
- 2) et teo-orjused, kuidas nende nimed ka olgu, määratud ja talupoegade jõuu järele ära jagatud saaks;
- 3) kodust karistust liiale minemise eest hoida ja talle tarwilised piirid panna.

Nende kolme punkti kohta andis keiserlik faadit

omalt poolt hea plaani rüütlikogule ette, mille järele ta talurahwa põlwe parandust soowis.

Esimese punkti kohta soowis ta, et mõisaherra talu, mis juba talupoja käes on, mitte ära ei wõtaks ega teda seesi wälja ei sunniks minema, vähemalt mitte ilma tajumata.

Teise punkti kohta pani ta ette, et need maksud ja tööd, mis rendikohtade tarwis juba wakuraamatutes määratud on, ialgi enam ei saaks suurendatud. Ja kui wanaprungi järele ta abiteo päiwi tehatse, mis wakuraamatutes ei seija, siis pidada ka see kindlaste ära saama määratud, kui palju päiwi keegi talupoeg kuskil töös teeb. Wiina põletamiseks ei pidawat mõisaomanikud mitte päilisi taludest tarwita- ma, sest see edendawat rahwa seas joomist suurel määdul, waid selleks inimesed palkama. Ka pidada wiina wili raskuse, puhtuse ja headuse järele ära kaalutud ja ta arw kindlaks tehtud saama. Niisama olla waja wooriskäimisi ära määrata, nii et talupoeg sellest, mis ta üle aru wooriskäimisega aega ära kulutab, maksu saab ehk et see aeg talle muu töö päewade ette armatakse. Sel wiisil saada talupoeg ka natuke aega enese tarwis, mil ta oma tööd wõida teha. See teadmine, et see, mis ta oma aja- ga teeb, tema enesele saada, sundiwat inimest wirgemaks saama ja oma elamise tarwituste eest muretsema, mis iga inimese sees kui loodud sund elawat.

Wiimaks soowib keiserlik saadik, et rüütlikogu rist- tiinimese tundmuse ja enese auu pärast hirmsad ihu- nuhtlused maha jätaks ning nende asemele niisugused

trahwid seaks, mis ristiinimestele mitte häbi ei teeks. Trahwid tulgu kohe kurjateo järele. Wangi panemine ei tohi mitte üle kolme päewa kesta ja wangikoda peab niisugune olema, kus inimese terwisele kahju ei sünni. Weiksed süüd, laiskus ja wastupanek, saagu piitsuga nüheldud, suured seaduse wastu eeskimised, wargused, ärajooksimised ja muud kuriteod olgu witsadega karistada, aga mitte rohkem kui künne paaridega, aga ühegi paariga ei tohtimat rohkem kui 3 hoopida. Kui see ei aitanwat, siis pidada päris-herra süüdlast kohtu kätte andma.

Lõpetus awaldas ta oma soowi weel selle kohta, et inimeste müümisele kord lõpetus saaks tehtud. „Selle kaubaga on asti nii kaugele aetud — ütles ta — et lapsed oma wanematest, wahest koguni ka mehed naistest, lahutatud saawad, ja et päris-herrad, kes oma otša kigidal näewad, oma inimesed ütsikult ehk perekonna kaupa kõige nende warandusega awalikult enampakkujale ära müüwad. Et see nüüd rängaste inimese auusse puutub ja ülemalt poolt pea kangeste ära keelatud saab, siis teeks auus rüütlikogu hästi, kui ta ise oma auu hoidmiseks selle kõlwatu kombe ära kaotaks.“

Need oliwad ettepanekud kõige kõrgema tahtmise järele. Kindral-kuberneri Browne tähendas, et keiserinna majesteet temale seda mitte ütsi suusõnal, waid ka kirjalikult, südamet peale pannud ning et see keiserl. majesteedi kindel ja kõikumata tahtmine olla.

Nüüd aimas rüütlikogu juba küll, kui kardetaw ta seisukoht oli. Ajad oliwad teised, kui Stefan Bathorn ajal.

Kui maapäew nüüd midagi ära ei teinud, siis wõis wägew keiserinna tulla ja ühe ainukeste sõnaga tõik olewa seaduse ümber lükata. Ja kes seisus selle eest, et siis mõisnikkude asi halvemaks ei lähe, kui siis, kui nad ise priitahlikult mõne eesõiguse kaotawad, mis nad enam kinni hoida ei wõinud! Seda nägiwad mitmed selgema pilguga maapäewa liikmed ära, ning hakkasiwad sellepärast riigivalitsuse nõudmiste eest rääkima.

Aga kaugelt suurem osa oli kängeste riigivalitsuse nõudmise wastu. Siin tõusiwad waidlused ja nii ägedad, et rohkem kui pool sada aastat pärast seda aruldaft maapäewa sellest weel muinasjutulisi lugusid kõneldi. Keiserinna wolniku kindral-kuberneri Browne poolt astus ka auus Schulz üles ja pani wägewal sõnal rüütlikogule südame peale, inimliku kohuse täitmise pärast kaasinimeste, ja sõnakuulmise pärast kõrge riigivalitsuse wastu, talurahwa eluorra parandamiseks ta õiget ja armulist nõudmist täita. Rüütlikogu oli Browne nõudmise peale ka ühe seletuse keiserinna majesteedile walmistanud, milles ta rüütli auusõna peale toetades oma wanu eesõigusi inimeste kasuks, nagu ta seda hea tunneb olema, lubab tarwitada. Sellega ei leppinud weel keiserl. saadik ja selle wastu kõneles nüüd ka parun Schulz. Ta ütles, pärisorjus olla pagana aja pimeduse wili ja ei sündiwat milgi wiisil praeguse aja fiske, mil ligimese armastus endise toore rusika õiguse asemele astunud. Inimeste õiguste ära wõtmine olla häbiks sellele, kes seda teeb.

Temale wastati, et suurem osa pärisherrasid oma eesõigusi ialgi kurjaste ei olla tarwitanud, waid ainult rahwa kasuks!

Perun Schulz kostis: „Ühele õigele isandale, kes oma talupojalt midagi ei ole võtnud, ega teda ka mitte ülemäära teo-orjusele sundinud, ei teeks see ju midagi, kui ta seda seadusets muudaks, mis ta siamaani priitahtlikult ja hea meelega teinud.“

Nuus Schulz näitas oma kõnes, kui tarvilik see olla, kui talupojal võimalik on enesele kindlat warandust forjata ning kui ta kohused seaduse läbi määratud saada, mis tema käeläiki kindla ja julge põhja peale rajab. Liivimaal ei olla siamaale aga inimese õigustest lugu peetud, ehk küll talupoja kaunis käeläik ka ühtlasi mõisaherra hea põlwe kõige kindlam aluspõhi olewat. Mikspärast ei tahtwat Liivi mõisnikud siis oma talupoegade põlwe parandada?

„Nii kaua kui talupojal mingit kindlat warandust ega seaduslist õigust ei ole — kõneles ta edasi — niikaua on otse võimata, et nende käsi hästi võiks käia. Ilka tuleb sinna takistusi, nii hästi herra kui ka talupoja enese poolt wahela. Ka kõige parem herra, kui ta õigustele mingit piiri määratud ei ole, võib mõnigi kord silma paistwast kasust eksitatud, talupojale liiga teha, ilma et ta seda ise usub tegewat. Talle võimad mõned tarwitused väga tarwilikud ette tulla, millest ta siis, kui nad mitte nii väga kerged, wahest ühe ainukesse näpunäitamise peale kätte saada ei oleks, väga hästi ka ilma võiks jääda. Talupoeg selle vastu mõtleb täitsa nagu ta tõsine oleks on. Ta teab, et kõik, mis tal on, tema herra oma on ja seda temalt igal ajal ära võib võtta. Sellepärast ei püia ta ka enesele midagi koguda, waid elab päewast päewa nii

kudas aga juhtub. — Kui aga talupojale tema omandus on finnitatud ja ta kohused ära määratud, siis saab ta ka teifiti mõtlema ja ta püiab koguni teise eesmärgi poole. Ta katsub ennast ilma herra abita oma jalgade peale seadida, ta katsub enesele warandust koguda, sest ta on julge, et see tema oma on. Ta teeb oma teo päewad eht maksab oma määratud maksud õigeste ära, sest ta teab, et talle peale selle enam midagi ei võida peale panna. Lühidelt, ta jõuab paremale elujärjele ja edendab seega ka oma herra head käekäiki. — — — Ma usun, et ma juba küllalt selgeste olen näidanud, et mitte üksi inimese armastus, waid ka meie oma kasu, meid talupoegadele õigusi sunnivad andma. Aga mitte üksi need kaks asja ei ole meie fihutajad, waid üks suurem ja tõsijem asi, mis ma wäga wastu tahtmist siin ette pean panema, on, mis meid weel palju kängemalt seda sammu sunnib tegema.

Kohe peale keiserliku majesteedi trooni peale astumise toodi talle Liwimaa mõisnikkude hirmsatest tegudest kõige raskemaid kaebusi ette. Mina olen oma kõrwaga neid kahjulisi waidlusi kuulnud, mis need kaebused ja laimused sunnitasiwad, ja ma katsin iga filmapilk, et määramata wõimus meie talupoegade üle ühe keiserliku kasu läbi lõpetatakse. Wahest oleks see ka juba sündinud, kui kindralkuberneri herra seda walju sammu selle etteandmise läbi ei oleks katsunud ära hoida, et rüütlikogu ise oma ülemäära woli tahta fitsendada. Siia juurde tuleb weel ühe isamaa armastaja firi*) „Wene ajaloo kogus“, milles kirjaniit mitte

*) See firi ilmus „Mülleri Wene ajaloo kogus“ selle pealkirja all: „Ühe Liwi isamaa armastaja kirjeldus päris orjusest, nagu see Liw-

üksi tõsist pärisorjust, vaid ka sellega ühes käiwaid ülekohtu tegusid, kõige hirmsamaks maalib. Meie mõime fergeste mõista, et niisugune kiri mitte ilma iseäralise põhjuseta Bone ajaloo koguks ära ei ole trükitud. Wabest on ta meile kui wiimselks manitsuse healeks awaldatud.

Keiserliku majesteedi tõsine tahtmine, piirita pärisorjusele lord piiri panna, on selge kui päew. Kui meie mitte ise enestele piiri ei raja, kui meie mitte ise kohtumiska eneste ja oma talupoegade wahel ei wali, siis oleme julged selle peale, et meile niisugused piirid pannakse, mis meile mitte meele järele ei wõi olla, ja meile saadetakse niisugused kohtumõistjad, keda meil muudu asja oleks enestest ära heita. Urge lastemendid tühjust lootusest petta, et kõik weel wana wiisi wõib jääda. Kui meie ka usufime, et kõik muu weel meie pealt ära pöördä lasteks, aga et inimese õigused meie pärast jalge alla tallatakse ja inimestest nõnda ütelda — elajad tehakse — seda ei ole meil ialgi loota.

Maapäewa wolikogu otsuses*) ette pantud seletusega ei saa keiserinna majesteet ilmasgi rahul olema.

wimaal talupoegade peale on seatud." Kirjutaja on kindmata, aga ta kirjeldused näitawad, et ta Liivimaa olu ja pärisorjust väga hästi on tunnud, sest kõik on tõsijest elust wõetud ja sellepärast wärmimata tõde.

*) See otsus tehti lohe kindral-kuberneri ettepaneku peale, mis ees pool kuulsime. Selles wolikogu (Enger Ausschuß), otsuses mille awaldamise järele weel Schulz oma ettepanekuga tuli, ei ole midagi muud, kui seda teada antud, mis õigused mõisnikkudel wanast ajast jaadik olnud ja et nad neid eesõigusi auustaste juba oma rahwa kasuks pruutunud. Nad olla näituseks ainult siis oma inimesi wara müümaft keelanud ja enesele wõtnud, kus need seda mõistmata wiisil ära pillata tahtnud.

Meie näitame selles oma määramata õigust, mille pärast siamaale ülemal pool ka sugugi kahtlust ei ole olnud ja rikume ise selle keiserinna lootuse ära, et meie oma õiguslikku, aga kahjulist võimust oma talupoegade üle kindla piiri sisse panna võime. Kuidas võib see meeldida? Ja kas see ei võiks meid veel koguni kahtluse sisse lükata, et meie omandust ja määratud kohusid, mida meie ometi kui kõige kallimat vara nii suure hoolega kaitseme, oma kaasinimestele ei taha omais tunnistada? See omanduse kindlus ja need määratud kohused ei ole kellegi iseäralised eesõigused, vaid üleüldised inimese õigused.

Kui meie ka usume, et keiserinna meie seletusega rahul võiks olla, mis aga võimalik ei ole, siis oleksime endid seega ometi palju kardetavama seisu koha peale seadinud, kui siis, kui meie oma talupoegadele mõne kindla õiguse annaksime. Sest kui talurahwa kohused määramata jäävad ja riigi valitsus selle õiguse enese kätte jätab, neid vastutamisele võtta, kes oma talupoegadele liiad orjused peale panewad ehk muul viisil eksiwad, siis ei ole ka trahvimises seadust, vaid seda tehakse nii, kuidas kohtumõistjad ise heaks arwawad. Mina ei himusta mitte ilmsüüta wiisil niisuguse kohtumõistja ette kutsutud saada, kes tuju järele kohut peab mõistma, sest et meie talle seadust ei tee.

Need on minu mõtted, mis ma nõudmise peale kui auus mees oma kohuseks pidasin ilma tagasi hoidmata auusa rüütlikogule ette panna.

Nõnda rääkis üks Liivimaa mõisnik aastal 1765,

kellel enesel mõni tuhat pärisorja oli. Kui kaunilt hülgab ta nimi oma sugu seas! Keegi maapäeval olejatest mõisnikkudest ei kiitnud tema nõuu heaks, millel ometi nii selgeste rääkimad põhjused olivad. Tema sõnad olivad kuuljad nii üles äritanud, et teda aknast välja tahetud wisata, mis mõistlikumad maapäewa liikmed õnneks weel ära saanud keelata.

Selle peale astus maapäewa wolikogu kofku mõttis parun Schulzi kirja läbiwaatamiseks ette ja wastas selle peale:

„Maa-nõunik paruni herra Schulz on 25. Webr. maapäewal etteloetud wolikogu otsuse kohta, auusa rüütlikogu nõudmise peale, põhjusti lubanud ette anda, mikspärast ta niisugust õigust, nagu ta oma Uscheradeni talupoegadele annud, üleüldise heaks ja tarwiliseks peab. — Auusa rüütlikogu nõudmise peale on wolikogu seda asja järele kaalunud ja järgmise otsusele ennaft ühendanud:

Mitte üks ainus meie feast ei oleks uskunud, et maanõuniku herra oma talurahwa õigust üleüldiseks seaduseks wastu wõtta kõlblikuks peab. Selle seaduse põhjusmõtteid, et talupojal kindel omandus ja määratud kohused peaksiwad olema, ei ole wolikogu mitte üksi õigeks tunnistanud, waid ka oma seletuses näitustega põhjendanud, et igauks enese eest hoolitseja peremees juba siamaale nende põhjusmõtete järele elanud, nõnda kuidas määramata ja iga päew tarwituse järele muudetawad kohused kindlaste ära määratud wõiwad saada. Selle wastu on igamees kahetsenud, et Uscheradeni talurahwa õigus trüki läbi awaldatud, mis ainult halba

saab sünnitama, sest jeda õigust võivad talupojad oma tigiduses väga kurjaste pruukida. Muusal rüütlikogul on ka põhjust mures olla, sest ta on näinud, et enamiste kõik talupojad, kes sel ajal linna tulivad, parun Schulzi talurahwa seadusi ostivad, ning et juba Pärnu maalt järele küsiti, kas see tõsi olla, et talupojad priiks lastakse? Need sündmused on auusat rüütlikogu arusaadaval viisil kartma pannud.

Õgamees teab, et taluinimesed mitte lugemise himu pärast enesele raamatut ei osta, vaid oma raha parem ära joovad kui raamatu eest välja annavad, kui neil selle juures mingit muud mõtet ei ole.

Et keiserlik majesteet ja tema tahtmisel kindral-kuberner oma ettepanekus mitte talurahwa priiusest, priiks lastmisest ega muudatusest ei ole rääkinud, vaid ainult talurahwa eluorra parandamist nõudnud, siis on selge, et priiuse küsimus üksi Uscheradeni talurahwa seaduse ilmutamisest on tekkinud. Otsustagu paruni herra ise, kas niisugune asi mitte õigusega auusat rüütlikogu ära ei pea ehmatama.

Õgamees tunneb Liivi talupoega. Õgamees teab, et ta oma herra kui oma waranduse peremehe peale waatab ja teda wihtab. Ta hakkab igast asjast, mis wähegi talle õigust annab oma wiha mõisaherra wastu üles näidata, kae kae kinni."

Rõige pahem olewat, seletab wolikogu, Schulzi talurahwa seadusest see, et need, kes teda loewad, seda mitte ainult Uscheradeni, vaid üleüldiseks seaduseks ja igas mõisas makswaks pidada.

„Mis tagajärge ei pea meie küll kartma, kui talupojad seaduse raamatust leiavad: „Ükski talupoeg ei tohi ilma tema enese loata, mis maakohustus saab tehtud, ära müüdud saada“? sest et see õigus ütleinata palju kaugemale läheb, kui seaduse põhjusmõte lubab.“

Niisama olla kardetaw, maid uuesti mõõta lasta, mis juba küllalt hästi ära olla mõõdetud ja igamehes ajaks finnitatud. Schulz võida oma maa peal küll teha, mis ta heaks arvawat, aga ta ei tohtivat ka mitte oma seadustega teistesse puutuda ega terwet rahwast üles kihutada. Tema oleks pidanud oma talurahwa seadust enne trükkida lastmist maapäewale ette panema ja selle nõuu tema kohta kuulda wõtma. Värisorjus ei olemat üksi Riivi, waid ka termel Benezmaal olemas, mis siis just Riivimaa üle nõnda hädaldata! Nõukogu kartus, talupoegadele õigust anda oma herrade üle kaebada, ei olla sugugi põhjata. „Kui wähe talupoeg ennast lõhutud naha läbi tigidusest tagasi hoida lasseb, seda näeme iga päew. Wargus, ärajooksmine ja wastupanek saawad iga päew witsadega nuheldud, aga sellest hoolimata tuleb seda jälle iga päew ette. Kas see pole selge tunnistus, et talupoeg sellest midagi tähele ei pane, ja et kanged trahwid temale mitte liig ei ole. — — Kui wolikogu seda mitte wõimatuks ei pea, waid kindlaste loodab, et keiserlik majesteet tema seletusega kõige armulisemalt rahul saab olema, siis põhjendab ta seda lootust oma suure walitsejanna armuliku püha lubamise peale: Tema kindida Riivimaale sedasama armu, mis ta eelkäijad sellele osaks lastnud saada, milleks meil tema

pühitsetud käega alla kirjutatud paberid käes on. Niisuguse kilbi warju all on anus rüütlikogu kõige tige-
date inimeste tagakiusamiste eest, nagu see isamaa ar-
mastaja „Beneajaloo kogus,“ julge. Ta usub kind-
laste, et keiserlik majesteet isegi oma targa seadmisega
prii rüütlikogu omanduse ja kohuste wahel, kes
temale lepingu järele ja tema oma poolt pühaste kin-
nitatud eesõiguste ja õigustega allabeitlikud on, ja
talupoja omanduse ja kohuste wahel, kes ise en-
nast pärisorjuse fiske wiis, õiget wahet saab tegema.

Teisa kohtumõistjaid, kui meil meie finnitatud õi-
guste ja eesõiguste järele peawad olema, ei wõi ega
jaa meile keegi anda, sest et meie põhjusega usume, et
meie pühade ja kindlate seaduste wastu meile midagi
ei tehta. Need kohtumõistjad ei wõi mitte teisiti kui
meie seaduste selge fisu järele kohut mõista. — Aga
tülitas oleks küll see, kui talupoeg oma herra wastu
kaebduft mõits tõsta. Siis oleks ka kõige inimlikum
ja õiglasem herra iga päew oma talupoegadega kohtus,
mis talle ka siis suurt kahju tooks, kui ta oma ta-
lupoja üle wõidu saab. Sellepärast ei wõi jes asjas
walimine kellegil raske olla.

Selle järele ei leia wõlikogu, kui ta wastased põh-
jused dieiti ära kaalunud, mingit põhjust oma otjust
selle asja kohta muuta. Selle wastu tunneb ta aga
tarwis olema maanõunikult nõuda, et ta kõik oma
talurahwa seadused, mis maale laiali läinud, ülemal
näidatud kahjuliste põhjuste ja weel fardetamama ta-
gajärje pärast kokku korjaks. Meie loodame seda ta
isamaa armastaja meele pärast kindlaste, et ta kõik
need mõtted aegsaste ise ära lämmatada püiab, mis

tema trükitud talurahwa seadusest tulnud ja mis suu-
remaks kaswades kõige kahjulikumad wilja wõiwad
fanda."

Selle tähelepanemise wäärt kirjatuiki all seisawad
järgmised nimed: Villebois, Freiherr v. Rosen, v. Bla-
ter, v. Anrep, v. Posse, v. Hagemeister, v. Igelström,
v. Strandmann, Mengden, Stein ja v. Järmerstädt.

Selle seletuse wõttis maapäew ühe healega ja waikse
rõõmutunnistusega wastu! Auus lugeja, kui sa wa-
hest selle koha liig ruttu üle oled waadanud, siis pa-
lun ma teda weel kord läbi lugeda. Ta annab sel-
lest ajast väga tähelepanemise wäärt pildi.

Auus parun Schulz wastas selle peale, et ta rüütlikogu
nõudmist täites wolikogule oma arwamise sisse annud ning
sellelt mitte nii kihwtist wastust pole oodanud ning lõpetas
oma wastust nende sõnadega: „Mina olen kahetordsest ko-
husest, kui maa-nõunik ja auus inimene, oma arwamist as-
ja enese üle awaldanud ja mul on nüüd üks puhas, mis-
sugust arwamist auus rüütlikogu kinnitab. Peaks aga
auus rüütlikogu oma nimel minu wastu tehtud wae-
nulikku otsust ka omaks wõtma, siis tunnistan ma, et
see mulle mitte ükskõik ei ole."

Weel seltsamal päewal sunniti auus inimeste ar-
mastaja Schulz, kes hüüdjaks healeks kõrbes jäi, maa-
päewalt ja ühtlasi ka maanduniku ametist lahuma.

Nüüd wõis maapäew rahulisevalt tööd teha: üks
tugew wastane oli kõrwale saadetud. Tema wastus
kindral-Lubneri järelandmata nõudmise peale keiserinna
majesteedile algas wanatwiisi rüütlite eesõiguste kin-
nitamisega ja seletamisega, et talupojad weel priiks-
lasta ei kõlbawat, aga ometigi andis ta järgmistes

punktides riigivalitsuse nõudmisele järele:

1) „Eh! küll köit, mis talupojal on, nõndasama ka tema ise, pärisheerra tõine omandus on,“ siis peavad edaspidi, kui ta herrale midagi võlgu ei ole, tema veised, tema hobused, tema raha, ta wili ja heinad, ja köit, mis ta teenib ehk pärandab, tema olema. Kui ta aga midagi sellest ära müüa tahab, siis peab ta enne oma herralt küsima, kas see mitte ise seda osta ei taha?

2) Kümnele maasüü ja teoorjüü, mis talupojad nüüd maksavad ja teevad, ei taha herrad enam suurendada, ehk olgu siis, kui nad ta talu maa ja inimeste poolest suuremaks on teinud.

3) „Eh! küll pärisherradel täieline õigus on, oma hingesid iga tööle võtta, mis neil tarwis teha on,“ tahavad nad ometigi ise nüüd ära määrata, kui palju nad võtta tahavad, ja saavad seda pärast teada andma. Kui nad rohkem peaksid tarvitama, siis saavad nad seda milgi wiisil tasuma.

4) Kui pärisherrad neid punktisid mitte ei peaks täitma, siis on talupoegadel luba selle üle oma mõisas rääkida, ja kui see ei peaks aitama, siis fillakohutus oma häda kaebada. Kaebab aga talupoeg ilma asjata, siis peab ta esimesel korral kiriku postis kümne paari, teisel korral kahelümne paari witsadega nuheldud saama, kolmandamal korral aga aastaks lindluse tööle minema.

Need read räägivad midagi.

Wõidufiri.

Warsti peale selle andis kindral-tuberneri rüütli-kogule käsu, talupoegade maksudest ja teorjusest aru anda. Kui mõisnik rohkem maksusid wõtawat, kui Rootsi seadus lubada, siis pidawat ta seda tasuma. Kodu- ses karistuses ei tohitawat korraga üle kümne paari witiu tarwitada ja ühtegi kurjategijat üle 24 tunni kinni panna.

Ka see Rootsi walitsuse aegne seadus sai uuenda- tud, et õpetajad igast tähtsamast kuritööst sllakohtule teatust pidiwad andma, mille läbi kodune nuhtlus kohtu kätte pidi saama ning seega seadus talupoegi oma kaitse- mise alla wõtma.

Rüütliid tegiwad peale selle veel ise seaduseks: Kes talupoja üle piiri ehk turu peal ära müüb, peab 200 taalrit trahwi maksma, kes aga abielu lahutab, 400 taalrit.*)

Suur samm edasi! Ometi ükskord keelati inimeste müümine turu peal ära ja trahwiti abielu lahutamist inimese müümise juures, ometi ükskord mõis maene talupoeg seda omaks nimetada, mis ta raske orjuse ja suurte maksude kõrwal tagawaraks jõudis panna, ometi üks kord tohtis ta oma isanda wägimalla wastu kohut appi hüüda! Kas need seadused ei räägi selgesti kül- lalt, misfugune talupoegade põli oli!

*) üks taaler oli sel ajal umbes 70 kop.

Kohtudes istusiwad aga mõisnikud, ja kui kaebaja talupoeg oma kaebduft nende wastu läbi wiia ei jõudnud, siis sai ta kui kõige suurem kurjategija — palja kaebduse eest kiriku postis kümne, kahekümne paari witsadega nuheldud! Gespool räägime sellest pikemalt.

See olef kisas troonini. 1. now. 1766 sai Peterburi ekonomia selts tundmata käest ühe kastikese tuhanda tuhatiga, auuhinnaks sellele, kes nende kahe küsimuse peale kõige parema wastuse kirjutab:

„Mis on üleüldisele asjale kasulikum, kas see, et talupoeg maab, wõi see, et ta ainult liikumat warandust omandab? Ja kui palju õigust peab talupojal selle omanduse peale olema, et see üleüldisele asjale kõige kasulikum oleks?“

Reiserinna awaldas oma täit rahulolemist selle küsimuse kohta ja lubas kahestuhat tuhatit kinkijale, kui ta oma nime temale awaldab. See küsimus käis Liwimaa pärisorjade kohta, kelledele rüütliid mingit liikumata warandust ei lubanud. Mitmed kirjad tuliwad wastuseks Peterburisse, nende seas ka ühe Liwimaa mõisniku poolt, kuna wõit ühe Brantsuse õpetlase kätte langes. Minult üks kiri*) rääkis mõjuwal sõnal Liwimaa pärisorjusest. Talupoeg ei tohi mitte pärisori olla, ütleb see, seda ei luba looduse õigus mitte; see käib mõistuse wastu. Pärisorjus takistab rahwa kaswamist maal, ta riisub alamate ajalise eluõnne ja hea käekäigu, nende kõige kallimad warandused, ja wiib elu ülemast eesmärgist kaugele, mis iga riigi seaduse alus peab olema ja jääma.

*) Politische und Cameralische Auflösung derjenigen Preisfrage etc. v. Dr. Christian Valentin Merkel, Leipzig 1768.

Nii kostsiwad juba wäljamaalt selgema filmaringiga mehed meie wanemate eest.

12 aastat läksiwad nüüd mööda, ilma et ülemalt poolt midagi uuendust oleks tulnud. Maapäewa töotusi 1765. aastast ei pannud mõisnikud tähelegi, waid walitšesiwad otse niisama rajamata wõimuga oma talupoegade üle, nagu rüütlikonna märgufiri aastast 1739 lubas. Talupojad aga oliwad ka wahel ajal teada saanud, et mõisnikkude wõimusele ülemalt poolt piiri on pandud ning hakkasiwad sellepärast mitmel pool wastu, kus rõhumised liiaks läksiwad. Sellepärast pani kindral-kuberner krahw Browne maapäewale 1777 ette:

„Mitme mõisa talupojad on üleliigsete maksude pärast rahutumaks läinud, sest et neilt mõnel pool mitte üksi kaks ja kolm, waid weel rohkem korda nii palju nõutakse, kui Rootsi seaduse järele nõuda wõib. Et see asi troonini ulatanud, siis pean ma oma kohuseks, siin maapäewale meelde tuletada, et ta maksude wõtmises seda seadust täidaks, mis ta 1765. aastal ise teinud.“

Nüüd oli maapäew väga järele andja. Ta kartis, et kõrge kroonu omalt poolt kae tüüri külge paneb ja teisele poole sõuab, kuhu tema ei tahtnud, ja andis 1777 järgmised seletused:

1) Talurahwa kaebdustes tulla maapäewa otsust*) 1765. aastast tähele panna ning maksusid kroonu wafuraamatute järele wõtta. Kus rohkem wõetawat, seal pidada wõtja seda, mis üle õiguse, kroonu taksi järele wälja maksuma.

*) See otsus ei määranud aga midagi ära, waid jättis mõisnikkude auuasjaks, oma talupoegadega õiglaselt ümber käia.

2) Selle seaduse vastu esijaid tulla määratud trahwiga karistada.

3) Talupoegi ei tohtida ka milgi wiisil trahwimata jätta, kui nad kirjalikult kaebdusi kohtusse annavad.*)

Kindral-kuberner ei olnud sellega weel rahul, et ülemäära mõetud maksud kroonutaks järele wälja makstud saaksid, sest kroonutaks olla raskete tööde kohta liig weike.

Ra selles asjas andis maapäew järele ning jättis hinna määramise, kui talupojad kroonutaksiga rahul ei tahtnud olla, kohtude hoolde.

Warsti peale selle saiwad mõisade wakuraamatud hoolega rewideeritud ja maks nende järele seatud. 1785. aastal keelas kindral-kuberner ära, et mõisnik oma pärisorja, kui teda juba ise oli nuhelnud, enam kohtu kätte ei tohi anda.

Weel jef ajal tohtis mõisnik talupoega nuhelda!

Keiserlik saadik ja ta abimehed.

Terwe inimese eluiga — 30 aastat — oli sellest ajast möödas, millal Katarina esimest korda rüütlitelt

*) Esimesel korral 10 paari witsu kiriku postis, teisel korral 20 paari ja kolmandamal korral aastaks kindluse wangi.

talurahwale õigusi nõudis. 30 aasta järele, see oli 1795, saatis ta ühe targa ja julge mehe, salandüniku ja selleaegse kubermangu marschali Sievers'i Liivi maapäewale Riiga talurahwa asjade eest rääkima. Nüüd olivad juba teised ajad kui 30 aasta eest. Nuuwäärt Schulzi wanadused mehed, kes sel aruldasel maapäewal tema ettepanekut hirmsaks pidasivad, puhkasivad pea kõik hauas ja nende päid, kes sel ajal noored mehed oluud, katsivad hallid juuksed. Kui nad noores põlmes ka Schulzi kanged wastased oluud, olivad nad oma mõtteid ajajooksul elukoolis muutnud. Sievers'i ümber kogus mõisnikkude seas nii mõnigi mees, kelle filmaring laiem ja süda rahwa õnne ja õnnetuse kohta sojemalt tujus. Need auusad mehed olivad: krahw Mellin, Bayer, Giesparre, Transehe, Buddenbrock ja Pistolkors. Et maapäewa liikmeid hea asja tarwis waimustada, soowisivad nad maapäewa awamise-kõnepidajat tugewa sõnaga talurahwa elukorra parandamist koosolejate südamete peale panna. Et kindralsuperintendent haige oli, siis pidi ülemõpetaja Sonntag awamise kõne pidama. Tema rääkis:*)

„Head nõuu kuulge ja täitke ja käige ta järel, maa isad, iseäranis selles asjas, mis selle kõigega kokku käib, mis teile püha peab olema — teie eluwiisi kõlbduse tundmusega, teie wälimise hea elukorraga, maa rahuga, wahest ka teie laste ja lastelaste eluga! Mis see muud mõiks olla kui meie maamehe elukorra parandamine ja tõstmine. Et siin weel palju teha on, seda ütlewad head ja auusad mehed teie seas ise wal-

*) Karl Gottlob Sonntagi jutlus Liivi maapäewal 3 detf. 1795: „Ermunterung zum Gemeingeist.“

juste, — seda tunneb igaüks, kes isanda ja orja väga suure hariduse wahel peale waatab; seda hüüab sulle, Siimimaa rüütliwõidu, terwe haritud Europa — manitsedes . . . Nii kaua kui talupoja inimlik ja kodanlik elu mitte parema järje sisse ei saa, nii kaua jääb kõik, mis tingimata peab tehtud saama, ainult paljaks tahtmiseks. Argu keegi ütelgu: „Pärisorjadel ei olegi paremaid tundmusi!“ Sult näitusi hüüawad meile: „Neil on neid.“ Ja meie wõiksimme küsida: „See inimeste kogu seal — mille läbi kaotasid nad siis oma auusamad inimese tundmused?“ — — — Teie kõitide poole, teie selle kubermangu ühendatud nõu- mehed, hüüwad tuhanded, kes selle maa esimeste wõt- jate mõõga all oma were sees ujusid — sadatuhanded, kes rohkem kui kuus aastasada nende ikke all õh- kasid — õnnetumad, kes siin ja seal weel nüüd kui wanakamad warjud wiletsuse pilti enese külles kan- nawad — kõik need hüüwad ühendatud palwes teie poole: Teie, selle isad meie isandateks saamad, saage, oh saage, milleks teie nii hea meelega endid kuulete nimetawat, milleks teie nii täieste meile wõite saada — isadeks!“

Selle mehise kõne mõju lüotas hakatuses palju. Maapäew laskis ta oma kulu peal ära trükkida ja kin- kis kõnelejale kuldtoosi. Siiski nägivad talurahwa sõbrad endid oma lootustes petetud. Kubermangu mar- schali kõrgemõtteline ettepanek talupoegade eluorra pa- randamiseks, mille eest ta sõbrad tulihelt wõitlesid, sai väga elawa ja ägeda waidlemise järele ühe ma- päewa poolt walitud konwendi kätte antud. See pidi omalt poolt punktid kokku seadima, freiskon-

wentide peal kõigile kreisi mõisnikkudele vastuvõtmi-
seks ette panema ning siis veel maapäewa kätte
andma.

See oli keiserliku saadiku ja tema sõprade hoolsa
töö wili! Nõnda mõis 10 aastat mööda minna, enne
kui konwendi otsused mõisade pealt mõisnikkude otsus-
tega tagasi jõudsiwad ja konwent neist maapäe-
wale ühe ühise ettepaneku mõis walmistada! Aga
suur ja wägew keiserinna Katarina elas veel! Muidu
pidas rüütlikogu iga kolme aasta järele maapäewa,
aga nüüd tuli ta juba järgmisel aastal jälle kokku,
mistist keiserinna nõudmise peale.

Maapäewad sept. 1796 ja jun. 1797.

Roguni ootamata wiisil tuli konwendi kätte antud
talupoegade asi juba selsamal maapäewal ette. Rom-
missioon oli oma töö walmis teinud, ei olnud teda
mitte minewase maapäewa otsust mööda kreiskonwentide
ega maamõisnikkude kätte läbiwaatamiseks saanud.

Järgmisel päewal pidas Sievers kõne, milles ta
oma lootust awaldas, et maapäew asjale hea otša
teeb ning kirjeldas, jeda rõõmu millega wiisfada tuhat
inimest neid otsufid täitma saawad.

Siiš pani maapäewa juhataja küsimuse ette: „Kas praegusel maapäewal kobe selle asja üle lõpuotust tuleb teha wõi mitte?“

36 healt oliwad wastu, 26 poolt. Asi pidada nii jääma nagu minewal maapäewal maha tehtud.

Siiški wõeti konwendi poolt kokku seatud seaduse punktide läbirääkimisele, aga ikka selle tingimisega, et freiskonwendid neid enne seaduse jõuliseks saamist läbi peawad proowima.

Katarina, see auus inimeste sõber, suri ja Paul astus troonile.

Järgmisel aastal, 1797, peeti tema käsu peale jälle maapäew ära, et talurahwa seadust walmis teha. See sündis ka, sai Moskwas trükitud ja kubermangu marschal Sivers andis ta Moskwas, kus Paul sel ajal keisriks kroonitud sai, nende sõnadega majesteedi kätte:

„Kõige auuwäärilisem, kõige armulisem Keiser ja Herra!

Lubage, Keiserlik Majesteet, et ma Kõigefõrgemale ühe töö jalge ette maha panen, mis Teie suurmeel on walmis lastnud saada. See on Teie 28. now. 1796 maapäewale antud käsu tagajärg. Kõige fõrgema õiguse eestkujul elustas kõi tide südamed sellesama tundmusega, ja kõi paha tuju murdmata ahelad saiwad armastuse ja usalduse katkemata sidemeks muudetud. Meie õigustega kinnitas meie suur Walitseja meid oma trooni külge, ja õigused on selle ilusa ahela lülid meie juurest kuni riigi wiimseni liikmeni.

Meie palume oma rahwa Siale õnnistust selleks

ettewõtteks, ja Liwimaa saab pea kõige ilusamas õides seisma. Kõige südamlikumast tänust ja auukarjast liigutatud, põlmitab kõigi oma kaaswendadega Wenemaa suure Walitseja ees

Teie Keiserliku Majesteedi

truu alam Friedrich Sievers."

Nende seaduste wastu saatsiwad Tartu ümbert mõisnikud keisrile kirja, milles kaebati, et maapäewal kõfku seatud talurahwa seadus nende kohta ei kõlbawat. Keiser andis selle kaebduse kirja senati kätte, see jälle maapäewa kollegiumile seletada. Maapäewa kollegium wastas, et kaebdus ilma põhjata olla, sest maapäewa awamist olla kõigile mõisnikkudele trükitud lehtede läbi ühtlasi päewakorraga teada antud ja seal juures tähendatud, et tulemata jäänud mõisnikud koosolejate otsusega rahul peawad olema. Kui nad nüüd selle kuulutuse peale tulemata jäänud ning oma arwamised asja kohta teada andmata jätnud, siis olla nad seega juba maapäewa otsustega rahul olemist näitnud.

Kõige kõrgemat kinnitust ei ole need seadused mitte saanud. Oma sisu poolest oliwad nad otse needsamad, nagu neid juba 1765. aasta maapäewa otsustest tunneme. Kui palju oli selle 30 aasta sees nende eest wõideldud, aga ometigi mitte sammu edasi saadud!

18. juulil 1797 keelas keiser Paul mõisnikkudele kangeste ära, et nad talupoegi pearaha maitsu eest, mis riigivalitsuse poolt puhta raha peale on seatud,

mitte teo-orjust ei tohi teha lasta, sest et töötegemine palju rohkem väärt olla kui töötarvitajad selle eest maksvat.

Teo-orjus kuni 1803. aastani.

Meil on üks wafuraamat läepärast, milles selleaegseid nõudmisi mõisa poolt näeme. See on Killingi mõisa oma, mille pärisheerra üks kõige auusamatest talupoegade sõpradest oli. Ta oli priitahtlikult oma rahwa elu palju tergitanud. Oma wafuraamatu pani ta 1796 maapäewale ette, mille järele talurahwa seadus pidi tehtama, nagu riigivalitsus nõudis.

(Killingi*) mõisal oli sel korral 74 meeste ja 72 naiste hinge 15 ja 60 aasta wabel. Need andsidwad $14\frac{3}{4}$ nädalatöölisi hobusega ja $14\frac{3}{4}$ nädalatöölisi jala, see on aasta kohta 760 hobuse ja 760 jalamehe päewa; peale selle 325 jalamehe päewa, siis weel abiteolisi hobusega külwi ja sõnniku weo ajal ja abiteolisi jala, rehepeetmise juures. Wilja müümise ajal medasidwad nad 90 koormat wilja linna. Talupoegadel oli maapäewa arwamise järele 334 waffa tõusemet ja selle järel arwata umbes 200 waffa rukti seemet. Selle eest oli neil peale teo-orjuse aastas mõisale

maksa 70 rubla hõbedat, 77 makka ruffid, 130 makka odre, 118 makka kaeru, 45 leefikat linu, 15^{1/2} leefi-
fanepid, 15^{1/2} leefik. humalaid, 18 puunõu, 36 paari
kanu, 310 muna, 18 kotti, 72 lehmaldega ja 48
foormat heinu.

See leping pandi Wolmari alam-maakohtule ette,
ja talupojad wõtsiwad ta ühel healel rõõmuga wastu.
Mis helde herra kinkinud, seda ei ole siin nimetatud.
Nagu eespool kuulnud oleme, pidi riigivalitsus mit-
mel pool waele tulema, sest et maksu ja orjust „kabe,
kolme ja weel rohkem wõrdselt“ nõueti.*)

Liivimaa mõisade suurust arwati sel ajal adra-
maa järele. Talukohad oliwad enamiste weerand ad-
ramaa suured,**) mille kohta kolm meeste ja kolm nais-
terahwa hinge töolisteks arwati. Riisuguse koha peale
tuli wäga harwa rohkem kui 6 wakamaad põldu, mis
6 — 10 seemnega 48 — 50 makka wilja andis. Oli
riisuguses talus peale kuue töölise weel kaks wana
inimest ja neli last, ning kui inimese peale aastas 5
makka wilja arwame, siis tuleb 12 makka puudus.***)
Sellest pidiwad talupojad ka weel kõik oma maksud
maksma. Kui mitte rikkamatel aastatel üleüldist näl-
jahäda maal ei olnud, siis tuli see sellest, et talupo-
jad kaeru, odre ja kõige rohkem weel haganaid leiwa jahu
sekka segasiwad. Waese loikuse järele suriwad inime-
sed sagedaste nälga ehk söiwad sõnnikut ja muda, nagu
kirjanik Merkel seda ise oma filmaga Lemsali linnas
näinud****). Oma weerand adramaa eest orjas talupoeg

*) Rindral-kuberneri maapäewal aastal 1777 ja juba 1765 a.,
lhf. 70.

**) Liivi kuberm. kolme päewa koht -20 taalrit

***) Rõnda rehendas ligi 100 aasta eest kirjanik G. Merkel
ja õp. Jannau 1786.

****) G. Merkel, Die Letten, lhf. 82 ja 83.

aastas ühe mehe ja hobusega mõisat 24 kuni 25 nädalat. Suwel nõueti kahe ja kolme kordsed päewad wilja mahategemise ja heina ajal. Halwa ilmaga lasti töölised koju minna, kus nad oma tööd mõiswärd teha, just nagu ei sadaks talupoja põllu peal niisama wihma kui mõisa wäljal; hea ilmaga pidiwad talust selle eest mitu inimest forraga mõisa tööle minema ning oma töö pooli jätma. Mõis suurendas oma põldusid, aga mõis-
tis seda nii targaste teha, et selle juures talupoegadele pealt näha sugugi suuremat orjust peale ei pandud. Aga ometi oli asi nii. Igale kündjale mõõdeti päewa jaoks sada ruutsülda suurem tükk kätte, kui pruuk oli — seaduse läbi ei olnud mitte ära määratud, kui palju mehele päewal künda mõis anda. Si saanud mehike oma tööga walmis, müüdugi oli ta siis laisk ja pidi järele tegema, mis wõlgu jäänud. Ehk mõõdis mõis igale talupojale oma jao maad kätte, mis ta mõisale pidi harima, seemendama, ära lõikama ja koju wedama. Saatis talupoeg nüüd oma mehe ise omalt poolt antud leiwatotiga mõisa tööle, siis tarwitas mõis teda peale tema töö, kühu ise aga tahtis. *)

Niisamajugune lugu oli ka mitme teise tööga. Mõisnil wõttis enesele talult töölisi, millal ise tahtis ja tegi nendega, mis iganes meele tuli. Merkel kirjutab: *) „Et mõisaherrade meeletterawust tundma õppida, pean ma teatama, mis 1794, 95. ja 96. aastal, wabest ka enne juba, bergenis sündis. Mõisaherra armas wälja, et see talupoegadele ükspuhas on, mis tarwis ta töölisi tarwitab. Sellepärast lastis ta

*) G. Merkel, Die Letten, Itehel 86.

**) Tema raamatud: Die Letten, Itehel. 87.

neid talwe läbi kalu püüda ning suwel pidivad talupojad oma põllutöö seisma jätma ning temale mõne hea penikoorma kauguselt metsast puid vedama; muidugi mõista, nende oma rehningi peale.

Peale hobuste tööliste saadab weerand adramaa mees igal nädalal jalamehe, terme wald kottu aga nädalis kaks kuni neli täisealist inimest mõisa karja ja pühapäewadel kaks ehk rohkem wahti mõisa.

Peale selle weetakse mõisa sõnnik ja külwatakse seeme ilma rahata, milleks igast talust kaks ehk kolm hobust on. Heina niitmiseks, lõikuseks ja iga suuremaks tööks tulewad talust kolm, neli, wiis inimest, ehk nii palju, kui mõis tarwitab, nõnda et kõik tööle kõlblikud hinged teo-orjusel koos on. Talupoja oma põllutöö puhkab — nii kaua, tema põld seisab seemneta, ta hein mädaneb, tema wili pudeneb põllule. Aga mis sellest? Mõis on head ilma oma kajuks tarwitanud ja tal ei ole enam kahju karta.

Niiuguse talguse ajal saawad inimesed mõnes mõisas ka süia; teistest saab talupoeg selle eest aastas karnitse ehk kaks wilja; suurem osa ei anna midagi, kuna suurem osa töösid ometi talgustega ära tehakse.

Midagi ei ole talupoegadele kahjulikum kui niiugused talgused, mis tema töö jõuud just kõige tarwilikumal ajal talt ära riisuwad, keda ta talwe otja on toitnud. Kehwamates kohtades peaks niiugune tegu teda kerjajaks tegema. Aga tal on weel rohkem orjusi. Tahab pärisherra ehitada, siis annab ta walle kaju, ehitusmaterjali vedada ja tööliisi anda. Tahab ta kalu püüda, laudu saagida ehk pesu pesta

lasta, ehk tarwitab ta mõnda käskjalga jne, siis lasseb ta aga kutsuda, keda ise tahab. Aga millal harib talupoeg oma põldu? Pühapäewadel! Kurb on näha, kuidas waesed talupojad neil päivil, mil jõuukas heasüdamega peremees oma loomadgi puhata lasseb, kõweras adra taga käiwad ehk mikati ja sirbiga palehigis oma wiletsust nutawad. Kui palju õhkamisi — sajatustets ei ole neil enam julgust! — kui palju filmawett wõiwad meeleärabeitmisest taewast õigust paluda! — Tühja kah! Mis tähendamad niisugused tundmused tarkusega täidetud peale? Selle asemel on isandad hea mõtte peale juhtunud. Talupoeg teeb priitahtlikult pühapäewadel tööd, mis ta siis ka mõisale ei wõi teha! Sellepärast peawad mitmes mõisas hobuse töömehed, kui nad esmasp. hom. wara orjusele tulewad, koorma kõrkjaid ehk kaselehti loomadele alla laotamiseks mõisa tooma.*) Salatöölised peawad kõik, nii kuidas aasta aeg on, seenesid, marju, pähklid, wähti jne. ühes tooma.

Need maksusid, mis talupoegi sunniwad ka pühapäiwi oma isandate ahnusele ohwerdama, ei ole kuskil seaduses ei keelatud ega kästud. Need asjad on herraste silmas wäga weikesed, aga ometi on seal juu-

*) Selle kohta jutustab Merkel weel järgmise loo: „Üks mõisnik rääkis mulle kord oma targa majapidamise kiituseks, et ta seda oma töömeelestele seaduseks teinud. Aga meelega teatasin ma seda weel selfamal päewal õpetajale ja wotasin, et tema niisuguse loo üle niisama pahaseks saab nagu mina olin. „Raisake, hüüdis ta, kuule ometi, misugune hea mõte sel herral on olnud! — Kui palju heinu ei jõe selle juures mitte tagasi! Ma mõtlen, meie teeme ka nõnda!“ „Dah, muidugi,“ hõistas auus proua rõõmu pärast. Ametnik kutsuti siina ja anti käsi kätte, iga teolisi esmasp. hom. kõrkjaid ja kaselehta kirikumõisa tuua lasta. Nii mõeldakse Liivimaal.“

res palju waewa ja ajakulu ning annamad asja, kor-
 jajaid piinata. Armuline mõisaproua on siin käsu-
 andja ja seaduse tegija. Ka ajab ta nii sagedaste kui
 aga tahab, hulga tüdrukuid kokku: kapsaid istutama,
 kartoholid maha tegema, pesu pesema, linu, kanepid
 ja villu kraasima ja ketrama jne. Peale selle peab
 iga talu kolm kuni kuus naela linu mõisale kodus
 ketrama. Kui lõng nii peenile ei ole, kui tahetakse,
 siis peab ketraja linad wälja maksma ja uue lõnga
 ketrama, kus juures tasumine piitsaga ka mitte ära ei
 ole unetatud. Selle eest on armulisel proual see rõõm,
 et oma lõuendi pakkide üle kiidelda ning nendega oma
 preili tütarde weimewakkasid täita võib. Ünneks ei
 ole piitsutatud ketrajate ja kudujate silmawee ojad kan-
 gastele märkisid peale jätnud."

Sarnasid lugusid on meil hulga kaupa käepärast,
 aga meie nõuu ei ole siin mitte rohkem kurbi pilta
 auusale lugejale ette tuua, kui selle ajawaimust aru-
 saamiseks hädaste tarwis on. Nagu nendest näi-
 tustest juba selgub, oli mõisnikul woli, kõik tööd
 enesele teha lasta, mis tal iganes tarwis woli,
 ilma et nende eest tasumist anti ehk nõuda tohiti.
 Snimesed oliwad ju mõisaherrade omandus ja omandu-
 sega võib igauks teha, mis ta tahab. Üks mõisaoma-
 nik, kes 9 penikoormat Riiaist kaugel elas, tahtis ene-
 sele Riiga maja ehitada. Ta andis oma talupoega-
 dele käsu, materjali kokku wedada. Mitu aastat we-
 dasiwad talupojad 9 penikoorma tagast talle kiwid ja
 palgid Riiga, ja kui kõik koos oli, müüs ta materja-
 li ära, ning talupojad pidiwad uued kiwid ja palgid

tema maja tarwis ilma rahata Riiga wedama.*)

Üks teine herra**) laskis 1796 11 penikoorma (77 wersta) kauguselt enesele telliskima wedada ning lubas kahe reisi — see on 44 penikoorma tee eest igale talupojale farnitsja kaeru. —

Waiwime siin. Muudugi teada, ei olnud fõid mõisaherrad oma talupoegade wastu niisugused, nagu ülemal oleme näinud. Kes juamaale eesolewat raamatut tähele pannes lugenud, on ka auufate mõisaomanikkude nimesid leidnud, kelledel waeste, põlatud talupoegade wastu inimeste armastaja süda rinnus tussus. Enne aga kui selle kurwa pildi juurest lahkume, peame weel ühe asja peale waatama, kust meile ka mitte röömustawaid asju wastu ei paista. See on Rootsi kuninga Gustaw Adolphi poolt mõisnikkudele lubatud

Mõisnikkude karistamise õigus.

Stefan Bathory tahtis ihunuhtluse õigust Liwimaa mõisnikkude käest ära wõtta, nagu eespool nägime, ja sellega talurahwast ülekohtuse karistamise eest kaitsta. Gustaw Adolf wõttis nende käest kohtumõist-

*) G. Merkel, Die Letten, Ite. 95.

**) Sealmas, Ite. 99.

nise õiguse talupoja elu ja surma üle ära, aga jättis koduse karistamise õiguse alale. See kodune karistamine aga kasvis ruttu hirmsaks põnamiseks, nii et Katarina II. seda õigust jälle kitsendama hakkas. "Reiserliku jaadiku kindral-kuberneri Browne nõudmise peale pehendas Siivi rüütlikogu seda õigust nii:

"Kerged eksitused peavad piitsaga nuheldud saama; suured süüd, nagu seadusevastaline ja sõnakuulmata olek jne saavad witsadega nuheldud; ometi ei pea rohkem kui 10 paari witsu antama ja iga paariga ainult kaks kolm korda löödama."

Selde riigiema arwas sellega talurahwa elu parandada, et mõisnikudelt koduses karistuses rajamata wõimuse ära wõttis ning sellele piiri pani. Aga kõigi õigustega harjunud mõisnikud ei mõistnud endid sugugi seaduse kitsa piiri sisse mahutada, waid tarwitawad kodu karistuse woli warsti jälle endisel täiel mōedul. Pealegi wõib ka piitsaga karistamine hirmsaks minna. Sumel 1794 lastis von H. proua oma tüdrukut halwaste kōkkupandud särgi pärast nii hirmsaste piitsaga peksta, et õnnetu pool tundi minestuses maha jäi. Ühel hommikul oli von K. proua kammerneitsi preili julekoerale koort teeta ära unustanud. Armuline proua märkas seda ja kōhe hüüdis ta oma inimesed kōkku seda hirmust kurjategu kätte maksma. Õnnetu iitarlaps põgenes ja uputas enese jõkke ära.

Kui kaugele kodune karistuse õigus wiis, seda näeme ühest v. G—dti perekonnast, mis seal mõni hea aasta pärast ülemal seiswa seaduse uuendmist sündis. Üks kolmeteiskümne aastane päristüdruk oli weidi et-

finud ja muude süüde seas ka halvaste kedranud. Herrased mässisivad ta sõrmede ümber linu ja jüütasivad need seal põlema. Muidugi ei wõinud waenetütarlaps põlenud sõrmedega paremine kedrata. Nii sai ta siis iga päew soolwee sees leotatud witsadega weriseks pekstud. Siis wiidi ta külma keldrisse kinni ja lasti ta seal mitu päewa nälgida, ning wiimaks pandi ta weel linaharja otja, seoti käjapidi seina külge kinni, anti talle ühte kätte wõid, teise kätte leiba ja lasti teda siis pealt waadata, kuidas teised orjad sõiwad. Majatütar, ise alles 12 aastane, tegi tangid ja nõelab tules punaseks ja näpistas ning toris nendega werist tappaohwrit. Wiimaks peasis laps jooksu ja langes paar sada sammu mõisast eemal surnult maha. Opetaja andis suremise üles ja asi tuli ülekuulamise alla. Wanemad saiwad eluks ajaks wangi mõistetud ja tütar sai sugulaste filma all witsadega karistatud. *) Kui nad oma hirmust tööd natuke ettewaatlikumalt oleksivad teinud ja oma tüdrukut mitte surmiks piinanud, siis poleks keegi midagi julgenud ütelda.

See oli ju kodune karistus!

Pärisherra v. P. käis oma talupojadega nii halastamatalt ümber, et wiis inimest oma elu kaotasivad. Ruwendamat lastis ta mõne alanduseta sõna pärast, mis ta olewat ütelnud, ehk ta ise seda küll wale kaebduse ütles olema, oma toas tund aega peksa, lõi teda siis rusika hoopidega ühest toa nurgast teise ning wiskas ta wiimaks niijuguse jõuuga wastu kapi nurka, et ta pealuu lõhki läts ja suri.

*) Seda kirjutas G. Merkel kohtuaktide järele. Die Letten, 158. lehekülq.

Mõrtsuka enese ema andis asja kohtule teada, sest tapetud inimene oli tema kutsar olnud. Inimese tapja mõisteti — poolteist aastat finni!

Meie peame auuajale lugejale jälle meelde tuletama, et mitte kõik mõisnikud niisugused ülekohtused ja merehinulised inimesed ei olnud, nagu nendest sõnumitest, mis ametlikkudest dokumentidest võetud on ja mille üle sellepärast midagi kahkleda ei ole, näeme. Nende ütsikute inimeste pärast ei ole veel õigust terwe seisuse peale warju heita, mille seas ka kõigiti auu- jaid ja kallimeelelisi mehi oli. Aga oh, kui weike oli nende arm!

Reiserinna Katarina nõudmise peale sai ka see Rootsi kuningas Gustaw Adolphi seadus 1765. aastal uuendatud:

„et iga talupoeg, kellele liig suurt ülekohtut tehakse, oma piinajat kohtusse tohib kaewata.“

See wana seadus oli koguni unustuse sisse jäänud ja rahwas siples wõimetult mõisnikkude õigustes nagu kärbes hämbliku wõrgus. Weel selsamal aastal, mil see seadus uuendati, lijas rüütlikogu omalt poolt talle järgmise täienduse juurde:

„Kaeab aga talupoeg ilma asjata, siis peab ta esimesel korral kiriku postis kümne paari, teisel korral kahékümne paari witsadega, kolmandal korral aga aastase kindluse wangiga nuheldud saama.“

Sellest ka tuli, et rahwa seas kohtust abiotsimise kohta see wana sõna oli sündinud: „Ta läheb omale witsju otsima!“

Ja nii oli ka paraku õige. Läks pärisori omas

õnnetuses kohtust enese rõhuja vastu abi otsima, siis leidis ta kohtumõistjate hulgast oma herra sugulased ja sõbrad eest. Wärisedes kannab ta oma suuga kaebduse ette — tema ise, sest pärisorjal ei tohi eestkostjat olla. Ja oleks keegi ka julgenud talle nõuu anda, mil wiisil ta oma õigust kätte mõiks nõuda, siis sai see ise kui määsama kihutaja ja mõisaherra laimaja rängaste nuheldud. — Tema wastasel on kõige parem seaduse tundja abiks, kes warsti hirmunud kaebaja oma küsimistega lõhju ajab. Wahest on koguni ka niisuguse süü kohta puudulises seaduses trahw määramata, mis üle talupoeg kaebas, siis oli see „asjata kaebdus“ ja kaebaja sai witsu. Selleaegsetest kohtu protukolli raamatutest on näha, et iga kümne kaebaja seast üheksa „asjata kaebduse“ pärast kirikupostis nuhelda sawad.

Pea tinni sulg edasi kirjutamast! Armas suguwend, ära piia laugemale wana mööda läinud aastasaja sisse tagasi waadata, kust ja muud ei näe, kui oma esivanemate nutupisaratega lastetud maad. Aga juba oli päikese tõus lähedal: Keiser Aleksander, meie rahwa kuldne koit ja soe päikese walgus, astus troonile ning Wene trooni jõe armuläige kuiwatas nutjate silmad, kes meele äratõusmisel oma piinajate ees põrnus pöörlesiwad. Piinatud loom katsub ennast peasta, oma elu kaitseks, kurja kätte maksa, ja tema tegu tunnistab igaüks õigeks. Inimesel aga selle vastu, ühe haritud riigi kaaskodanikul, tema toitjal, maa endisel peremehel ei ole luba peasemist otsida! Tummalt pidi ta kannatama ja oma piinajate jalge all tolmus pöörlema — ta ei tohtnud põgeneda — see sai rängaste talle kui kõige

suurem kurtidõ kätte maksetud! Oh kui palju palawat tänu, kui lugemata palju õnne filmawett on meie rahwaste wabastaja ja armulise Sja Aleksandri õnnistamisjeks woolanud!

D. Päikese tõus.

Rahwaste wabastaja Aleksander I. aeg.

Maapäew 1803.

Siimimaa rüütlikogu oli keiser Aleksandrile oma kocku seatud talurahwa seaduse kinnitamiseks ette pannud. Keisri selgitatud film nägi ära, et rahwas kauem enam orjuse ikkes ei wõi seista. Ta andis rüütlikogu seaduse maapäewale weel läbiwaatamiseks ja parandamiseks tagasi. Maapäew tuli selleks 17. webr. 1803 kocku. Et sellest, mis sel aruldasel maapäewal tehti, kes wiimast korda oma pärisorjade üle otjustas, selgemat pilti saada, seks wõtame ta protokollu siiu siin lühidelt üles.

17. webruaril awati maapäew, kuhu keiser Alek-

Janer I. wolinit ülem maanõunit v. Sivers, endine Katarina jaadik, tuli. Landmarschal teretas teda awamiie kõnes nende sõnadega: „Terwitatud, südamest jälle termitatud meie juures. Teie auus inimeste sõber, kes Teie, kui ijamaa kasu hüiab, mingit takistust ei karda ja meie juurde kui kõige rõõmsamate sõnumite tooja tulete — wõtke wastu truud termitust ja wennalikku tänu ühtlasi, minult, kõitide nimel, südant kõrgeste elustamatest, tõsistest tundmustest. Teie awaldasite meie kõigest armastatud Riigiisale meie maa olekut. Teie käest, kelles ta meid oma usaldusega auustab, nagu meile seda kellegist teisest walitsejast weel osaks pole saanud, loodame meie kuulda, kuidas me seda ära teenida wõime.“ Siis tuletas ta koosolejatele südameliste sõnadega meelde, et neil nüüd oma pärisorjade heaks tööd tuleb teha, mis tarwilik ja õige on ning palus terwet koosolekut ühel meelel, waiksel wiisil ja auusas waimus kõrge walitseja tahtmist täita.

18. webr. teatas Sivers, et ta keisri majesteedi käsul maapäewale kõige kõrgema tahtmist, Liivi talupoja eluforda parandada, kuulutama tulnud ning andis selle juures keisri majesteedi allkirjaga „Tähen-
dused Liiwimaa päristalupoegade rõhutud eluforrast wälja awitamiseks“ rüütlikogu kätte. See kiri anti maapäewa wolikogule esimeseks läbi vaatamiseks.

24. webr. määrati ära, mil wiisil maapäewa wolikogu (engerer Ausschluß) tähendusi maapäewale ette peab panema, ja wolikogu otsused 7 esimese punkti üle (üleüldse oli keiserlikus kirjjas 12 punkti) loeti ette.

Salandunik Löwenstern andis nõuu, et maapäem nüüd ülemalt poolt maawalitfufe*) seaduse tegemist (Statthalterschaftsverfassung) paluks. Selle poolt räägiti elawalt. Kui asi wiimaks wolikogu kätte anti, et mitte talurahwa asjade üle arupidamist segada, siis läksiwad mitmed liikmed ära.

Üks talurahwa ja sellega ta keiserliku saadiku kange wastane oli v. Zimmermann. 26. webr. pidi v. Sivers häkiste Peterburisse reisisma. Ta jättis maapäewale kirja maha, milles ta oma nõudmisi uuendes.

2. märtsil loeti major v. Glesparre poolt sisse saadetud nõuanne ette:

„Et riigivalitfufe tahtmine talurahwa asjades rohkem näitab olewat, arwamisi selle wiisi üle korjata, tudas seal kasulisi parandusi ette wõtta, kui seda selle kogu healtenamuse alla otjustada anda, siis annaksin mina nõuu, et kõik selle asja üle kõnele tulewad mõtted ja arwamised Keiserliku Majesteedile otfufe tegemiseks ette saakfiwad pandud.“

Seda ettepanekut ei wõta kogu wastu. Kreis-kõhtunik G. v. Transehe nõudis, et ta vähemalt wolikogule läbi katsuda antaks. Ka see ettepanek heideti 115 healega 21 wastu ära.

4. märtsil lükati kreis-marschali von Sivers'i kiri „pärisorjade priikslastmisesest keisri Aleksandri läbi“

*) Maawalitfufe seadis keiserinna Katarina 1783 Tallinnasse ja Riiga. Selle walitfufega langesiwad Liivi ja Cesti maa Peterburi ülema kohtu alt lahti ning saiwad ise oma kõige ülemad kohtud ja ametid, mis ainult riigi kaitsmise all seisiwad ning oma tegemiste eest üksi riigile wastust pidiwad andma. Selle asja läbirääkimisele wõtmisega tahtfiwad talurahwa wastased tema asja segada.

105 healega 40 heale vastu tagasi ja otsustati: „Ieda asja mitte enam edaspidi kõne alla võtta.“

5. märtsil tehti 99 healega 41 heale vastu otsuseks, et edespäi ükski talupoeg enam ilma maata ära müüdüd ehk kingitud ei pea saama, ja et neid isandaid, kes minewal aastal talupoegade mäsämist waigistasiwad, tänada.

7. märtsil ruli Sivers Peterburist maapäewale tagasi. 9. tehti otsus, et iga mõisa talupojad ilma tasumist nõudmata oma mõisnikule abitegu peawad tegema.

Selle vastu andis kreiskohunik v. Transehe kirja fisse, milles ta ütleb, et see otsus keisri majesteedi tahtmise ja maa kasu vastu olla. Keisri majesteet ootawat maapäewalt, et ta talurahwa orjust kergitaks ning nende tööde ja maksude eest, mis mõisnikkudele üle õiguse tehtud ja maksetud, seaduse järele tasumist määraks. „Sellepärast on see väga wõeras, ütleb ta, et niiugune määramine kõrwale heidetakse.“ Selle ettepaneku toetamiseks loeti ka keiserlik kiri ise ette ning kindral-kuberner teatas weel, et ka tema keisri majesteedi käest kirja saanud, milles ta rüütlikogule lohusjeks tegewat, teoorjuse üle niiuguseid otsuseid teha, et ka talupojad nendega rahul wõiwat olla.

Selle peale tehti otsuseks: Talumaad, mis siamaale mitte raha peale ei olnud rehkendatud, peawad siit saadil teoorjuse juurde weel raha renti maksuma, mis aga uuesti juurde tulnud abiteo eest maha jääb. Kui see rahajumma mitte abiteo tasumiseks ei peaks ulatama, siis wõib mõisnik talupoja maksudest selle wõrd maha jätta.

14. märtsil pandi küsimus ette: Kas see mõisaherrade õigus, talupoegadelt nende maid ära võtta ja mõisadeks kokku panna, mitte lähema 12 aasta peale määratud ei peaks saama? — See ettepanek heideti ära ja varsti peale seda anti „kaks otsust iga ja kõigi otsuste vastu, mis mõisniku seeisus omandust ja pärandamise õigust talumaades kitsendab“ hulga mõisnikkude allkirjadega maapäewale jisse.

1) 16. märtsil pani hooainõunik v. Liphart ette: et talupoegadele nende abitegu, mis siiamaale mitte ei ole rehkendatud, nüüd tasutud pidada saama, siis oleks õige, et nemad ka mõisametjate pruukimist ehitus-, põletis- ja tarbepuudeks, nii kui ka kala püüdmist, peavad tasuma.

See tehti otsuseks, sellest hoolimata, et hulk liikmeid vastu olivad.

2) Et iga mõisa talupojad kohustatud oleksivad sellele eneste seast, kellel uut maja tarwis oleks, näit. tulekahju pärast, abi andma.

Selle peale vastas von Transehe: „Niisugusel korral peaks ka mõisaherra abi andma.“

See lükati tagasi.

„Aga mõisaherra võiks talupoegadele oma metsast palkisid anda.“

See lükati tagasi.

„Bähemalt oleks mõisaherra kohus selle eest talupojale mõned tööpäewad maha jätta.“

Ka see lükati tagasi. —

Saagu neist näitustest, mis waimus maapäew töö tegi. Kes tema tegemust tähelepanemisega on lu-

genud, see märkab iisegi, misjuguise uhkusega ja ise oma jõuu peale lootmisega ta teierlikust tahtmisest mööda läks ja oma õigust taga ajas. Ta walmistas küll keisri majesteedi poolt nõutud seadusi, aga need olid iska needsamad, mis juba aastal 1756 tehti ja 1797 finnitamiseks ette panti. Uujsad talurahwa eestwõitlejad ei olnud midagi wõitnud. Maapäewa lõpul 31. märtsil ütles von Richter: „Meie määramistel saab wististi kõige tähtsam tagajärg koosolejate, meie järeltulema soo ja meie alamate kohta olema.“ Kuis wõis Liiwimaa isewalitus sel ajal ka teist wiisi mötelda! Rõõmsad selle üle, et wõit neile saanud ning kõik wanawiisi seisma jäänud, läksiwad Liwi mõisnikud Riiaist koju.

Aga keiser Aleksander oli Wenemaa troonil!

Liwi talurahwa asjade komitee.

Maapäewa otsustest nägi inimeste armastaja keiser Aleksander, et sel wiisil kaugele ei saa. Maapäew oli otsusi teinud, ilma et hulga liikmete peale waatas, kes nendega rahul ei olnud. Sellepärast andis ta 11. mail 1803 fsiimiste asjade ministrile Rotschubey'le käsu üht komiteed kokku seadida, kes keisri majesteedi

eneise ülewaatamise ja siimiste asjade ministri juhatusel all

1) kõik Liwimaasfe puutuvad seadused läbi waatab ja nii hästi mõisniku kui ka talurahwa seisuse liikmetele õigust tehes ära määrab, mil wiisil talurahwa eluforda parandada;

2) rewisioni-kommissionistid, kes talupoegade maad üle peawad rewiderima, wakuraamatuid sisse seadima ja maksusi määrama, ametisse paneb ja neile nende tööd kätte juhatab, ja

3) Liivi kubermangu talupoegadele üleüldist seadust annab nagu aeg ja asi nõuab.

Komitee waatas maapäewa otsused läbi ja saatis siis weel jelsamal aastal kaks Liivi mõisnikku, keda keisri majesteet aug. kuus 1803 komiteesse kutsunud talupoegade seisuforda järele waatama.

Sellest järelwaatamisest sai komitee järgmised teadused:

1) Et talupojad igal ajal riigiwalisuse kaitsmise all olnud ja mõisnikkude õigus, nende omanduse üle, maade peal, kust nad üleüldiste riigiseaduste järele ära minna ei tohtiwat, seaduse põhjusel õige olla.

2) Talupoegade maksude juurus, mis mõisjaherad oma talupoegadele tarwitada antud maa eest nende käest saawat, olla seaduse läbi finnitatud.

3) Talupojad wõida igal ajal üleliia maksude nõuudmise ja omanduse riisumise pärast kohtutes kaebust tõsta.

4) Ettetulewad wägivalda teod ja korratused tulla a) sellest, et kubermangu walitus neid seadusi, mis talupoegade heaks antud, täide ei olla saatnud ning et kohtuid wähe olla, ja b) sellest, et talupojad ise oma kasuks antud seadusi ei tundwat, sest et neid ei Eesti ega Lätikeeles ei olla trükitud.

5) Mõisniku seisus olla ise ka juba ammuft saadik tarwiliseks pidanud, wanaks jäänud seaduste uuendamist, niihästi talupoegadele head elukorda põhjendada kui ka kõiki halbu pruukisid kaotada.

Kui Komiteel need teated ja kindral-kuberneril käest rewisjoni kommissjoni aktid 1687. ja 1688. aastast käes oliwad, siis hakkas ta 1803. aasta maapäewa otsuist proowima ja Liivi talurahwa seaduse kallal järgmise plaani järele tööd tegema:

1) Keisri majesteedi tahtmist mööda ei pidanud ta uute määruste juures mitte endistest, ülemalt poolt antud käsu peale põhjendatud määrustest taganema.

2) Ssanda ja talupoja olekut teineteise wahel pidi ta kindlaste ära rajama, ja

3) sellega mõisnikkude ühist ja tõsist soowi täitma, mis a) talupoegadele seisuse õigusi annab, b) nendele oma teenitud warandust kinnitab ja d) iseäraliste kommissjoni läbi neid iga ülekohtu eest kaitseb.

Kõige pealt algas Komitee oma tööd talurahwa seadusega, 1) talupoja seisuse õigustest 2) tema omandusest, 3) tema maistudest ja tööddest ja 4) tema kohtutest. Selle plaani pandis Komitee kõige alandlikumalt Keisri majesteedile kinnitamiseks ette ja andis ta siis kommissjoni nendele nende töö juhtnõuiks.

Õimeses peatükis katsus komitee talupojale tema seisuse kohalilt kindlat alust anda, ilma et ta ennast häfiste liig suure wabaduse sees tunneks ning oma selle aegses harimata olekus üleemeelseks ehk wastikuks mõiks minna.

Teine peatükk, mis talupoja omandusest räägib, kinnitab sellele seisusele tema liikumat warandust, ning ühendab sellega weel keisri majesteedi poolt kõigile riigialamate seijustele kõige armulikumalt antud luba, ostmise läbi maid omandada ja seda kui liikumata warandust enesele pidada.

Kolmas peatükk määrab ära, misugused kohused talupojal kroonu wastu maawalitjuse poolt antud seaduste järele on ja mis tal mõisa-herrale maks ja teha tuleb.

Neljandama punkti üle otsustamine oli kõige keerulisem. Komitee teadis küll, et mõisa-herrad talupoegade üle kohtumõistmise ja trahwi mõimuse peawad kaotama, aga siiski kartis ta ta, et liig häfistelt mõisaherra mõimuse alt lahti saanud talupojad wahest praegusel madalal hariduse järjel elukombede poolest pahemaks lähewad ning wastikuks saawad. Selle asjaga pidi ta ettemaatlik olema. Sellepärast teadis ta talurahwa kohtud, kes ise talupoegade tüli asju pidiwad diendama. Kohtule sai kolm liiget, kelledest ühe mõisaherra, teise taluperemehe ja kolmandama sulased walisiwad. Mõisaherrade peale mõisiwad talupojad kihelkonna kohtus, kus ühe mõisniku sugust esiniku all kolm talupoegade walitud talumeest kohtulauas istuwad ehk maakohtus, kus ka kaks talupoega liikmeteks on, ja

hoovikohtus kaevata. Endine trahw, mille järele kümne ja kahelümne paari witsadega kiriku postis ja aastase kindluse tööga asjata kaebajaid trahwiti, muudeti nii, et kui talupoeg teist korda kihelkonnakohtus tühja kaebust tõstab, mis selge tunnistuse järele pahast tahtmisest ja mitte teadmata wiisil on tulnud, siis wõib kihelkonna kohus teda maakohtu kätte anda, kes talle ihu nuhtlust mõistab. — Mõisaherra nuhtluse wõimus sai nii palju vähendatud, et ta talupoega mitte rohkem kui kahels päewaks niijugusesse kohta wangi wõis panna, kus olemine terwisele kahjulik ei ole, ehk witsu anda, aga mitte rohkem kui 15 hoopil. Selle seaduse üleastumise pärast on talupojal tee kihelkonna kohtusse lahti.

Mis nüüd uue talurahwa seaduse põhjuseks oli wõetud, seda näeme kohe esimesest seaduse paragrahwist, mis komitee kokku seadis. Seal on loeme:

„Et kõik Liwi-kubermangu talupojad, kes maade peale on elama asunud, mis kas — kroonu, kogukondade ehk mõisaherraste päralt on, oma eluülespidamist ja warandust maaharimisest saavad, siis on ka nende kohus, maaomanikule oma maa suuruse järele selle tarwitamise eest asjakohalist tasumist anda, olgu see orjamise ja maksude ehk raha läbi.“

See lihtne ja õige põhjusmõte wiskas ühe korraga kõik pärisisandalikud seadused, millede pärast 40 aastat wõideldi, ümber. Nüüd määrati talupojale ülevalt poolt ära, mis tal oma maade eest maksa oli, ning mõisaherra ei tohtinud oma arwamist mööda tema käest teoorjust, wilja ehk raha maksu nõuda. Ka ei

tohitud talupoega nüüd enam muidu ära müia kui mõisaga ühes, kelle maa peal ta elas.

Selle seaduse alla on kirjutatud: Krahw v. Kotshuben — Josef Kosadawlew — krahw Paul Stroganow — Reinhold Aurep — Gustaw Buddenbrock — kantselei direktor Jakob Druschinin.

Need mehed, nende seas ka kaks Liivi maapäewa liiget, waatawad erapooletuma pilguga talurahwa seisukorra peale kui Liivimaa mõisnikud, lastawad tehtud seadused Saksa, Eesti ja Läti keelde ümber tõlkida, esiti rüütlikogule, siis ka talurahwale teada anda. Nüüd asutati kohtuid, määrati maksusid ja saadeti rewisjoni komisjonid järele katsuma, kui suurte maksude wäärilised talupoegade maad on.

See sisseseadmine tõstis maaelanikka hea astme kõrgemale ning äratas elawat püüdmist, weel kaugemale hea käekäigu poole ülesse astuda. Selle juurde tuli weel, et keiserlik ökonomia selts Peterburis 17. jan. 1812 ühe kirja peale auuhinna määras, mis järgmise küsimise peale kõige asjalisema wastuse annab:

„Kindla aja, tööde headuse ja hinna arwamisega ära määrata: kas omanikul kasulisem on oma maad pärispõlwe talupoegade wõi prii tööliste läbi, kui niisugusid leida on, harida lasta?“

Keisri majesteet pani omast käest seltsi poolt pakutud auuhinnale weel kolmekordse summa juurde ja näitas sellega, kui tähtjas niisuguse küsimuse asjalik seletamine on. Muidugi arwas mõisniku seisus palju kasulisemaks, oma põldusid orjade läbi harida, kes neile ilma maksuta tööd tegiwad, kui priitööliste läbi, kes

palka nõudjivad. Kirjanik Merkel seletas ära, et palgaliste töö mõisnikule poole rohkem makswat kui pärisorjade töö.*)

20. webr. 1804 finnitab Aleksander komitee Uued talurahwa seadused oma käega: „Dlgu nii“. Komitee pidi aga ikka weel niikaua ametisse jääma, kuni seadused maal saamad sisse seatud. Et asi rutemine edasi läheks, jagati komitee lahets. Teine jagu jäi Peterburisise sifim. asj. ministri salan. Kosodawlewi juhatusel töötama, teine jagu, nimelt mõlemad maapäewa nõuunikud, pidivad Riiga minema ja kubernerini ning abikubernerini juhatusel asju ajama, waturamaatuid mõisades joonde seadima, kuht nad siis Peterburi komitee kätte finnitada saadeti. Üleüldse pidivad kõik Riia komitee otsused Peterburis finnitatud saama.

Krahw Mellin.

Komitee tööd kestfiwad aastaid. Maapäewanõunik v. Buddenbrock lahkus koomiteest. Keiser Aleksander andis kindral-kubernerile käsu, kaks teist mõisnik-

*) Selle raamatukese nimi on: Beweis, daß es halb so viel kostet, seine Bändereien von Tagelöhnern bestellen zu lassen, als von leibeigenen Bauern.

ku talle Buddenbrocki asemele saamiseks ette panna. See sündis 1813, kui Aleksander oma väega Pariisis oli. Aga ta ei võtnud kumbgit ette pandud meestest keda mõisnikud ise walinud, wastu, waid andis seltsamal aastal detsembri kuus Pariisist käsu, et maanõunik krahw Mellin Siimi talurahwa asjade komitees olewa tühja koha enese kätte peab wõtma.

Krahw Mellin ei julgenud seda kõrget auu wastu wõtta, sest rüütliõigu ei olnud teda selleks walinud ega kindral-kuberner kinnitamiseks ette pannud. Ta palus ennaft 20. webr. 1814 priiks jätta Peterburi komitee esimees minister Kosodawlew ei wiinud Mellini palwet mitte koha keisri majesteedi ette, waid andis nõuu ametit wastu wõtta. Kui see kindlaks jäi, wiis minister ta kirja majesteedi kätte.

Sellepeale kirjutas keiser Aleksander Wiinist ministrile:

„Sifimiste asjade ministri herrale.

Teie aruannetest olen ma rõõmuga näinud, kuidas Siimi komitee Riia jauskonna asjad ilusaste edenewad. Ma loodan, et ka edespidi weel niisuguse hoolega tööd saab tehtama.

Riisid olen Ma teada saanud, et krahwi Mellini, keda ma oma tahtmise järele Riia jauskonna liikmeks olen nimetanud, teised ametid keelwat komitee tegewusest osa wõtta. Sellepärast on Teil Minu poolt teemale teada anda, et Ma teda minule tuttawa osawuse

ja erapoletuse pärast sellesse ametisse olen walinud, ja et ma mitte ei usu, et ta teised ametid teda keelawad Riia jaoskonna töödest osa wõtta; et tema, kui see õige peaks olema, enne need ametid, mis Ma ajutis- teks pean ja mitte nii tähtsateks ei arma kui Liimi komitee asja ajamist, meha panna wõib. Ma ootan sellepärast, et krahw Mellin hoolsa püüdmise läbi oma kohuste täitmises Riia osakonna juures Minu wali- mist ja Mu usaldust oma wastu õigel määdul saab tarwitama.

Wiinis, 1. okt. 1814.

Aleksander."

See keisri kindel tahtmine tegi juurt kihinat. Krahw Mellin oli igal pool tuttam talupoegade eest sõdija; ta oli juba ennegi mitme seaduse eest seisnud, mis tema toitjate, talupoegade, heaks pidi tulema, ja sellega enesele palju waenlasti mõisnikkude seast kor- janud. Küüüd sai ta mitmelt poolt nimeta manitsuse kirju, et ta mitte mõisnikkude kasu ära ei unustaks ega seega nende õiget wiha ära ei teeniks.

Krahw Mellini ei eksitanud aga ähwardused ega töotused. Ta tundis oma inimese kohust ja keisri majesteedi tahtmist, ta tegi, mis need talle peale panivad.

Uue talurahwa seaduse järele pidivad talupojad

avaliste ehituste juurde materjali vedama ja töömehi andma, kuna mõisad rahafulu kandisivad. Warsti tuli aga wälja, et siin ja seal mõisas niisuguste ehituste tarwis ka talupoegade käest raha nõueti. See lugu sundis asjapõhja järele uurima. Seaduse raamatu järele oli mõisnikkudel ka tõeste talupoegade käest luba raha nõuda. Uues talurahwa seaduses 1804. aastast seisib sõnasõnalt:

„Talurahwa kohused on:

§ 3. Ehituse materjali juurde vedamine ja tööliste andmine kirikute, õpetaja majade, kooli ja postimajade, korteri hoonete, hobusewäe tallide ehitamise ja parandamise juurde, talurahwa kohtumeeste, talurahwa kõrwalistujate palgamaksimine kohtutes, kui ka rahamaksud ja postisulaste palkamine ülewalt antud seaduste järele ja selle järele tehtud jaotamist mööda.“

Mellin waatas original-aktid läbi, mis komitee poolest Peterburis läbi katsjutud ja alla kirjutatud ja leidis, et sinna sõnade „kohtutes“ ja „postisulaste“ wahele wõera käega juurde oli kirjutatud „kui ka rahamaksud.“ Keegi komitee liikmetest ei teadnud, mil wiisil need sõnad sinna wahele saanud. Sellegi pärast oli seadus ühes nende wõltsitud wahesõnadega

ära trükitud saanud, mille peale nüüd need toetasivad, kes waestelt talupoegadelt chitusteks rahamaksusid nõudsiwad.

Mellin pani selle wa komiteele ette ja nõudis, et rahamaksud niisama nüüd kui enne ikka mõisaomanikkude kanda jääksiwad. Komitee kaalus asja igast küllest ja andis wiimaks ministri kätte seletada. Minister oli täieste Mellini poolt ja kustutas rahamaksud seaduse paragrahwist maha.

Nekruti andmise juures pidi talurahwas ise ka weel oma pojad enese kuluga ära saatma, küüdi, riided ja teemoona andma. See oli mõnele waezele talupojale nii raske, et ta oma wiimse wara selleks pidi ohverdama. Krahw Mellin oli oma talupoegadele ikka prii küüdi, riided jatee moona annud ja soowis elawalt, et seda ka kõik teised mõisnikud teeksiwad. Enne wanaste olid rüütlid ise sõjamehed; nüüd läksiwad talupojad nende eest wälja, walasiwad oma werd nende eest, ja ometigi ei tahtnud rüütlid oma kaitstjate heaks sõrmegi liigutada. See näitas Mellinile liig olema. Ta kirjutas ministri kantslei direktorile Peterburisise ja palus teda omalt poolt mõnda sammude sülle selle mõtte täide-
saatmiseks teha, et mõisnikud waeste nekrutide ärasaamise kulud oma kanda wõtaksiwad. Kantslei direktor rääkis selle asja pärast ka mõne Liivi mõisnikuga ja näitas neile krahw Mellini kirja.

See kiskus Liwimaa mõisnikkude kannatuse katki. Maapäewal 1815 tõsteti — krahw Mellini peale kaebduft, et tema kui maa-nõunik ja mõisnikkude

eestseisja just otse nende kasu vastu tööd tegemat, kõige kõrgemalt kinnitatud talurahwa seadust mõisnikkude kahjuks muutwat ning talupoegi nende kohustest wabastawat. Maapäew wiskas jeda Mellinile õige libedalt ette ja pani landmarschali parun Schulzi (auusa talurahwa sõbra Schulzi wennapoja) selle järele walwama, et ta edespidi mõisnikkudele enam midagi kahju ei saaks teha.

Krahw Mellin kaebas 6. juulil 1815 maapäewa üle kindral-kubernerile, sest tema mõtte järele ei wõida maapäew mitte üksi mõisnikkude eest seista, waid pidada ka waeze talurahwa head silmas pidama, keda suurem jagu maaelanikka olla, ja maa elanikkude tulu olla ometi maapäewa põhjusmõte ja esimene püüdmine. Kindral-kuberner saatis kaebduse talle tagasi ning soovis, et ta ise maapäewaga ära katsuks leppida. Maapäew ei leppinud temaga mitte ära, waid tahtis 1818 healed selle üle ära wõtta, kas Mellin weel edasi Schulzi ülewaatamise alla peab jääma ehk lahti saama.

Seda pidas krahw Mellin oma auualanduseks ja astus priitahtlikult komiteest wälja. Et nüüd jälle komitees koht tühjaks jäänud, siis pani kindral-kuberner endise liikme Buddenbrocki ette, aga keiser ei wõtnud teda vastu, sest warsti saada komitee töö lõpma. Waprale krahwile aga kinkis ta oma rahulolemise täheks enese nimetähtedega ja kalli briljantidega ära ehitatud sigari koti ning Anna ordu auutähe.

Gestimaa talurahwa priisklastmine.

Liimimaa rüütlikogu kangekaelsest riigivalitsuse nõudmiste vastu mõitlemisest olid Gestimaa mõisnikud palju õppinud. Nemad ei olnud üksi järeleandjaks saanud, vaid katjusivad ka omalt poolt talurahwa seisukorda uute seaduste läbi parandada. Misjulguse soojusega auus inimeste armastaja keiser Aleksander I iga mõtet talurahwa elukorra parandamiseks terwitas, mis mõisnikkude poolt awaldati, sellest annawad need kirjad elawat tunnistust, mis kõrgest õnnis rahwaste wabastaja Gestimaa mõisnikkude marschal v. Berg'ile kirjutas, kui see temale teada andis, et Gestimaa mõisnikkogu otsuseks teinud, talupoegadele omanduse õigust anda, temale kohast wälja minnes kahju tasuda, temale kohtuid asutada, talle mõisaherrade üle kohtust õiguse otsimist lubada ja inimeste müümist wähendada. Selle peale kirjutas keisri majesteet:

„Gestimaa mõisnikkude marschali herra von Berg. Teie teatus Gestimaa mõisnikkude inimese sõbraliku nõuu üle, oma talupoegade elu kindla ja julge põhja peale rajada, on Mulle kõige juuremat rõõmu teinud. Rõõmuga waatan ma selle maa õnneliku tulewiku peale, kus kaks siamaale teineteisest lahutatud riigikodanikkude klassi nüüd wastastiku usalduse ja heatahtmise sidemete

läbi ühendatud saavad, ja kus edaspidi mõlema klassi wastastiku õigused ja kohused üleüldiseks headuseks ära määratud peavad saama. — — — See suur kohtumõistja seal üleval, kes iga auusat nõuu edendab, saab Teie waewa õnnistama; Mina aga luban seda omalt poolt fiiimise rahulolemisega toetada.

Igatjusega ootan Ma Teie töö lõpetust, et siis terwele Gestimaa rüütlikogule Oma kiitust ja tänu awaldada."

Ühes teises kirjas, mis ta warsti peale selle v. Bergile kirjutas, kui see talle Gesti rüütlikogu otsused fiiise oli saatnud, muude seas nõnda: „Ma luban Teile neid seadusi ettepaneku järele Gesti keeles awaldada ja annan Teile kohe käsu, auusale rüütlikogule selle suuremeelise töö eest Minu tänu ütelda."

Aega mööda kaswis nende arv ikka suuremaks, kes riigivalitsuse sõrmenäitust ja seadlemisi talurahwa elukorra parandamiseks omalt poolt jõudu mööda toetasiwad, nii et 1811 juba keisri majesteedi poolt ette pandud plaan, talurahwast priiks lasta, rüütlikogu poolt sellejama aasta kewadesel maapäewal Tallinnas wastu wõeti ning tingimised üles seati, mille järele mõisaomanikud oma õigusi talurahwa üle walmis oliwad käest ära andma. Need tingimised saiwad warsti kõige kõrgemalt poolt kinnitatud. Sügisel 1811 nimetas keiser Oldenburgi pärija printsii Tallinna kuberneriks ja 1812. aasta hakatusel asus selle juhatusel üks komisjion, millel keisri poolt 4 ja rüütlikogu poolt wiis liiget oliwad. See komisjion wõttis rüütlikogu poolt walmistatud talurahwa seadused oma kätte

läbi waadata. Tema tööd talistas aga suur Prantsuse sõda, nii et nad alles rahutegemise järele 1814 edasi mõisivad minna ning järgmisel aastal maapäewale otsustamiseks ette pantud saada. Selle juures rääkis kuuberner: „Teie otsus talupoegade elukorda parandada, pidi ka keisri majesteedil mõral maal meeles seisma, sest juba sealt sai komisioon käsu, oma asju ilma wiibimata ajama hakata. Võidupärjaga kroonitud nägime meie oma õnnistatud riigisa oma rahwaste jekka tagasi tulema, ja kui ta üürifene siin wiibimine talle aega andis kõige tähtsamate riigitoimetuste peale mõtelda, enne kui rahutegemine teda Donau kallastele kutsus, siis oli talurahwa elukorra parandamine esimene nende seas. Sel ajal sain ma mitu korda tema käest selle auuwäärt käsu, et ma seda asjatoimetamist enese juhatusse alla wõtaksin.“

Kas on weel paremat tunnistust waja, kui wäga Cesti ja Läti talupoegade elu meie uuustamata rahwaste wabastaja südame peal seisis! Ka keset sõjamürrinat ja laugel mõral maal wiibides mõtles ta selle peale! Ja kui ta 1815 jälle tagasi jõudis, oli ta esimene töö komisjoni tööd juure hoolega läbi waadata. Kui ta riiginõukogu otsust nende seaduste kohta oli kuulnud ja oma käega mõned muudatused juurde kirjutanud, kinnitas ta neid 23. mail 1816. 8. jan. 1817 kuulutati uut talurahwa seadust Cesti maa jaoks Tallinnas pühakult.

Nii oli Cestimaa Liivimaaft ette jõudnud.

Gestimaa talurahwa seadus.

Gespool oleme näinud, missugused seadused talurahwal 19. aastaja hakatuseni meel olivad. Et priiks-
lastmise wäärtust tundma õppida, wiskame pilgutele
uute seaduste peale.

Esimene punkt ütleb:

„Gestimaa rüütlikond annab kõik oma siamaani-
sed talupoegade pärisorjuse ja pärisalamuse peale põh-
jendatud õigused käest ära, nagu järelseiswas talurahwa
seaduses määratud; üksi maapinna omanduse õigus jääb
talle sel wiisil, et pärisorjusest priiks lastud talupo-
jad mõisaomanikkudega edaspidi wastastitu kokkuleppi-
des elawad nagu seadus ette kirjutab.“

Selle seaduse kinnitamisest saadik määrati tema
sisseseadumiseks 14 aastat. Talurahwa seaduse raa-
matust loeme talupoegade õiguste üle:

§ 1. Gestimaa talupojad on, peale selle, kui riik
neile kõige tarwilisemad kodaniku õigused on annud,
Gesti kubermangu elanikkude seas, päris alamusest priiks
taluseisuseks tõstetud.

§ 2. Selle seisuse sisse arwatakse selle seaduse
kuulutamisest saadik iga Gesti kubermangus siamaani
maatüki päralt olem Gestimaa talupoeg, ja on temal

ja ta järeltulejatel mõlemast sugust täieline pärandamise õigus.

§ 3. Ülema seiswa põhjusmõtte järele ei või fellepärast Gestimaa talupoeg ei üksi, ega oma perekonnaga, ega ka ta üksik liige, ei mõisast lahkus ega mõisaga ühes ära müüdüd, kingitud, ära antud, laenatud ega mingil viisil pärandatud saada.

§ 4. Gestimaa talupojal on õigus, enesele maid ja muud liikumata warandust pärandama is omanduseks joetada.

§ 5. Gestimaa talupoeg on esimese ja teise astme kohtute all, milledes kohtumõistjad osalt tema oma walitud, osalt tema seisusest kohtumehe ametisse on seatud.

Tähend. Esimene aste on wallakohtus, milles mõisaomanik esimees on ja liikmed talurahwa poolt iga kolme aasta peale saawad walitud. Kohtu asjaajamine on suusõnaline, protokollid kirjutab kihelkonna õpetaja maa keeles. Teine aste on freiskohtus, kus peamees freiskohtunik, kahe mõisniku ja kahe talurahwa seast walitud liikmega.

§ 6. Gestimaa talupoeg võib ainult ülekuulamise järele otsust ja seadust mööda nuhtluse alla langeda.

Tähend. Politseilisi kohtuid on Gestimaa talupojal kolm. Wallapolitsei võib 4 külimitu rüüstega, 40 witsahoobiga ehk 2 päewa wangistamisega trahwida, mõisa politsei, mis mõisaherra käes on,

wõib wallawanemat ja tema abilist mõneks ajaks ametist lahti teha — aga ihunuhtluslega ei wõi ta trahwida. Kus sellewääriline süü on, seal annab ta süüdlase maapolitse'i kätte, kes 8 külimitu rukistega, kaetud teha peal 80 kepichoobiga ja palja teha peal 10 witsajakiubuga ehk 4 päewa wangistamisega wõib trahwida. Ühe witsajakiubuga wõib ainult 10 lööki anda. Wiimaks on weel kihelkonna politsei, kes ihunuhtlust ei wõi mõista. Kodune karistamise õigus jääb peremeestele, kes teenijatele kuni 15 kepi ehk 30 witsahoopi wõivad anda.

§ 7. ütleb, et Gestimaa talupoeg kohustatud on, ainult niipalju maksusid maksuma, nagu termes Benezmaal seaduseks on. Seda paragrahwi on keisri majesteet ise weel talurahwa kasuks muutnud.

§ 8. Gestimaa talupojal on õigus, priitahtliku teenimise, maade rentimise ja teiste teenistuste üle iga ühega lepinguid teha.

§ 9. Et need lepingud maksamad, selleks on tingimata tarwis, et nad seaduses ette kirjutatud wiisi järele saamad tehtud, ja et seal ühtegi tingimist ei ole, mis seaduses Gestimaa talupojale riigi poolt antud õiguste wastu käib.

§ 11—15 määravad waldade sisseseadimise ja walitsuse ära.

§ 16 annab mõisnikule oma mõisa waldade üle politsei õiguse, aga ilma karistuse õigusetä.

§ 18 ja 19 määravad ära, mil wiisil talupoeg oma seisusest wälja saab.

Talu seisusest wälja astumist keelati sellepärast, et Cestimaal wäga wähe inimesi oli, kes põllutööd tegiwad — aastal 1816 ainult 96,000 mehe hinge. Kaswis rahwa arm suuremaks, siis pidi igal ühe prii olema, sinna elama minna, kuhu ta tahab.

Reisri majesteet on seaduse täitmise komisjonile käsu annud, et ta kahtlaste seaduse paragrahwide juures, mille mõtet kas mitmetpidi ehk waleste wõib mõista, tema enese käest selle üle otsust nõuaks. Sellega on armuline Aleksander jälle näidanud, et ta Cesti rahwa priiuse juures igas asjas ise tegew oli. Tema wägew käsi lõhkus pärisorjuse ahelad.

Üks Kuuramaa mõisnik.

Liivimaa oli talurahwa eluorra parandamiseks kõige kõrgema tahtmisel 1803 esimese sammu astunud ning seega, nagu eespool nägime, Cestimaa mõisnikud üles wirgutanud, sest teist teed kui ette pandud märgi poole jõuda, polnud võimalik. Ka Kuuramaa mõisnikud nägiwad seda ära ja paniwad käed tööle ning jõudsiwad ka enne perale kui Liivi mõisnikud, kes juba 50 aasta eest peale oliwad hakanud. Mida

suuremaks asja edendajate hulk kaswis, seda tugemalt ja tormilisemalt astusiwad wanameelsed Mõisnikud neile vastu. Üks Kuuramaa mõisnik kirjutas paksu raamatu selle üle, et Kuuramaa talupojad õnnelikult elawat ja mingit elukorra muutmist ei tarwitawat. Üks teine mõisnik, parun Schlippenbach, andis omalt poolt hoopis teise sõjuga kirja wälja, millest meie siin mõned kohad üles wõtame, et näha, kui sojalt ta rahwa eest sõdib. Ta pani seda 1803 maapäewa liikmetele käsi-kirjäs ette. Sealt loeme:

„Ssanda tujukas tahtmine on pärisorja seaduse raamat. Tema rikkuse, kaswatuse, õiglase südamega, helde meele ehk ahnuse ja isegi weel filmapiikluse tuju külles ripub tuhandete saatus, õnn ehk otsata ahastus. Kes wõib ütelda, et talupoeg inimene on — ja ometigi tõendada, et ta orjapõlwe ifet ei tunne? Ta on inimene ja priiks loodud. Kui siiski ta elu wäärtust taalritega armatakse, tema jõudu wõeraks kaubaks ja ta hinge üheks raha lordiks peetakse, mida ta omanik käima paneb ja wahetada wõib — kas siis ta kõige toorem inimene tema oleku kurba külge ei peaks tundma? Ja kas ei ole mitte meie püha kohus ühe inimese seltsi elukorda parandada, selle käest meie kõik oleme saanud, mis meil on? — — — Pärisorja õigused annawad talle waewalt luba elada. Niisugust seadust, mis temale ta waewaga saadud warandust, tema raha, tema asju, teda ise ja tema pärandajaid kaitseb — niisugust seadust, mis talle waranduse korjamist teenistuse läbi wõimalikuks teeb ja tema usinust kindla omanduse teenimise läbi tasub — niisugust seadust ei ole, küllalt aga niisuguseid,

mis pärisorja kõige tema terwe liikuma waraga isanda omanduseks teemad."

Auus Schlippenbach pani siis ühe plaani ette, mille järele mõisnikud talurahwa elukorra parandamiseks seadusi pidada tegema. Ta juhatas seal kolme punkti peale. Need olivad: 1) Inimese õigused, 2) tahtmise priius, ja 3) talupoegade omanduse õigus. Kui tema ettepanekust hakatuses ka mingit wilja ei walminud, siis hakkas ta hea seeme ometi selgemate silmaringiga ametiwendade südames juurt wõtma ja orafeks tärkama, nii et sarnase mõtte awaldamist mitte enam isamaa ära andmiseks ei peetud.

Meie kardame, et auus lugeja ilmaaegsiks saaks pidama, kui meie Kuura talurahwa priiustlaskmise lugu aktide järele pikemalt hakkaksime jutustama. Ta läks ilma suuremate wõitlusteta mööda; seadused saiwad 20. juunil 1817 Miitawi maapäewa poolt keisrile kinnitamiseks ette pandud ning 25. aug. 1817 Zarškoe Seloos kõige kõrgemalt poolt kinnitatud.

Õimesed saawad wiimseteks — Liiwimaa oli wiimane.

Priiuse kuulutus Liiwimaal.

Et mõlemad naabri kubermangud ootamata wiisil Liiwimaast ette olivad jõudnud, see kihutas ka wiimast hoolkamale tööle. Ssegi rüütlikogu liikmete seast tou-

siwad mehed üles, kes kirjasiid lastsiwad trükkida ning waidlusi ajalehtedes awaldasiwad. Rahuga waatas tark keiser seda pealt ja andis aega, ärritatud meeli uue õhuga harjuda, mis nagu hoopis teisest ilmast puhus. Üks kõrgem waim, kes nagu loodud oli juhatama, walitses waitides awaliku heale üle. Harwa wõib ilmas rohkem riigitarkust ja inimeste tundmist nii auusat asja toimetamas olla. Seda kõikumata keisri tahtmist ära tundes palusiwad wiimats Saaremaa, Riia, Tartu ja Pärnu mõisnikud oma talupoegadele priiust. See oli suur samm. Aga ometigi wõis weel segadusi sündida, sest weel ei olnud kõik mõisnikud selle poolt. Sellepärast kutsus kõige kolme kubermangu pea, kindral-kuberner Paulucci, juuni kuuks 1818 maa-päewa Riiga ja wõttis temast ise kirja läbi osa.

Kindral-kuberneri kiri Riia rüütli- fogule.

„Awaliste lehtede läbi sündinud üleskutse, hulga Siimimaa auusa rüütlikonna lugupidamise wäärt liikmete poolt, on üleüldist osawõtmist selle küsimuse üle aratanud — kas Siimimaa ka mitte oma naabri kubermangude, Gesti ja Kuuramaa wiisi, wiimast semmu

taluseisuse eluorra parandamiseks ei peaks astuma? Praeguse korra edasi kestmine, mis paljalt enne olnud seaduste uuesti ülesseadmiseks tuleb pidada, ja ikka veel talupoega maa külge seob ja temale ainult ta tööde tasumist määrab, ei taha enam kõlbada, sest Eesti ja Kuuramaa on nii kaugele astunud, et nad taluseisusele täielise ihupriiuse on annud ja priitahhliste kontrahhtide läbi kõik olekud mõisaherra ja talupoja wahel ära määranud. Ka on nad kasulise leidnud olema — maarahwale niisama sugust õigust maa omandamiseks anda, „nagu mõisaherral on.“

Edasi annab kindral-kuberner oma kirjas Liwimaa mõisnikkudele nõuu, oma rahwale täit ihupriiust nõuda, nagu Eesti ja Kuuramaa mõisnikud juba teinud. See olla ka keisri majesteedi kõikumata tahtmine. Selle tarwis pidada rüütlikogu enese keskelt komitee walima, Eesti ja Kuuramaa talurahwa seaduse järele ka Liwimaa tarwis seadused kokku seadima ja keisri majesteedilt finnitamist paluma.

Siis loeme ta kirjas edasi: „Et Saaremaa, Riia, Tartuja Pärnu mõisnikkude nõun, oma talupoegadele täit priiust anda, mulle lohusiks teeb, seda Keisri Majesteedile teada anda ja kõige kõrgema otsust paluda, siis pean ma seda tungiwamalt nõudma, et terve Liwimaa rüütlikogu selle asja kohta oma otsuse teeks, mis Keiserliku Majesteedi nõudmistega kokku läheb. Ta on Eesti ja Kuura talurahwa priiikslaskmise juures on näidanud, et ta „maarahwast priiiks riigikodanikkudeks tõsta“ tahab. See osawõtmine, mis usal-

dusega meie suure ja kõrge walitseja armu ja helduse peale lootes mind nii sagedaste kõige kõrgema trooni ette saatis astuma, et selle kubermangu eest rääkida, see osawõtmine kutsub mind kui teie seisuse eestseisjat ja kaaswenda ka siin selle auuwäärt kogu ees rääkima. Sagedaste tulin ma troonilt kuulda mõtetud palwega tagasi, et siin meie kõige parema walitseja heldust ja armu kuulutada. Võiks mulle nüüd see õnn osaks saada, et ma auusa rüütlikogu otsust ja palwet, maa-rahwast priiks lasta, mis meie Keisri ja walitseja südamele kõige armsam and on, trooni ette tohin wiia! Kes koosolejatest võiks selle juures kahkleda, et see kõige puhtam ja trium tunnistus Tema tahtmise tõsiseft auustamisest on."

27. juunil tuli kindral-kuberner üsna ootamata wiisil rüütlikogu koosolekule ja pidas seal järgmise kõne:

"Kõrgeauuline rüütlikogu! Teie teate, mis ma keisri majesteedi nimel olen rääkinud, teie teate, mis mina kui teie kaaswend olen ütelnud ja soowinud.

Kaks naabri kubermangu on talu seisuse õnneliseks tegemiseks suure sõna rääkinud. Meie kaaselanikud waatawad tähele panemisega selle maapäewa otsustamise peale.

Kas kuue aastane püüdmine, teie usaldust mõita, mitte wiljata ei olnud, selle üle saab see päew otsustama. Teie usalduse ülesnäitamine on mulle kalliskui kõige suurem tasumine. Kui teie teisiti otsustate, siis ei ole mul selle koha peal mitte enam rõõmu.

Urge rutake mitte üle liiga oma otsustega. Kaa-

luge esite hoolega asja tähtsust igast küllest, sellepeale maadates, mis tagajärjed tal võivad olla — mõtelge, mu kõrgeaaulised herrad ka kaaswennad, et praegusel filmapilgul selle üle otsust teha, kas mina teie soowi järele teie hääks võin tööd teha, ehk kas teie ise minule seda võimatuks teete." —

See selge kõne, mille mõtet ka iga auus lugeja küllalt mõistab, mõjus koosolejatesse nõnda, et riitlikogu selle asja üle, mille pärast mitu päewa juba käredalt oli waieldud, ühel healel otsuseks tegi: Talupojad saagu priiks lastud ja Cesti ja Kuuramaa talurahwa seadused mõne tarwiliku muudatusega wastu mõtetud!

Auus, suur inimeste armastaja rahwa Jsa — see kõit sündis Sinu wäärdumata tahtmisel! Kui kaua oleksime weel orja ahelas waenlenud, kui Sina mitte oma rahwaid ei oleks wabastanud!

5. juulil 1818 andis Riia maapäew keisri majesteedile selle palwe sisse, et talurahwas ka Liivimaal priiks saaks lastud. Selle juures palus ta keisri majesteedilt:

1.

Kõigi nende õiguste kinnitamist üleüldiselt, mis Cesti ja Kuuramaa talurahwa seaduses Cesti ja Kuuramaa mõisnikkudele on antud, mille järele maa omanduse õigus mõisnikkudele jääb ning talupojad nendega kokkuleppimist mööda maad oma tarwitada võivad saada.

2.

Lubada, et uue talurahwa seaduse tegemiseks komisjoni võib asutada, milles 4 liiget mõisnikkude ja faadikud kroonu poolt on nimetatud, kes aga ka mõisniku seisusest on. See pidada selle töö tulewaks maapäewaks walmis tegema ja juwel 1819 maapäewale läbimaatamiseks ette panema, kes ta siis keisri majesteedile kinnitamiseks ette paneb.

3.

Siimi talurahwa komiteed, nii hästi Riia kui ka Peterburi jaoskonda, ära kaotada ning Walgas olewat mõõdu-revisjoni-komisjoni edasi tööle jätta, kuni ta oma töö, wakuraamatute wälja jagamise jne, on lõpetanud, et seega rahwa priikslastmiski kiiremalt edasi ajada.

4.

Ära määrata, et talupoegade priikslastmise järele maaomanikud neist maksudest priid oleksiwad, mis nad enne talupoegade eest maksnud, ja nüüd kõige kõrgemalt kinnitatud Tallinna kogukonna seaduse järele talupojad peamad maksma.

5.

Ära määrata, et talupoegade priikslastmise järele tema kroonu maksud mitte kõrgemaks ei saaks tõstetud, kui Wenemaa pärisorja talupojal.

6.

Lubada, et priiksjaanud talupoeg, kes enesele maad

omandab, poslini ja stempelmaksudest kauba- kui ka rendikontraktide juures wabastatud saaks.

Rõigeförgem kiri kindral-kubernerile.

Martii Filip Dissipowitsch! Siimimaa kõrge auuline rüütlifond, kes ammuft ajast saadik tunnistusi Teie tegemusest üleüldise asja heaks annud, on alati minu iseäralist tähelepanemist enese peale tõmmanud. Sellepärast on mulle armas, Teie 7. juulil kirjutatud aruandest uut tunnistust saada, et ta ühehealise otsuse järele oma talupoegadele nendesamade põhjuste peal priiust tahab anda, mis Minust kinnitatud Eesti ja Ruura talurahwa seaduses on määratud. Ma olen sellega täieste rahul ja kiidan rüütlifonda selle eest. Palutud muudatust, mis tarwis, wõib ette wõtta.

Ma pean Riia, Tartu ja Pärnu linna poolt antud seletusi tähelepanemise wääriliseks ja kinnitan Siimi talurahwa uue seaduse tegemiseks ettepannud Riiga asutatawat komisssiooni. Pealegi loodan Ma, et see rüütlifogu liikmetest kokku seatud komisssion, nende oma keskelt walitud juhataja all, mitte üksi tema kätte us- tud asja rutuste ja õiglaselt ei toimetata, waid ka nii-

juuguste põhjused järele käib, mis talurahwa hea käekäigule kindla põhja alla panewad, ja sellega mõisaomanikkude inimeste armastawat soowi täidab. — Komisjoni tehtud talurahwa seaduse plaan on Teil selle tarwis kokku kutsutud rüütlikogule läbi vaatamiseks sisse saata ja siis Minule kinnitamiseks ette panna, Teie oma arvamiste juurdelisamisega. Teie teatate ühtlasi, et Saaremaa mõisnikud luba palunud sellesama asja üle lähemal rüütlikogul nõuu pidada, — siis luban Mina, et praegu nende poolt üks saadik Liivi kubermangu komisjoni sisse saaks saadetud, uue talurahwa seaduse tegemise istumistest ja kõigist nõuupidamistest osa wõtma, et Riias tehtud seadust ka Saaremaa talupoegade kohta passitada.

Jään teile itka armuliseks.

Tsarstoe Seloos

„Aleksander.“

13. juulil 1818.

Selle kõigeförgemalt poolt tulnud käsu peale pidas rüütlikogu weel selsamal aastal detsembri kuus Riias maapäewa ära, waatas komisjoni töö läbi ja pani selle keisri majesteedile 21. detf. 1818 kinnitamiseks ette.

26. märtsil. 1819 tuli Keisri käest kiri:

Kõigefõrgem käst

Niia sõjakuberneri markii Paulucci'se.

Selle järele, kui Meie Liivi kubermangu rüütli-
kogu poolt Meile ette pandud uue Liivi talurahwa
seaduse plaani oleme kinnitanud, ja tema palwe, seda
seadust täita lasta, kuulda wõtnud — on Meie poolt
selle trükkimise ja kuulutumise pärast Walitsewale se-
natile käst antud.

Ühtlasi teeme Meie Teile weel iseäranis kohuseks,
seda seadust täita, ja üht kommissiooni nii hästi selle
kui ka asutatawate kohtute sisseseadimiseks muretseda. Kõik
on otse seaduse olemate määramiste järele teha ja tar-
wilisel korral sellest walitsewale senatile ja ministritele
teatusi anda.

Meie loodame kindlaste, et Teile oma kiiduwäärt
usinusega Meie teenistuses ka selle uue käsu täitmisel
selle eest täit hoolt saate kandma, et see asi korralikul
wiisil edasi läheb.

Peterburis,

„Aleksander.“

26. märtsil 1819.

See kiri tõi meie priiuse. 26. detf. 1819 an-
dis kindral-kuberner Niia kubernerile käsu, priiuse kuu-
lutamise püha wastu ette walmistada, mis Niia lin-

nas 6. jan. 1820 ja maal 12. märtsil, keisri trooni peale astumise päeval, saada olema, sest enne ei võida talurahwa seadus Eesti ja Läti keele trükkis ilmuda.

Priiuse kuulutamise püha sai Riias suure ilu ja uhkusega pühitsetud. Siseseadmise komisjoni liikmed, kohtute ametnikud, kindral-superintendent, kõigi uskude waimulikud mehed, wäeülemad ja kõik teised kerged ametnikud kogusiwad 6. jan. kella pool 12 ajal Riia lossi ette ja läksiwad sealt pikas rongis kirikutekellade löömisel Sakobi kirikusse, kus Liwimaa ülemprofurör Liwi talurahwa seaduse 7 esimest paragrahwi Saksia, ja kuberneril poolt nimetatud ametnikud Eesti ja Läti keeles ette lugesiwad. Kindral-superintendent Dr. Sonntag pidas pidujutluse ja palwe keisri majesteedi ja ta kõrge maja eest. Pärast Jumala teenistust läksiwad kutsutud mõerad lossi piduföögile. Tee lossist kirikuni oli sõjamäega täidetud, kirik üpris ilusaste ehitatud ja walgustatud.

Kuulutus,

mis kirikus ette loeti.

Majesteet, meie kõigearmulisem Herra ja Keiser Aleksander Pawlowits, on Walitsewale senatile ja Liikindral-kubernerile antud kõige kõrgemas käsus Liwimaa talurahwa seaduse kinnitanud.

Keiserliku Majesteedi kõige heldema tahtmise järele

saab talupoegade pärisorjus Liivimaal ära kaotatud, ja peab kindlaks seatud miisi järele äramääratud aastade armu sees talurahwale Liivimaal täieline ihupriius osaks saama.

See rüütlikogu ja Liivimaa linnade palme peale talurahwale antud keiserlik heategu saab temale uue ja auusama kaju andma. Priiuse tundmus saab tema siimist rahulolemist ja õnne tõstma ja tema lugupidamist kui ka allahetmist seadusele ja korrale ülendama. Talurahwa paremaks ja kasulisemaks riigikodanikuks saamine aga saab katerme kubermangu kasuks kõige suuremat head sünnitama.

Seda päewa, mil see keiserlik heategu kõige enne kuulutatud sai, saab ajalugu kui selle kubermangu kõige kallimat sündmust pühitsema. — Need, kes agaselle sündmuse tunnistajad on, millest ilusam aeg järeltulewatele põlwele õitsema peab hakkama, wõiwad südamlikku palwet kõigewägewama poole, kes rahwa õnneks algama suure tööle oma õnnistust annab, ka kõige palawama ja sügawama tänuga meie kõige armuliseima Keisri ja Herra wastu ühendada, kelle kõrge, inimeste sõbralik tahtmine nii suurt heategu Liivi kubermangu lastis osaks saada.

Nii pühitseti kahe orjarahwa uuesti sündimist 6. jan. 1820 Riias ja seaduste maakeelde ümberpanemise ja trükkimise järele 12. märtsil igas maakoguduse kirikus. Kindral-kuberner oli oma piduõögile ka talurahwa saaditud kutsunud, kes esimest korda nii kõrge ametnikuga ja teiste suurte meestega ühes lauas söiwad. Nad oliwad ju priid!

Ja talurahwas, kes priiuse kuulutust kuulis langes kirikutes põlwili, ja palus kava ja walfelt. Misfugusel päewal on tuhanded küll südamlikumalt Jumalat tänanud ja mil on sadatuhanded rohkem Jumala õnnistust oma heategijale palunud, kui sel päewal Aleksandrile! — Kus suured teod räägiwad, seal on kõne tühi kõla.

Meie oleme lõpul. Kaugemale minna ei ole selle raamatukese ülesanne. Heidame weel kord pilgukese tagasi ja laseme kõik need suured sündmused, mis isegi eneste eest räägiwad, oma filmade eest mööda lennata.

Meie oleme näinud, kuidas usutoojad Sakslased meie maal Liwlased, Lätlased ja Gestlased tule ja möögaga eneste alla heitsiwad ning oma rööwivalitsufusele riigi näu andsiwad, mis aga tema sifimise kõlwatuse pärast wiimaks (1561) langes.

Meie oleme näinud, kui sügawasse orjuse paelu ja kui hirmsa wägiwalla alla maaelanikud langesiwad.

Meie oleme näinud, kuidas Poola kuningas Stefan rahwa elukorda katsus parandada ning, kui ta nägi, et see heaga ei lähe, waljusega tahtis wälja astuda, aga enne oma tahtmise täidesaatmist suri.

Meie oleme näinud, kuidas wägewad ja targad Rootsi kuningad terve aastasaja jooksul asjata talurahwa põlwe kergitada püüdsiwad, seaduse ja hea eesfujuga — meie nägime, kuidas Katarina II. rohkem

fui 200 aastat pärast poolmunkade riigi langemist suure maemaga nii kaugele jõudis, et Gestlastele ja Lätlastele inimese õigused anti ja kuidas ta 30 aasta järele kurvastusega pidi nägema, et need õiguseandmised tühjaks sõnakõlinaiks olivad jäänud.

Meie näeme, kuidas Aleksander I. suure tarkuse ja järelandmata tahtmisega viimaks asja kaugemale viib, kui tema eelkäijad seda olivad loota julgenud.

Wõrdleme siin aga ainult mõnda tema seadust ja meie näeme kohe, mis ta meile toonud.

Aastal 1739 ütles Riia maapäewa juhataja avalikult: Gestlased ja Lätlased olla „ise ja oma ihuga päris herrade omad ja neile täitsa allasubijad,“ seda nad kui kõike muud warandust pärandada, müüa ehk ära kintida võida.

1819. aastast saadik on kõik Gestlased ja Lätlased priid riigikodanikud.

Aastal 1739 ei kahtlenud rüütlikogu peamees mitte, et pärisorja warandus ka päris herra oma ei oleks. „Talupoeg, ütles ta, ei või midagi enesele teenida, vaid ainult oma herrale.“

1819. aastast saadik võivad Gestlased ja Lätlased enestele liikumata warandust nõutada, mille eest nad ainult riigile maksusid maksavad, niisama kui mõisnikud.

Aastal 1739 oli seaduseks, et mõisnikud talupoegade maksusid just oma tahtmise järele võisid kõrgendada ja nõuda.

1819. aastal määrati ära, et edespidi ükski Gestiga või Läti talupoeg oma mõisaherrale midagi muud ei

pruugi maks ega teha, kui seda, mis ta priitahtlikult kontrahi järele talle lubanud maks ehk teha.

Aastal 1739 seletas maapäewa juhataja, et mõisnikkudel seaduse järele õigus olla oma talupoegade elu ja surma üle otsust teha ning seda õigust ainult priitahtlikult riigi lätte võida anda, aga õiguse pärast ei olewat nende nuhtluse võimusel talupoegade üle „mingit piiri“, waid selle pruukimine olla „ainult isandate oma määrata“.

1819. aastast saadik ei wõi ükski Gestlane ja Lätlane muul wiisil trahwitud saada kui kohtute läbi seaduse järele.

Aastal 1739 maksis see seadus, „et talupoegade käest oma mõisaherrade peale, liig suure trahwi ehk õrjuse pärast, maakohtud kaebduji wastu ei tohi wõtta.“

1819. aastast saadik on kõik Gestlased ja Lätlased ainult kohtute all, kelle liikmed nad suuremalt jaolt ise oma seisusest walivad.

Seda tõi meie rahwale suur, kallimeeleline rahwaste wabastaja keiser Aleksander I. Orjapõlwe õõ kadus, esimesed priiuse kiired langešwad pika õõ pimmeduse järele Gestlaste peale ning tõiwad meile inimese õigust ja auu. Taewa päike ei pidanud mitte enam meie maa pinnal isandat ja pärisorja kõrwu nägema, waid inimesi. Riikses amustamises elab helde Aleksandri nimi nii kaua Gesti südames, kuni Gesti joontes weri oma woolamist weel ei ole lõpetanud. Põlwest põlwe ulatab ta kiitus määramata

aegadeni ning rahwa palwed ja õnnistused taewa tro-
nini.

See kallis elu kustus Taganrogi linnas 20. nov.
1825 tema armastaja abikaasa Elisabeti käte wahel.
„Meie ingel on taewa läinud“, kirjutas kõrge lahku-
nud hinge leinaja abikaasa.

Ta oli ka meie ingel!

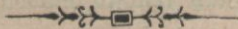
Mu isamaa, nad olid matnud
Sind raske, musta kattega,
Ei muud su mulla pinnast tõusnud
Kui werelilled õitsema.
Ja ahelas ja ennast wäänsid
Ja orja ikkes ohkafid,
Ja waikeks, waihemaks siis läksid —
Siis une furma hingafid.

Kuussada aastad lendsid mööda,
Ei elutähte annud sa,
Kuid imelikult kõndis tafa,
Üks muistne jutt weel üle maa:
Kuis enne prii su rahwas olnud
Kord Kalewite wapper fond,
Ja kuidas oma põhja pinnal
Kord Eesti rahwas pesitand.

Ja kus ju pisar maha langes,
 Sealt laulud tõusid ülesse,
 Ja taewa linnud rääkisid, pilved,
 Su walust teine teisele.
 Ja tuuled kõnet vastu wõtsid,
 Meid kandsid põhja piirele,
 Ja kivihoonest sisse tungsid
 Nad ühe Isa südame.

Üks sõna läbi ilma kõlas,
 Et õnnes hõiskwad miljonid:
 „Ma tahan, et on prii mu rahwas!“
 Ja orjakked langesid!
 Prii oma pinnalt jälle leiad
 Nüüd Eesti rahwa pesakest,
 Ja õitsew Eestimaa, ja hüiad:
 „Auu Aleksandril igawesi!“

(E. Koidula.)

Bäris ja prii.

II.

Gestlaste priiuse ajalugu
algusest meie ajani
(1819—1866).

~~~~~  
Esimene pool.

~~~~~  
Kirjutanud

A. Saal.

—————
Rakweres, 1893.

P. Erna raamatukaupluse kuluga.

Дозволено Цензурою. — Юрьевъ, 25. Юня 1893 г.

Mõned tähtsamad kirjad,

mida raamatu kirjutamise juures on tarvitatud:

Bock, W. v. Livländische Beiträge.

Bienemann, Gesetz und Ordnung.

Boetticher, v. Estländisch-Baltische Agrarentwicklung.

Brüggen, von der, die agraren Verhältnisse in den russ. Ostseeprovinzen.

Denkwürdigkeiten zur Regierungs- und Lebensgeschichte Nicolai I.

Dixon, William Hepwort, Frei-Rußland.

Gestima Tallorahwa Seadus 1805 ja 1816.

Engelmann, Die Entstehung und Aufhebung der Leibeigenschaft in Rußland.

Güldenstube, W. v. Viivimaa talurahwa eraseaduse käsiraamat.

———— Zur Revision der Landgemeinde-Ordnung.

Harless, Geschichtsbilder aus der lutherischen Kirche Livlands.

Hehn, Die Intensität der livl. Landwirtschaft.

Hunfalón, Paul, Reise in Ostseeländern.

Jung-Schilling, Fr. v. Ein Beitrag zur livl. Agrarstatistik.

———— Materialien zur Kenntniß der livl. Agrarstatistik.

———— Mater. zur Kenntniß der livl. Bauerverfällung.

———— Statistisches Material zur Beleuchtung der livl. Bauerverhältnisse.

Kawelin, die baltische Agrarreform.

Reußler, Dr. Joh. v. Landesabgaben in den balt. Ostseeprovinzen.

———— Zur Gesch. u. Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Rußland.

Korff, Baron v. Die Thronbesteigung des Kais. Nicolaus I.
Kuehn, L. Agrargesetzgebung für d. balt. Krondomänen.
Lihlandima Talurahwa seädmissed 1804, 1819.

Lihlandi Talurahwa Seadus 1849 ja 1860.

Livländische Rückblicke.

Материалы для истории упразднения крепостнаго права
въ Россіи (Русскій архивъ 1868).

Межовъ, Крестьянскій вопросъ.

Mueller, Ditto, Die livl. Agrargesetzgebung.

Provinzialrecht der Ostsee-gouvernements.

Necke, Baron v. Die baltische Agrarreform u. Prof. Kawelin.

Samson, Erich v. Zur Statistik des Bauerlandverkaufs.

Семеновъ, П. П. Дѣятельность Я. П. Ростовцова.

Освобождение крестьянъ въ царствованіе импе-
ратора Александра II.

Stenbock, Graf, Vererbpachtungen des Pachtlandes auf
fideicommissarischen Besitz.

Stryk, Bemerkungen zu den „Materialien“ zc.

Sworow, Fürst Alex. Generalgouverneur.

Tobien, A. Beiträge zur Gesch. der Agrargesetzgebung.

Uexküll, Bernh. Estl.-baltische Agrarentwicklung.

Ukase, Senats-, aastakäigud 1856—66.

Walla kogukonna seadus, trükitud 1892.

Peale nende mitmesugused ajalehed, kubermanguwalitsuse
poolt wälja antud patentid, dokumendid, käsikirjad j. n. e.

1. Sissejuhatusesks.

Talurahwas oma põllutööga on iga maa ja rahwa hea käekäigu alus ja põhi. Tema najal saamad kõik teised seisused edasi ja nendega ühes ka talupoeg ise. Sellepärast on iga riigi walitsuse hool talurahwa kui oma riigi alamate kõige suurema ja tarwilikuma seisuse eest muret kanda.

Banal ajal ei olnud tema eest tarwilist hoolekandmist. Rikkamad seisused, kõige pealt mõisaomanikud rõhustiwad talurahwast üle liia maksude ja töödega nii et ta pärisorjuse sisse langes, nõrgaks ja waeseks jäi. See pole mitte meie juures üksi nõnda olnud, see oli igal maal nõnda. Juba Rootsi walitsus hakkas Balti-maa talurahwa elukorda parandama, ja see talurahwas ei olnud keegi muu kui Gesticlased ja Lätlased. Enne aga, kui Rootsi walitsus siin oma head mõtet teoks sai teha, langes maa ja rahwas Wene walitsuse alla, ning nüüd on armulised Wene keisrid Rootsi walitsuse poolelijäänud plaanid meie rahwa elukorra paranduseks täide saatnud.

Ragu teame, lasti Siimi talurahwas, Gesticlased ja Lätlased, 1819 pärisorjusest priiks. Nad saiwad ühe forraga inimeste õiguste sisse tõstetud; kümnesugused õigused andis seadus neile kätte, et pärisorjuse jälgi hoopis ära kustutada. Kui ilus siin ka seaduse mõte oli — parandamist ei suutnud priikslaskmine Gesticlaste ja Lätlaste elus esiotsa fiiski weel tuua.

See ütlus näitab esimesel filmapilgul niisama arusaamata kui ka wildakas olema; sest mis tähendab siis priius, kui ta inimest pärisorja elust kõrgemale ei tõsta!

Et meie sarnaste küsimuste üle alamal pool pikemalt tahame rääkida, siis saagu siin sellest, kui lühidelt tähendame: Priitslaskmisega kaotasivad talupojad maatükid, millede peal nad siamaale olivad elanud. Need langesivad mõisade omanduseks ja mõisnikud mõisivad nüüd talupoegadele niisuguseid orjuse tingimisi teha nagu ise tahtsivad. Seadus ütles küll väga ilusaste, et rentnik ja rendile andja rendi suuruse, mis teoorjus mõis olla, eneste wahel kokku leppides ära pidivad määrama. Aga mis mõju sel seaduse paragrahwil oli! Mõisaherra mõis rendi ette anda ja kui selle kordne peremees temaga ei tahtnud rahul olla, siis tuli teine koha peale, kes seda armas maksja jõudwat.

Rõige suurem raskus kaswis 1819. aasta seadusest neile, kes talukohta pidasivad. Priitsaamisega ei olnud maata inimestele enam palga suurus määratud, nad mõisivad nüüd suuremat palka nõuda kui pärisorjuse ajal ja tegiwad ka seda. Talu peremees pidi koha tarwitamise eest nõutud teoorjuse mõisale tegema, mõisa põllud harima, wilja külmama, lõikama ja peksma. Mõisjal ise ei olnud ühtki töömeest, ei töölooma ega tööriista. Rõik pidi taluperemees andma. Tal oli selleks töölisti tarwis, pidi neid hinna eest palkama ja aasta läbi oma leiwa koti peal mõisa saatma. Ja mõisa nõudmised kaswasivad aast aastalt. See kurnas talupoja jõuu nõnda ära, et wiimaks leegi enam peremees ei tahtnud olla.

Küüb ähwardas häda uksest ja aknast ka teiste seisuste kallale tulla. Mis pidi siis maast ja suuremaa omanikkudest saama, kui talupoja seisus ikka veel wiletsama järje sisse langes! Tahtsiwad teised seisused parema elukorra sisse jõuda, siis pidi kõige pealt talurahwale kindlam põhi jalgade alla saama. Seda nägiwad teised seisused küllalt selgeste. Tema pidi maaomanikuks saama, sest maaharimisest elas ta ju. Seaduses määratud „prii kontrakt“ ei aidanud teda sugugi edasi. Ja wõttis ta ka enesele koha rendi peale, rohkem kui ori ei olnud ta seal ometi mitte. Mõisnikkudel oliwad lõpmata suured eesõigused, nende haridus ja seisus tegi neile taewatõrguse wah. Talurahwa seisus ähwardas hoopis ära kaduda: Gesslastest ja Dätlastest üksikute inimeste sulased ehk töötäimberhulkujad saada. See ei wõinud enam nõnda edasi minna. Kõige suuremat kahju oli maale karta. Talupoja seisus ei tohtinud mitte ära kaduda. Talupoeg pidi maatüki peremeheks saama, mida ta haris, sest muul wiisil ei olnud ju wõimalik teda korralisele elule harjutada, kus tööraskus teda ära ei ehmata. Tal pidi midagi olema, mis teda ise enese kasu pärast hoolsale maaharimisele kihutas. Ainult sell wiisil wõis maa paremine haritud saada ja rohkem wilja kandma hakata, mis mitte üksi talurahwa, waid ka kõigi teiste seisuste eluküsimus oli.

Talurahwa elukorra parandamise soow sai warsti üleüldiseks. Aga mil wiisil wõidi siin eesmärgile saada?

Et teoorjus kõige suuremat süüdi talurahwa halwa elu järje juures kandis, see oli selge. Ta pidi kaotatud saama. Meie armulised Wene keisrid on siin rahwale appi tulnud. Orjus sai kindlatesse piiridesse

surutud ja viimaks hoopis ära kaotatud: Orjuse tegijast talupojast sai rentnik ja rentnikust kohaomanik — ning praegu on talupoja seisus heal järjel, tugem ja jõukas.

Kuida wiisi see on sündinud, sellest tahab eel seisa raamatute rääkida. Asi ise enesest langeb kahte jalku: I. Talurahwa seaduste tegemise ajalugu ja II. selle suure töö wili. Et meie aga ka Wene talurahwa priiikslaskmist kõrwale ei wõi jätta, mis meie oma maakohta arusaamiseks tarwiline on, siis jagame töö nõnda ära:

I. Talurahwa seaduste tegemise ajalugu.

A Siimimaal. — B Wenemaal.

II. Talurahwa seaduste wili.

I. Seaduste tegemise ajalugu.

A. Liivimaa.

2. Aleksander I.

Talurahwa Seadus 1804 ja pärast 1819 andis talupojale luba liikumat ja ka liikumata warandust omandada¹⁾ ja seda oma järeltulejatele edasi pärandada. Ehk see õigus küll seaduses seisis, jäi talupoeg siiski weel kauaks ajaks orjajaks, kellel liikumata warandust ei olnud. Kust see tuli? Kuidas oli võimalik seadusest mööda minna?

Kui meie ühest ehk teisest sündmusest aru ei saa, siis peame asja põhjalikumalt järele uurima ja läbi katsuma. Siis wabest selgub mõnigi tume asi. Lubagu lahke lugeja ennast filmapilguks Wene keisrite ajaloosse wiia. Meie tahame võimalikult lühidalt seal seda tähele panna, mis ühelt poolt nende küsimuste peale wastust annab. Teiselt poolt selgumad siis asjad iseenesestki juba.

Selle raamatulise esimeses jaost on juba lugejale selgeks saanud, missugust suurt tööd inimeste armastaja keiser Aleksander I. meie rahwa kasuks ära on teinud. Ta oli alamale rahwale — talupoegadele — Gestlastele ja Pätlastele ihupriiuse kinkinud, oli neid orjapõlwest inimeste õiguse sisse tõstnud ja sellega

¹⁾ Talur. S. 1804 päät. II. C. I. S. 1816 § 4.

neile wärawa awanud, mille läbi nad üleilbiste inimese õiguste kotta wõiswad astuda ja tugewaks ja terweks taluseisuseks kosuda. Terwe ilm tundis armulisti, inimeste armastajat ja helded Wenemaa walitsejat ja terwitas teda kui rahuseisrit igal maal, iga rahwa seas. Tema arm ei ulatanud üksi Eesti ja Lätirahwa majadesse, ei lõpenud ka mitte oma suure riigi piirides otša, waid ulatas kõigi Europa rahwaste juurde. Tuletame ainult seda meelde, missugusel wiisil Napoleon lõi Europa rahwad ja riigid enese wõimu alla sundis. Kui juba terwe Shu-Europa tema raudse käe all ägas, siis tuli ta ka Wenemaad ära wõitma. Keiser Aleksander I. oli see, kes mitmed rahwad tema piitsa alt peastis. Ta ajas hoopseja maalt wälja. Aga sellest ei olnud üksi weel küllalt. Ta läks oma sõjawägedega temale järele kuni Pariisi linna ja peastis kõik Europa würstid ja rahwad wabaks. Tema oli see Agamemnon, kes suurt rahwaste liikumist juhatas ja rõhujate wõimuse murdis. Tema käes seisis nüüd riikide ja rahwaste saatuse. Üks teine tema asemel oleks ennast nende peremeheks teinud ja keegi poleks seda talle wõinud keelata — aga Aleksander jättis nad kõik, kuibas nad enne Napoleoni hirmu walitsust olnud ja tuli oma sõjawäega koju tagasi, ilma et ta tänugi oma suuremeelise abi eest oleks tahtnud.

Aleksander oli kõige kõrgema maapealse wõimu ja inimliku auu tipule jõudnud. Mitte üksi Eesti ja Läti rahwas, ka mitte üksi ta suure riigi millionid ei saatnud tema nime kuuldes ta kalli elu eest palweid taewa poole, ei, terwe Europa hõiskas talle auu ja kiitust järele. Aga kõik õnne ja auu tunnustused, mis jõena ta peale woolasiwad, ei äratanud temas mitte

Seda tundmust, et ta iseenele vastu oleks wõinud ütelda: Jah, seda olen mina ka ära teeninud! Aleksander mõtles kui usklik ristiinimene, et auu ja kiitust üksi Sellele tuleb anda, kes kõigi asjade tegija on. Kui Saksa keiser kord südameleigutuses tänades tema abi eest ta kätt pigistas ja selle juures tähendas, et Saksa riik ilma Aleksandri ja Sumala abita kadunud oleks olnud, siis ütles Aleksander I. temale, et üksi Sumalale tema armulise kaitse eest tänu tuleb anda ja rahwaid ewangeliumi kuulmisele koguda.

Aga kallimeeleline würst ei leidnud mitte seda wilja, mis ta Europa rahwaste hulka külwanud. Pea tõusiwad siin ja seal mässamised, mis tema südamele haawu löiwad, kõige rohkem need, mis Greeka maal tema usu rahwa seas sündisiwad. Ka kodus, tema oma pealinnas ei läinud kõik asjad nõnda, nagu ta helde ja inimestearmastaja süda soowis. See kõik mõjus sell wiisil wõitnud mehesse, et ta wiimaks ennast ilma elust tagasi tõmbas ja tema terwe olek wajus kurwa meele sisse. Oma juurte tööde kordasaatmise järele weel täies mehe tugewuses elab ta pea kurba, üksikut elu. Hommiku kell 6 tõuseb ta üles, teeb 8-ni tööd, läheb siis jalutama ja tuleb pruukostiks tagasi. Lõuna eel sõidab ta ühe teenri saatetusel Pawlowskisse oma ema ja printsesside juure külaliseks. Tagasi tulles sõõb ta üksi ehk keiserinna seltsis ja läheb siis natukeseks ajaks jalutama. Peale seda ei nähta teda enam. Ta teeb tööd oma eluruumides. See on kõige suurema inimeste heategija elu juwel ja pea niisamasugune ka talwel. Minult kõige tähtsamatel kordadel nähakse teda suure saatjate hulga keskel sõjawäe harjutustel. Muidu ei ole tal kedagi

muud ühes kui üks ainus adjutant, kes teda aga ka ainult sõitude peal näeb. Ta armastab lihtsat elu, keiserlik hülguis ja auu on talle vastu meelt.

Ehk küll ta elus suured muudatused ette olivad tulnud, oma inimeste armastajat südant ei kaotanud ta siiski. Olgu sellest üks näitus. Peterburi linn on madala koha peal suure Neewa jõe kaldal. Sügissed tormid ajavad tihti mereweet jõe ja tõstavad jõe pinda. 19. nov. 1824 oli iseäranis suur weetõus, nii suur, et weet 12 jalga oma igapäewasest seisust kõrgemale tõusis. Pea terve linn oli wett täis ja mitmes linnajaos tungis ta majadesse. Hobused ja wantrid jäiwad wee sisse ning hulk weiksemaid majasid lagunes ära ja maalt kandiswad lahti peasenud weewood majad alla. Kroonlinna sadamas pekkis torm ifegi sõjalaewu üle majade turu peale. Hommiku kella 8 saadik mürisefiwad suurütid häda märgiks, weetõusis wahetpidamata kuni kella 4 pärast lõunat. Keiser, kes praegu oma pikalt reisilt Kirgiside sekk tagasi oli tulnud, leidis ennast kui saare peal. Ta tuli oma palasti palkoni peale, kust üle Neewa wõis näha. Siin, oma perekonna keskel, ujusiwad wihases jões lõhutud majad ta filmade alt mööda, mõnede seest tungisiwad õnnetumate appi hüüded talle kõrwu; loomad heitlesiwad weewoodega, inimesed kisendasiwad wigastatud paatidest ja laewadest, mida mässawad lained iga filmapilk ära ahwardasiwad neelata. Seda hirmust õnnetust nähes lõi keiser käed kokku ja palus taewast abi. Ruttu andis ta kõigile meesterahwastele, kes palees olivad, tarwilised käsud, abi wiia, kus wõimalik ning astus siis ka ise paati ja sõudis oma elust hoolimata õnnetumaid awitama. Õnnetus oli

hirmus, üksi sadama^s oli üle 500 töölise furma leidnud.

Ka see südnad lõhkum õnnetus mõjus keisri helde meelesse ning kiskus teda itka suurema kurvameele sisse. Seda edendas omalt poolt veel Poolakate mässamise katse ja Nowgoride kubermangu talupoegade meeleäraheitaw palwe nende eluforda parandada. Ta nägi neid nende wiletsuses enese ees põlwili palumas, kui ta kord Nowgorodi kubermangust läbi reisis. Seldufega kuulis ta nende palwet ja lubas asja järele kuulata lasta. Abiotsijad aga lootfiwad filmapiklist abi ja kui nad seda ei saanud, tõusis nende rahutus nii suureks, et seda ainult weel wäewallaga wõidi wai-gistada. Peale selle oli ta abikaasa keiserinna Elisabet, keda ta surmani armastas ja auustas, haiglane.

Kõik need ja palju teisi sarnaseid juhtumisi suurendasiwad õrna tundmusega keisri mure koormat. 13. septembril 1825 reisis ta keiserinnaga terwise parandamiseks oma suure riigi lõunapoolsetesse kubermangu-desse ning wõttis Taganrogi linnas eluaset. Enne ärareisimist käis ta ühel suurel digeufu pühal (1. sept.) wara hommiku Lawra klooftri kirikus palwet tegemas. Pärast seda wiis metropolit teda klooftri ruumisse, kus ta natuke aega puhkas. Metropolit küfis, kas majesteet mitte tema klooftri kõige pühamat munka (шминникъ) näha ei soowida. Keiser oli sellega rahul. Waga munk lasti ette tulla. Ta oli waga mehe wastu wäga armulik ja palus sellelt enesele õnnistust. Aga see wastas talle paluwa healega: „Serra, näita mulle seda armu, et sa ka minu tuba oma sees-läiguga auustad.“ Aleksander täitis ta palwet. Aga misfugune ruum awas ennast fiin temale! Ta astus nagu

suurde lahtisesse hauda. Seinad, põrmand, lagi — kõik mustariidega kaetud; pingid seinte ääres mustad, ühes seinas lõpmata suur ristilöödud Õnnistegija kaju, mille ees ööd ja päevad põlev lamp tervele ruumile tumedat valgust andis. Munk heitis Õnnistegija kaju ette põlvili, võttis siis kaju ja õnnistas keisrit. „Kas see kõik ta warandus on?“ küsis Aleksander tasa metropolitilt. „Ma ei näe siin ühtegi woodit.“

Munk oli neid sõnu kuulnud.

„Herra, astu lähemale, ma tahan Sulle oma woodit näidata.“ Ta wiis keisri teise tuppa ühe lahtise musta puufärgi juurde, mille ümber waha küünlad põlesiwad. „See siin on minu woodi, mitte üksi minu, waid meie kõikide. Meie kõik magame selle sees oma wiimast und!“

Kui nad puufärgilt tagasi oliwad läinud, rääkis munk keisrile: „Herra, mina olen wana mees ja olen selle ilma asjad näinud; kuule siis mu sõnu. Enne suurt Moskwa kattu (1771) oliwad elukombed puhtamad, katkust jaadik oleme meie kombeta elu siise langenud. 1812. aasta tõi palwe ja puhastamise aja, aga sõja lõpmise järele läks kurjus veel suuremaks. Sina oled meie isand ja walitseja; elukombete üle walwamine on Sinu käes; Sa oled õige-usu kiriku poeg; Sinu kohus on teda armastada ja rahju eest hoida. Nõnda on Jumala, kuningate kuninga tahtmine.“

Misfugune mõju neil sõnadel keisri peale oli, seda awaldas ta oma saatjale: „Ma olen mõndagi pikka ja kunstlikult seatud kõnet kuulnud, aga ükski neist pole minusse nõnda mõjunud kui selle wanakese lihtsad ja lühikesed sõnad.“ Kui ta tõlda astus, tõstis ta

oma käed taeva poole ja hüüdis pisarsilmil: „Paluge minu ja mu abikaasa eest!”

Kui keiser Taganrogi linnas uutest rahutustest enese walitsuse üle sõnumid sai, hüüdis ta walusa südamega! „Oh neid hirmsaid, tänamata inimesi — ma olen ainult nende õnne nõudnud!”

1. jõuluf. p. wajus kõrge kannataja surma sülle. Ülemised read räägivad iseenesest juba selgeste küllalt, kust see tuli, et tema armuline seadus 1819. aastast Liivi ja Gesti talurahwa kohta igas asjas täitmist ei leidnud. Aleksander oli kõigisugu muredega nõnda koormatud, et ta meie maa oleku järel vaatamiseks enam mahti ei saanud. Ja ta heatahtlik õrn inimese süda lootis, et mõisnikud Liivi ja Gesti maal trummelelikult ja niisama heatahtlikult oma kohust täitsiwad nagu tema seda oli teinud. Liivi mõisnikud aga teadsiwad, et Wene talupoeg veel rohkem rõhutatud oli ja ei hoolinud ka oma talupoegadest.

3. Nikolai trooni peale astumine.

Aleksandri surmaga ähwardas mässamine, mille idud juba õndsä keisri elu ajal juurdumas oliwad lahti minna. Tema järeltulejat ootas raske ülesanne. See pidi kindla kõikumata iseloomuga mees olema, kes raudse käega hädaohud, mis tulewikku ähwardasiwad, kõrwale jõudis käämata. Aleksandril enesel lapsi ei olnud, aga, kes tema järeltulejaks pidi saama, seda oli seadus kindlaste ära määranud. Kui

Mihail Feodorowitsch Romanow 1613 waimuliku, mõiisniku ja kodaniku seisuse poolest ühel meelel Wene trooni peale sai tõstetud, wõttis ta krooni igawese päranduse õigusega kõige wanema pojale enese kätte. Peeter Suur oli selle õiguse 5. webr. 1722 küll ümber lükanud ja igale walitsejale õiguse annud, omale järeltulijat walida, ka wäljaspoolt keisrimaja — aga Paul I. pani 5. apr. 1797. päranduse õiguse kõige wanema poja kätte jälle maksmaks, ja Aleksander oli selle seaduse omalt poolt kinnitanud.

Nõnda oli siis nüüd asi selge, kelle kätte Wenemaa kroon seaduse järele läks. Aleksandril ise lapsi ei olnud, aga tal oli kolm wenda: Konstantin, sünd. 1779. Nikolai, sünd. 1786 ja Mihail, sünd. 1789. Sellega oli Konstantin troonipärija ja terve riik waatas tema kui oma tulewase keisri peale.

Wissuguse eeskujuliku meeleanususega keiserlikud wennad ehitatud olivad, seda tunnistas troonipärija küsimus, millest meie siin kohal sellepärast pikemalt rääkida tahame. Ühtlasi seletab see ka meile meie rahwa selleaegist lugu.

Keiserinna Katarina II. oli selle eest hoolt kannud, et ta lapselapsed Aleksander ja Konstantin warakult abielusse heitsiwad. Konstantin wõttis Saksi-Goburgi printsesi Juliane oma keiserliku wanaema tahtmise järele abikaasaks. See abielu ei olnud aga mitte õnnelik. Suba 4 aasta järele lastiwad nad endid lahutada. 5. Juunil 1820 heitis Konstantin krahwinna Johanna Grudzinskaga uuesti abielusse. Aga sellega ei wõinud ta lapsed enam troonipärija õiguse osalised olla. Pealegi oli ta uus alamast soost abikaasa, keda Konstantin aga üle kõige armastas, Kato-

litu usku, kuna keiserinna Wene õige-usu tunnistaja peab olema.

Need põhjused ei oleks Konstantini keelanud troonile astumast, milleks tal seaduse järele õigus oli. Suuremad, kõrgemad põhjused hoidiswad teda troonist eemale, mille auu ja hiilgust ta ei igatsenud. Ta ise tunnistas Aleksandrile juba 1822, et temal trooni tarwis ei waimuannet ega tarwilist jõudu ei olla.

Konstantin oli nii hästi teha kui ka waimu poolest oma isa Pauli sugune, kuna teised wennad enam teha iluduse ja kõrge waimu annetega ehitatud keiserliku wana-ema sarnased oliwad. „Dina loomu poolest — kirjutas üks tema aegne tähtjas kirjamees — on ta üsna oma isa poeg: seesama häkiline, seesama hoolimata olef.“ Konstantin oli hea waimuannetega ja kerge arusaamisega, aga õppimise himu puudus tal. Tema ainus lust oli sõjawäe harjutuses — ta oli esimene sõjamees. Italia sõdades ja Austerliki lahingus näitas ta oma sõjamehe waprust ja suurt kangelase meelt hiilgawalt üles.

Konstantin oli küll häkiline, mõni kord ka wali, aga selle kareda koore all seisis õrn ja auus süda warjul. Oma isa mälestus elas ta südames kõige suuremas auustuses, oma ema wastu oli ta alati õrna tundmusega sõnakuulelik poeg ja oma kroonitud wenda armastas ta pea kummardaw auustusega. Ta ei tunnud ühtegi muud auuahnust, kui tema truud ja alandlik teener olla. See truualantlik olef ei olnud mitte filmakirjaks, see oli niisama hästi ta põhjusmõte kui ka südameasi — see oli ta usutunnistus. Seda kinnitawad ka tema sõnad Poola sõjawäele aastal 1815: „Piirita allahetmine Keisrile, kes ainult teie isamaa head nõuab, armastus tema

tõrgele inimesele, sõna kuulmine, kindel kord, üksmeel jne.“
Nendes sõnades seisab tema terve poliitikalik usutunnistus.

Nõnda oli see mees, kes seaduse läbi Wenemaa troonile oli määratud.

Kui Aleksandri surma sõnum Peterburisse oli jõudnud ja esimene kurbduse ehmatuse, mis nii kalli mõitunud mehe surm omastele ja alamatele sünnitanud, möödaks oli, siis läks suurwürst Nikolai senatisse oma wanemale wennale kui seaduslisele troonipärijale truuduse wannet wanduma ja tarmilisi asju korda saatma, et terve riik tema eeskuju järel teeks.

Riiginõukogu oli selle tarwis ka kokku kutsutud, aga ta pidas oma kohuseks, enne keiserliku pitsferiga finni pandud ja tema hoole alla hoida antud kirja läbi waadata. Kirja peale oli keiser Aleksander oma käega kirjutanud: „Riigi nõukogus alal hoida, kuni ma selle kohta teist käsku annan; surma korral aga peab see kiri kohe kokku kutsutud istumisel ja, enne kui midagi muud ette mõetakse, lahti jaama tehtud.“

Selle selge käsu peale murdis riigi nõukogu president, würst Peeter Lopuschkin pitseri lahti. Sees oli keisri Aleksandri oma käega alla kirjutatud, Tsarskoje Seloos 16. aug. antud käskkiri ja kaks teist wanemat kirjatükki. Teine nendest oli suurwürsti Konstantini kiri keisri Aleksandrile, kirjutatud Peterburis 14. jan. 1822. Kiri käis ise nõnda:

Majesteet!

Teie R. Majesteedi lõpmata helduse näitamise läbi meie vastu, julgen ma veel kord sellesama helduse peale lootes üht wäga alandlikku palwet Teie Majesteedi jalgade ette maha panna.

Et mina eneses ei waimuandi ega tarwilist jõudu ei tunne, ilmaski kõige kõrgema auu fõsse tõsetud saada, milleks mul sündimise poolest õigust oleks, sellepärast palun ma Teie K. M. seda õigust selle kätte anda, kellele ta minu järele tuleb ja nõnda wiisi jäädawalt walitsust finnitada. — — — Wõtke oma majesteetlikus helbuses mu palwe sõbralikult wastu, andke selleks ka oma luba ja pühendage mu palwe oma keiserliku rahulolemisega. Mina saan eraluses ikka katsuma Teie truuwile alamatele ja kõigile neile, keda armastus meie kalli isamaa wastu waimustab, eeskujuks teenida."

Teine kirjatükk oli Keisri Aleksandri wastus suurwürsti kirja peale, milles ta selle troonist äraütlamise lihtsalt ja ilma tingimata wastu wõttis. See oli Peterburis 2. webruaril 1822 kirjutatud.

Nende kahe kirjatüki juurde oli ülemal tähendatud käskkiri pandud, milles seisis: „1) Meie järgmise wenna, Ksesarewitschi ja suurwürsti Konstantini prii- tahtlik tagasi astumine oma õigustest, mis Wenemaa trooni tema kätte annab, on ja jääb kindlaks ja muutmata. See tagasi astumise kiri saab, et teda kadumise eest hoida, Moskwa suures katedraalis ja Meie riigi kolmes kõrges walitsuse kohas: pühas sinadis, riiginõukogus ja walitsewas senatis alal hoitud. 2) Selle akti põhjusel troonipärimise korra üle saab Meie teine wend, suurwürst Nikolai Meie järeltulejaks tunnistatud.“ Keiserlik kiri lõppis nende sõnadega: „Mis Meiesse puutub, seal palume Meie kõiki oma truid alamaid, et nad sellel sama armastuse tundmusega, millega Meie hoolikandmist nende jäädawa hea käekäigu eest kõige suuremaks waraks ilma peal pidamine, südamlikka palweid

meie Issanda Jeesuse Kristuse poole saadaksivad, et tema oma lõpmata halastuses Meie hinge oma taeva riiki vastu võtaks."

Nende aktide järele oli selge, kes riigi troonile pidi saama. Konstantin ei võtnud krooni vastu ja selle õigepärandaja seaduse järele oli nüüd suurwürost Nikolai.

Kas ta Nikolaille teadmata võis olla, kui ta oma wennale truudust läks wanduma? Ea teadis seda mististe. See paistab ka ta trooni peale astumise käsitirjast välja, milles ta ütleb: „Meie ainus püüdmine oli, seadust, mis troonipärimise korra ära määrab, ka kõige vähema eeskütuse eest hoida, oma mõtete auusust igast kahtlusest üle tõsta, meie kallist isamaad oma seadusliku walitseja hoolde anda. Seda Meie puhtas südametunnistuses Jumala ees, kes südamesse näeb, tehtud otsust on keiserinna, Meie väga armastatud ema Maria õnnistanud."

Suurwürost Nikolai otsus tuli seega kõige kõrge-
mast ja kaunimast püüdmisest puhta südametunnis-
tuse järele käes. Ilma asjata katsus riigi nõuukogu
kõik mis võis, et suurwürosti ta otsusest ära pöörda.
Riigi nõuukogu kutsunud kord noore suurwürosti oma
keskele, mille peale see wastanud, et tema liige ei
olla ja sellepärast ka mitte ei võida minna; kui nõuu-
kogul talle tähtsaid asju teada anda olla, siis saada
ta teda oma talwepalees vastu võtma. Riiginõuu-
kogu läks talwe paleesse, pani suurwürostile dokumen-
did ette, milles ta surub keiserliku wenna tahtmine
seisis, kuulutas ta keisriks ja tahtis talle truuduse
wannet wanduda, nagu õnnis keiser seda selgeste nõud-
nud. Nikolai ei lasknud seda sündida. „Mina ei ole

mitte Keiser, ütles ta, ja ei taha ka mitte selleks oma wanema wenna rehnungi peale saada. Kui suurwürst oma ettewõtte juurde kindlaks jääb ja õigused ära tahab ohwerdada, siis, aga ka üksi siis tahan ma oma õigust tarwitada ja krooni wastu wõtta." Seda ei olla endise walitsuse ajal troonipärijaks kuulutatud, sellepärast ei olla ta wenna äraütlemisel ka seaduse jõudu. Konstantin olla sellepärast keiser ja tema nõnda, et riigi nõukogu tema eeskuju järele Konstantinile kui seaduslisele troonipärijale truuduse wannet wannuks.

Selle tõepoolest kõrge meelesuuruse ja auususe läbi oli walimine weel kord Konstantini kätte antud. Kui tema troonipärimise õigusest lahti ütlemine mitte tõsiseft enese läbikatsumisest ei tulnud, waid ohwer oli, mis ta oma armastatud abikaasale tõi, siis ei pruukinud ta muud kui oma kätt weel kord kõige wägewama krooni järele wälja sirutada — ainult sellega leppida, et see talle pähe saakspandub. Aga mis on Konstantini otsus?

Miipea, kui Aleksandri surmasõnum Poolamaa pealinna, kus Konstantin elas, oli jõudnud, kirjutas ta oma keiserlikule emale sügawa tundmustega leinatirja ning rääkis selles ka oma troonipärimise õigusest lahtiütlemise kirjast ja sellest, et keiser Aleksander seda wastu olla wõtnud ning oma surmani kõige sügewamas saladuses hoidnud. Selle oma ettewõttele jääda ta kindlaks ja palub keiserinmat seda oma keiserliku wennale teada anda, et tema trooni peale astumine ajawitmata wõiks sündida.

Selsamal päewal kirjutas Konstantin ka oma wennale sedasama ja lühas finna juurde: „Selle oma sele-

tuse järele pean ma oma pühaks kohuseks Teie keiserlikku Majesteeti kõigealandlikumalt paluda, kõige pealt minu allahetmise ja truuduse wannet vastu võtta ja minu seletust tähele panna, et ma ühtegi uut auu ega uut nime ei soovi, kui Tšesarewitschi auunime alal hoida, millega meie kõrgešt õnnis isa minu teenistust ära on maksnud. Minu ainus õnn on ainult see, et keiserl. Majesteet minu kõige sügawama auustuse ja minu piirita allahetmise tundmused armulikult vastu võtaks, tundmused, millede eest ma oma enam kui 30 truu teenistuse ja kõige puhtama hoole aastat kui pandiks pakun, mis mind oma keiserliku isa ja wenna eest kõrge auu mälestuses waimustanud on. Nendesamade tundmustega saan ma kuni oma elupäewade otsani Teie Keiserl. Majesteeti ja Teie järeltulejaid oma praeguses ametis ja oma praeguses seisuses teenima."

Seda tähtsat sõnumit saatis ta oma wenna Mihaeliga, kes tema juures Warsfawis oli, wiibimata pealinna, kuhu ta juba 13. jõudis. Need dokumendid, mis suurwürst tõi, ei jätnud enam midagi Konstantini tõsiduse üle kahkleda, et tema Wene krooni ei ihaldanud. Sellegi pärast ei jõudnud see weel Nikolai otsust muuta. Ta saatis oma wenna Michaeli uuesti Konstantini juurde Warsfawi, et temale praegust asja olekut ja oma soowi ära seletada ja sellepeale nii ruttu kui võimalik wastust tuua. Wahe ajal ei kuulutatud Peterburis midagi. Mihael läks reisi peale, aga Tartus tuli talle Konstantini sõnumik vastu, kes juba enne Nikolai saadetud kirja peale wastust tõi. Sõnumi tooja suust kuulis Michail, et Tšesarewitschi otsus muutmata olla. Nõnda siis pööris ta Tartust tagasi ja sai weel seks ajaks Peterburi, kui seal werine mäs-

famine lahti läks. Wahe ajal oli riik ilma keisrita. 14. detf. sai Nikolai senati ja riiginõuukogu poolt teatusti. Saadik nimetas teda „keisri majesteedi“ auunimega. Ta lükkas selle auu tagasi, wõttis teise kirja lahti ning wastas presidendi würst Lapufschinile 15. niisugusel wiisil, et see kõik katsed teda keisriks tõsta maha pidi jätma. Teist kirja, aga, kuhu peale kirjutatud oli: „Tema keiserliku Majesteedile“ saatis ta lahtiwõtmata tagasi ning andis würst Rastowskile noomituse selle eest, kes talle nõnda kirjutas: „Et lahti tehtud dokumentidest selgib, et kõrgest õndsas keisri majesteedi kõrge tahtmise läbi suurmürst Nikolai troonipärijaks on tähendatud, siis peab walitsew senat, kui kõrgest õndsas majesteedi tahtmise ülewel pidaja, seda ära täitma.“

Nüüd oli suurmürst Michail kindla wastusega tagasi jõudnud, nüüd oli wennaliku suuremeele wõitlus möödas. Nikolai oli kõik teinud, mis kõige õrnem tundmus ja puhtam südame tunnistus temalt kui hästi kaswatatud wennalt ja inimeselt nõudis. Nüüd tahtis ta weel kohuse healt kuulda ja ahwardawa hädaohu pärast mitte enam troonile astumisega wiita. 24. detf. oli kõik wastupanek möödas, weel selsamal päewal andis ta wennale oma troonile astumist teada ja laskis manifesti wälja, mis suure riigi rahwastele tema walitsusele astumist kuulutas ja neid truuduse wandelega kutsus. Manifest lõppis nende sõnadega: „Wõiks Meie walitsus niisamasugune olla, kui selle walitsus, selle pärast meie nutame, ja wõiks Meie kõik soowid täita, mis temal Wenemaa õnneks on olnud, selle pühitsetud mälestus Meie rinnas seda soowi ja lootust elatab, taewa õnnistust ja Meie rahwa armastust ära teenida.“

Nikolai oli see mees, kellel kõik need omadused olivad, mis see aeg suure Weneriigi troonile astujalt nii tingimata nõudis.

Nikolai Pawlowitsch oli k. Pauli 10 lapse seast üheksamas. Oma noorema wenna Michailiga sai ta esimest õpetust ema enese juhatusel all üheskoos. Pärast poole olivad mitmed kuulsad kirjanikud ja teaduse mehed suurwürstide koolmeistrid. Seda wiisi sai mõle mile väga hea haridus osaks. Iseäranis suurt lusti awaldasivad mõlemad suurwürstid soldati elu kohta juba maast madalast. Peale selle oli Nikolai suur muusika armastaja ja on ka ise komponerinudki. Wõeraste keelte ära õppimiseks olivad tal iseäralised anded.

Nooruse tujud ja jäندانised olivad elutõsisele suurwürstile ka nooreseas tundmata. Ta reisib Europas ja Wenemaal ning kihlas ennast siis Preisi kuningaga Wilhelm III. tütre printsessi Maria Charlotttega, kes kui Wene suurwürstinna Aleksandra Feodorowna nime wõttis. Sündlikumat abikaasat ei oleks Nikolai ka enam wõinud saada, sest nende mõlemate iseloomus oli iseäralik kaunis folkukõla. Suurwürstinna oma ema, kuninganna Louise ise annab tema iseloomust juba ta noores eas väga selge tunnistuse: „Tga päewaga teeb Charlotte mind ikka rõõmsamaks. Ehk ta küll palju ei räägi ega kõik südame pealt wälja ei puista, siiski on tal, nagu ta isal, külma wälimise foore all soe süda warjul, mis kõik ühes tunneb. Pealt näha ei ole tal suurt osawõtmist sellest, mis ta ümber sünnib, aga siiski on tal armastust ja osawõtmist palju; sellest tuleb ka, et tema olek iseäranis auuline ja kõrge on. Kui Sumal talle elu kingib, siis on tal wistist hülgam saatus ees.“

Seesama iseloomu kirjeldus sünnib ka suurwürsti kohta, sest ka tema juures tuli wälimise waljuse ja kareduse juures sifimine liigutus ja pehmus ilmsiks. Würst Roslowski annab temast ühe kirjelduse, kui ta weel seda aimatagi ei wõinud, et ta lord Wene trooni peale wõib tõusta: „Suurwürst on looduse poolest kõige ilusamad kingitused ühes saanud, mis neile ialgi wõib osaks saada, keda ta teistest kõrgemale paneb: tal on kõige auusam kuju, mida ma ialgi oma elus olen näinud. Tema näost paistab nagu wähe waljust ja inimeste põlgamist, mis löbu tundmused kaotab. Tema naeratus on lahuse naeratamine, mis mitte lustilikust olekust ei tule. Ta on harjunud oma tundmuse sel wiisil maha suruda, et tema juures fundi, nõuta olekut, midagi külge harjutatud ei tunta; siiski on ta sõnad, kõik tema liikumine kui ära mõõdetud. Selle würsti termes olekus on midagi tõeste imestamise wäärilist. Ta räägib elawalt, lihtsalt ja würstlikult. Kõik, mis ta ütleb, on waimurikas; ialgi ei kuulda tema suust magedat nalja, naljakat ehk tühja sõna; tema huulest ehk kõnewiisist ei kõla midagi, mis uhkust awaldaks; siiski wõib tunda, et tema ialgi oma südamesse waadata ei lase. — Suurwürst ei ole mitte üffi suur sõjamees, waid ka esimene insiheneer ja hea matematikus. Ta loeb palju ja kõik, mis ta teeb, tunnistab tema hiilgawaid waimuandeid. Ta on praegu kindral ja ei wõta enesele ka kõrgemat ametit; aga kõik annab sellest tunnistust, et ta niisama hästi ka riigimeheks kõlbab, ja kui see würst oma elu peaks lõpetama, ilma et ta midagi suurt asja lorda oleks saanud, siis oleks ta selle täitmata jätnud, milleks loodus teda määranud. Kui suurwürst troonile peaks

astuma, siis ei kahkle ma mitte, et alamad teda usinusega teenivad, mitte, et tema südamed nagu Heinrich IV. armuga enesele võidak, vaid et inimesed hea meelega würsti sõna kuuluvad, kelle peale igal ajal uhkusega võib näidata ja kellele loodus juba majesteedi märgi näo peale wajutanud ning suure waimuga ehitanud."

See mees oli nüüd Bene troonil. Meie tegime sellepärast tema noorepõlwe ja iseloomuga lähemat tutvust, et tema pärsine walitsuse aeg meil seda selgem oleks. Mis wõis riigi alam rahwas uuest keisrist loota?

Meie oleme ülewal näinud, kui hea kaswatus, auus ja õiglane süda, kui ka wähe wali wälimine foor, misfugune kindel iseloom ja kui suured loomused noores keisris endid ühendasiwad. Parajamat meest ei wõidud sel ajal enam troonile soowida kui Nikolai. Ka rõhutatud alamatel seisustel oli tema walitsuse all oma eluforra parandamist loota.

4. Nikolai walitsus.

Misfugused suured ülesanded noort keisert ootasiwad, nendest ei wõi meie mitte pikemalt rääkida, ehk see küll omalt kohalt tema suurele tegewusele weel rohkem selgust saadaks. See wiiks meid meie sihist liig kaugele. Nõnda peame ometigi nimetama.

Nõnda nagu keiserlikkude wendade Aleksandri ja Nikolai iseloomus suur wähe oli, nõnda oli ka wähe nende walitsuses. Keiser Aleksander, loomu poolest

heatahtmisega, helde, inimeste armastaja, aga ilma kindluse ja jõuuta, oli omas riigis üleüldist headust (Humanität) walitsuse sihiks pannud. Aga üleüldised Europa politika küsimused ei annud talle mahti walitsuse ohjasi Benemaa üle ikka enese käes pingul pidada, waid pidi selle iseäranis oma walitsuse wiimastel aastatel oma ministrite hooleks jätma. Sellest olekust, kus kõige kõrgem kontroll puudus, kaswis riigile paha wilja. Aleksandri wiimastel walitsuse aastatel kaotasiwad seadused oma jõuu, mitte üksi suures riigis, waid ka meie maal. Kohtumõistjad müüsiwad õigust raha eest, kõige kõrgemad ametnikud tegiwad ülekohtusest mammonast enestele sõpru, kuulmata ülekohtu sündis siin ja seal ja ilma seaduseta ja kohtu otsuseta trahwiti inimesi. Suuremat õnne ei mõinud Benemaal olla, kui see, et Nikolai troonile astus. Temal oli niisama hästi kindlat tahtmist kui ka tarwilist jõudu sellele olekule otse teha. Kõige pealt katsus ta võimalikult õiget teadust selle üle saada, mis wiisil ametnikud ja kohtud oma kohust täitsiwad. Sellepärast oli ta esimene asi troonile astudes igas walitsuse kohas rewisioni ette wõtta. Suba esimeste sammude peal leidis ta mitmesugustes, isegi kõige kõrgemates kohtukohtades kõige suuremat korratust ja ülekohtu. Kõige rohkem pettust tuli weel walge ette, kui ta walitsuse ametide kassasid järele hakkas waatama. Mõned kassa ametnikud peastiswad endid nihtluse waljusest põgenemise ehk elu wõtmise läbi. Weel rohkem tuli sarnaseid pettusi kubermangudes awalikuks. Kroonlinnas näituseks oliwad merewäe ametnikud iga sugu sõjariistu, isegi ka suurtülka warastanud ja siis wõerastele laewameestele ära müünud. Niisugust olekut

tahtis Nikolai ühelt poolt selle läbi kaotada, et ta ise igal pool järele vaatas, mis ametnikud tegivad, ja teiselt poolt halastamata waljuse läbi, kus juures ta, kui ta trahwima pidi, wahet würsti ega saunamehe wahel ei teinud. Ta ei leppinud ialgi weel sellega, mis ta teiste suu läbi kuulda sai, ta tahtis ise igal pool näha, kuulda, katsuda ja järel uurida. Pea ilmus ta senatis, Wenemaa kõige kõrgemas walitsuse ja riigi kohtu kohas ja waatas selle tegemust pealt, pea jälle mitmesugustes ministeriumides, igasugu kohtudes ja asutustes — ikka ilma oma tulekut ette teada andmata, ikka ilma ootamata. Mitte üksi Peterburis, waid ka kubermangudes pidiwad ametnikud igal ajal keisri tulemise peale walmis olema, sest pea reisis ta siin, pea seal oma suure riigi kubermangudes ning ikka niisuguse kiirusega, et pea ialgi ta tulekut ette teada ei wõidud saada.

Sel wiisil algas ta oma walitsust, sel wiisil walitses ta oma riiki kuni surmani, ja sel wiisil wõis ta ka põhjalikku parandust ette wõtta, kus seda tarwis oli. Ikka oli ta wäsimata tegewuses ja ta on ka sellega enesele Walitsejate seas kõige kõrgema koha teeninud. Ta teadis küllalt, et iga maa ise oma seadusi nõuab, aga ta nägi ka ära, et tema rahwal ja maal palju enam waljust ja raudset seadust kui walitseja heldust ja armu tarwis on. Nõnda wõitis ta halastamata ja raudse käega, ilma et tal enesel seal juures wali meeljus oleks olnud, kõik, mis tema õiguse tundmuse wasta käis. Seadus ja kohus pidi tema walitsuse ajal pühaks pidamist leidma. Keiser Nikolai pea hool ja mure ei olnud üksi walitsuse ametites ja kohtutes siise juurdunud ülekohust täiceste kaotada, waid

ta nõuu oli ka Wenemaale üht üleüldist seaduse raamatut, mis siamaale puudus, wälja anda. See läks tema käes wiie aasta jooksul forda, mis tema eelkäijad 180 aastaga walmis ei saanud. Seaduste kogumist ja korraldamist oli ka hädaste tarwis. Siamaale oli lugemata palju ukasiid, mis nii üksteise wastu käiswad, et ka kõige lihtsam asi seaduslikel teel lõp-mata pikale wenitatud wõis saada. Aleksander oli omal ajal küll ühe kommissioni kokku seadnud, kes Wene seadused pidi korraldama, aga et see kommission 1827. aastani ikka weel midagi ära ei olnud teinud, siis wõttis keiser Nikolai nüüd selle asja enese isekulise juhatusse alla ja 12. webr. 1833 kuulutas keiserlik käsk, et seaduse kogu walmis olla ning 1. januarist 1835 seaduse jõusse astuda. Selle uue seaduse järele sai endine hirmus wali nuhtluse seadus pehmendatud ja surmanuhtlus ainult majesteedi äraandjate ja suuremate riigi kurjategijate kohta kinnitatud, kuna kõigi teiste kurjategude pealt surma nuhtlus ära kaotati. Selle asemel said kurjategijad Siberisse saadetud.

Niisama pööris keiser oma tähelepanemist ka juba esimestel walitsuse aastatel pärisorjuse peale ja ei ole seda tähtsat küsimust surma tunnini unustanud. Ta tundis väga hästi ära, et neid millionid, kes ta suures riigis pärisorjuses elaswad, selles olekus tema riigi tugewuseks midagi ei jaks teha, ning ta wõttis kindlaste nõuuks, päris-talupoegi aega mööda priiusele aidata ning pärisorjust wiimaks hoopis ära kaotada. See oli meie maal, Soomes ja Poolamaal juba sündinud ja ka kroonumade peal oli ta õnnis wend juba 15½ mil. talupoegi priiks lastnud, aga 24 mil. olid weel pärisorjuses.

Miks ei teinud keiser Nikolai seda ühe korraga, kuna ta muudu igal pool oma keiserliku tahtmise järele asju ajas?

Sellel asjal olivad ka oma keerulised küljed, mis meie kohe waadata tahame.

Benemaal tuli mõisa peale enamiste 6000 ja enam pärisorja. Ka neid mõisade omanikka oli, kellel 10 — 15 tuhat meeste hinge pärisorjaks olivad. Ütleme nüüd, üks pärisori tõi oma isandale aastas läbi kaudu 10 rbl. fiske. Nõnda oli mõisnikul 1000 päris orjaga aastane fissetulek 10000 rbl. Niisuguseid päristalupoegi oli 24 miljoni ja nende aastane kasu oma peremeestele seega 240 mil. rbl. Oleks nüüd keiser need inimesed ühekorraga prüiks lastnud, siis oleks mõisniku seisus sellega vähemalt 240 mil. rbl. aastas kahju saanud, ja nii suurt ohwrit ei oleks mõisniku seisus ilmaski rahulolemisega toonud. Sellepärast läks ta ettemaatlikult ja pikkamisi asja peale välja. Ta andis mõisnikkudele üht ja teist seadust ja katsus neile selgeks teha, et talupoegade prüiks lastmine ka nende eneste kasu olla. Rõige pealt katsus riigivalitsus ukaside läbi talupoegade oletut vähemalt oma isandate tujude ees kaitseda ja kindlaks teha. Kui juba see käsi oli antud, et maaomanik oma pärisorja mitte surmata ehk wigastada ei tohi, siis katsus ta augusti kuul 1827 antud ukasi läbi teisel viisil mõisnikkude piirita võimust oma talupoegade üle kitsendada. Selle seaduse järele, et mõisnik oma talupoega, mitte ära surmata ei tohi, tuli sagedaste ette, et mõisaherra oma talupoja, kellega ta rahul ei olnud ehk kellest ta ühe ehk teise põhjuse pärast lahti tahtis saada, kohaliku kohtu poolt antud woliga, mis väga kerge saada oli,

kohe Siberisse saatis. Selle vastu määras ülemal tähendatud ukaas Siberisse saatmise kohta nüüd ära, et selleks esiti kindral-kuberneri käest kirjalik luba pidi palutama, ja kui ori üle 50 aasta vanu oli, siis ei võidud teda mitte enam Siberisse saatmisega trahvida, sest tihti võis ka põhjuseks olla, et isand sel viisil oma vananduse pärast tööle kõlbmata orjast lahti tahtis saada. Ka siis ei tohtud meest naisest lahutada, kui ta lapsed alla 5 aastat vanad olivad. Siberisse saadetaw pidi aga oma isanda käest reisiks head riided ja tee moona saama. Teine ukaas sellest samast aastast keelas ära, pärisorjaid ilma maata müia ehk osta; ta sai maa külge seotud.

1842 tuli jälle üks ukaas wälja, mille läbi maaomanikkudele nõuu anti oma talupoegadega kontraktid kas wiljamaksu ehk puhta raha peale teha. Ehk see ukaas küll väga pehmel wormil ainult nõuu andis ja mitte otse teel ei käskinud, siiski sai mõisniku seisus selle üle nõnda ärritatud, et keiser siimiste asjade ministri läbi awalikult ära pidi seletama, et see uus ukaas öieti ainult 1803¹⁾ antud seaduse täiendamine olla ja et see nagu siinamaale, nõnda ka nüüd ikka weel maaomaniku oma asjaks jääda, kas ta oma pärisorjadega kontrakti teeb ehk mitte.

See ei ehmatanud keisrit tema plaanist, talupoegade priikslastmiste aega mööda ette walmistada, mitte weel tagasi. Nast aastalt (juunil 1844, now. 1847 ja juulil 1848) ilmusiwad ukaasid, mis talupoegadele ja mõisnikkudele õiguse andsiwad, wastasti-

¹⁾ Keisri Aleksandri poolt 1803 antud ukaas oli pärisorjade priikslastmiste lubanud, aga selle tingimise all et neile sellega ühtlasi tütt maad tarwitamiseks kätte antakse (§ 4, 5 ja 6.)

kuje kokkuleppimise järele priikslastmise tingimisi kokku seadida. Wäga tähtjas oli ka üks teine asi, mis orjate talupoegade priikslastmist ette pidi walmistama. Riigivalitsus oli mõisaomanikkude tarwis kroonu-laenuwanga asutanud, mis pandiks pandud maatükkide hypothegi wastu kaks kolmandikku selle wäärtusest aastase kolme protsendi intresside ja kolme protsendi kapitali äramaksmise wastu laenas. Ei wõinud laenaja aga oma maksusid õigel ajal ära tasuda, siis maksis kroonu puuduwa kolmandiku ja maksetud maksud laenajale wälja, ja mõis langes rahwaga kroonu omaks. Sellega astusiwad orjad priiuse esimese astmele, nad saiwad kroonu talupoegadeks, saiwad maatüki, kus peal nad siamaale elanud, enestele pärandatawaks lainu wõi rendi maaksa ja maksiwad selle eest kroonule aastas 5 rbl (1 taaler 12 grossi) mehe hinge pealt. Selle sisseseadmise läbi sai lühikesel ajaga hulk pärisorjaid kroonu talupoegadeks. Aga keiser Nikolai astus siin weel sammu edasi. Seda ei tulnud mitte arwa ette, et mõisnik nendesamade tingimistega oma raha walla käest laenas. Ei wõinud ta määratud tähtaegadel oma wõlga maksa, siis tegi keiserlik ukas selle kohta seaduseks, et niisugusel korral wallale keiserlikust kroonu warandusest wõlgnikule puuduw kolmas osa pidi laenatud saama, et wald ennast sel wiisil lahti wõis osta. Nõnda aitas keiser Nikolai talurahwast priiksaamisele, lainas tale lahti ostmiseks raha ning lastis seda kroonule 3 protsenti kapitali ja 3 prots. intresside tagasi maksmisega ära tasuda. Umbes 30 aasta sees oli kõik tasutud ja talupojad priid. Sel wiisil saiwad aegamööda terwed wallad priiks; sest neid juhtumisi, kus maaomanikud raha hädas waldade

käest laenasivad ja oma maksu termini pidada ei jõudnud, ei tulnud mitte arva ette. Peale selle andis keiser Nikolai valdadele selle õiguse, kus mõisnik pankrotti jäi ja oma mõisa ja rahva ära pidi müüma, et nemad ise seal niisugused mõisad ära võisivad osta ja sel viisil priiks saada. Nende seaduste läbi olivad kogukondadele teed avatud, mille peale nad kolkuhoidmise, töö ja usinuse läbi ise omale priiust võisivad nõuastada.

Kui meie kõikide nende seaduste peale vaatame, mis pärisorjade heaks anti, siis peame tunnustama, et keiser Nikolai kõik mis sel korral võimalik oli, rõhutatud talurahwa eluorra parandamiseks tegi. Kui tema head soovid ja tegemised ka mitte kõik loodetud wilja ei kannud, siiski olivad nad palju, wäga palju talurahwa elus parandanud. Ka seda tuli ette, et talupojad, kes priiks olivad saanud, jälle pärisorjusesse tagasi igatsesivad, et nad rikka ja wõimsa mõisniku walitsuse all palju julgemad ametnikkude litsumiste eest olivad, kui siis, kui neil niisugust; kaitstjat isandat ei olnud.

Balti kubermangudes oli Aleksandri I. Talurahwa seadusest saadik (1819) talurahwal juure riigi talupoegade vastu õiguse pärast weel kuldne põli. Kõige wähemalt oli see seaduses nii. Kas need seadused aga täidetud saiwad, selle peale ei mõelnud Aleksander oma wiimasel walitsuse ajal enam ja Nikolai, kellel lugemata palju riigi asju oma käes toimetada oli, ei saanud Baltimaade rewideerimiseks mahti. Et talupoegade poolt kaebusi tema kõrwa ei ulatanud, siis pidi ta mõtlema, et seal kõik rattad oma seatud korras käisivad.

Uga sellegi pärast ei jäänud Baltimaade talupo-

jad kahe filma wahale. Nende elukorra parandamine oli enne alanud, nad olivad täielisele priiusele palju paremine ette valmistatud, kui Wene talupojad — nende juures wõis suur priiuse töö ka enne lõpule saada wiidud. 1842. aastaga algawad tööd meie maa talupoja seisuse heaks ja lõpfiwad 1866. aastaga.

Seidame lühikese pilgu selle aja järgu peale, mis Balti rahwaste elukorda parandas ja kaunile, kindlale järjele tõstis.

5. Liivi talurahwa elukord sel ajal.

Et Liivimaal pärisorjuse kaotamine ette wõetud wõis saada, seda tegi aja waim. See oli üleüldise waimu walgustuse aeg, mil suured waimud oma kirjatööde läbi inimeste filmi selgitasiwad. Nagu lahke lugeja meie raamatukese I. jaost juba teab, oli ka Cesti ja Lätirahwal tema inimese õiguste eest sõdija — auuwääriline Dr. Garlieb Merkel, kelle kirjad rahwa heaks mitte wähe ei mõjunud. Wäljamaa ülikoolides liikus Adam Smithi õpetusest saadik, mis priiust rahwaste elujärje ainsaks parandajaks pani, koguni uus, waba õhk. Seda hingasiwad noored õpilased koolipingil fiske, kaswasiwad selles õhus üles ning neist saiwad mehed, kes priiuse mõtet laiati kandfiwad. Rootsimaa lastis oma talupojad wäljaspool Rootsimaa piiriõid 1806 priiks, kodus olivad nad juba enne priid. Napoleon tegi seda Poola talupoegadega 1807, Preisimaa mõni kuu pärast seda ka seltsamal aastal.

Ruidas see Balti kubermangudes sündis, sellest räägib raamatufese I. jagu pikemalt. Kui ajawaim ka oma jagu mõjus, siis ei tulnud siin mõisnikkude järele andimine priiuse tuginast, waimustusest rahwa eluforda parandada ega järele-teha-tahmist, mis teised maad ees teinud, waid sellest, et mõisniku seisus iseennast langemise eest hoida tahtis, mis selleaegne wilets põlluasjandus temale tingimata kaela ähwardas tuua. Aga olgu, põhjused selleks on meile üks puhas — meie tahame natuke nende õiguste juures wiibida, mis priiustlastmine Liivi talupoegadele 1819 andis.

Kartus selle üle, et talupojad oma priiust wähest nii hästi eneste kui ka oma isandate wastu kurjaste mõtliwad tarwitada, anti seaduses määratud õigus neile alles tüki wiisi kätte, aga ka seda ainult nõnda, et jame ots ikka weel mõisniku kätte jäi.

Mõisaherra käest pidi luba toodama, kui mõnda uut liiget talurahwa kogukonda wastu tahti wõtta ¹⁾, mõisaherra käes seisis talurahwa kogukondade korras pidamine ²⁾, tema pidi iga otsust kinnitama, mis kogukond tegi; ta wõis seda ümber lükata kui ta seda seaduslikeks ega tarwiliseks ei pidanud ³⁾. Iga walla ametniku tarwis walis kogukond kolm kandidati, selledest mõisaherra ühe kinnitas ⁴⁾. Isegi kogukonna kohus seisis mõisaherra ülewaatamise all ja pidi tema sõna kuulma ⁵⁾, tema wõis mõistetud otsused tühjaks teha ⁶⁾. Wiimaks oli mõisaherra käes walla politsei õigus ja ta wõis kodust karistust anda ⁷⁾.

¹⁾ L. E. 1819 § 64. ²⁾ L. E. 1819 § 72. ³⁾ L. E. 1819, § 78, 79. ⁴⁾ L. E. 1819 §§ 101, 90, ⁵⁾ § 131. ⁶⁾ § 132. ⁷⁾ §§ 137, 151 ja 152.

Põllutöö paremale järjele tõstmise mõtte tõi igas Euroopa riigis talupoegadele priiuse, ühel maal warem, teisel hiljem. Aga kaasawara, mida talupoeg orjusest peasehes ühes sai, oli mitmesugune. Enamiste igas riigis ei saanud talupoeg mitte üksi isekulist wabadust, waid tema tõsteti ka waranduse poolest oma endise isandaga ühe astme peale. Mõnes riigis sai ta isekulikult priiks, aga maa, mille peal ta elas, jäi tema isanda omaks. Ka neid riiksid oli, kus riigivalitsus isandate talu maa enese kätte wõttis ning weikese hinna eest priikslastud talupoegadele andis. Üleüldse maksis aga see seadus pea igas riigis, et rentnik ehk maaomanik ka need õigused, mis suure maa rentnik-tudel ehk omaniktudel üleüldise seaduse järele oliwad, kui maa rentnik ehk omanik enesele sai. Tema tohtis oma rendi ehk päriskohta peal oma tahtmist mööda talitada, just nagu kodaniku ehk mõisniku sugust rentnik ehk omanik.

See oli talurahwa priikslastmise siht. Suba Aleksandri I. seadus Liivi talurahwale 1804 andis talupojale Balti kubermangudes õiguse, seda maad, kus peal ta elas, kui omandust tarwitada, mida ta edasi wõis pärandada. Kui see seadus maksma oleks jäänud, siis ei oleks talupoeg Balti kubermangudes priiks saades mitte ilma maata jäänud, waid ka selle maa, kus peal ta elas, enesele õiguslikels omanduselks wõi kui meie nõnda ütelda wõime, kaasawaraks saanud. Aga Talur. seadus 1819. aastast wõttis selle suure õiguse tagasi. Talupoeg sai maast lahutatud, ta sai priiks, aga ilma maata. Maa jäi mõisaherra omanduselks, mida see nõnda wiisi wõis tarwitada, kuidas ise heaks arwas⁸⁾. Tahtis talupoeg maad tarwitada,

⁸⁾ Talur. S. 1819, I. jagu I. peat. 1. art.

fiis mõis ta seda rentida. Mis tal selle eest teha ehk maksu oli, seda määras tema kokkulepimine mõisa-
herraga — prii kontrakt.

Siin ep see wiga oligi. Seaduse järele oli küll mõlemal poolel, talupojal ja mõisnikul, lepingu tege-
mise juures ühesugune woli, aga asjalikult seisis
wõimus üksi mõisniku käes. Seda wõimust ei annud
talle üksi suurem haridus ega seaduses määratud
walitseja amet kogukonnas, waid ka just see, et tema
üksi maa peremees oli ja oma maad nõnda wälja
mõis rentida, kudas ta ise tahtis. Talupoeg oli ikka
koha otsija, mõisnik koha andja. Sellest selgub nende
wastastikune wõimus iseenesestki. Üks mõisnik⁹⁾ ütleb
koguni:

„Niisugust talupoegade priitklaskmist, mille juures
tema teoorjust mitte kindlaste seaduses ära ei määra-
tud, on pärast libedaste ja walusaste kahetsetud.“

Baltimaa mõisnikud oleksiwad wahest ka oma
talupoegadega lahlemalt ümber käinud ja neile pare-
mad, inimlikumad rendi tingimised teinud, kui nende eneste
eluford parem oleks olnud. Sellepärast ei wõi meie
neile seda süüdi anda, et nad talupoegadele kergemeel-
selt raskeid orjuse tingimised tegiwad, kus seda sündis.
Orjapõlwe kaotamise ajal ja kümmeaastand aastaid pärast
seda oli pea terve mõisniku seisus pankrotti jäänud
ehk pankrotti jäämisel. Ja niisuguse käes oli terve
maa. Kuidas laseb siin asi teist wiisi mõelda, kui
nõnda, et ta nüüd kõik tegi, mis mõis, et kõige pealt
iseennast langemisest peasta! Ja kust pidi abi tulema?

⁹⁾ Ernst von der Brüggem, Die agraren Verhältnisse in den russ.
Ostsee-prov. II. 4.

Selleks oli tal ju maa käes ja talupojad! Need olivad ta sissetuleku hällikad. Üks pidi andma, teine kandma.

Nõudmised läksivad pea liiale. Meid ei jõuetud enam täita. Ülemal pool nähti ära, et 1819. aastal antud Talurahwa seadus wanaks jäänud ja parandamist tarvitas. See parandamise töö algas 1842 ning 9. juulil 1849 kuulutas keiser Nikolai, et uus Talurahwa seadus Balti kubermangude jaoks walmis on ja seaduse jõusse astub. Mõisnikud ei olnud mitte kartuseta nende aastate peale waatnud, mil uue seaduse kallal tööd tehti. Aga kartused olivad asjata. Maa jäi kui ennegi mõisnikkude omaks, üksi orjuse rent keelati ära. Weel 16 aastat anti aega. 1865. aasta järele ei tohtinud keegi mõisnik enam oma maid orjuse eest wälja rentida ja 1868. aastal pidiwad kõik orjuse ja segarendi kontrahid otsa lõpma.

1819. aastal antud Talurahwa seaduse muutmiseks ja parandamiseks olivad mitmesugused põhjused asja annud. Rõige pealt tuli see asi mõisnikkude eneste poolt päewakorrale. Gestimaa rüütlikogu palus juba 1829 selle aegset talurahwa seadust muuta; muidugi oli tal muutmise juures enese kasu filmas. See palwe leidis riiginõukogus tähelepanemist, aga mitte rüütlikogu kasuks. Siinamaale olivad igal kolmel Balti kubermangul oma isesugused talurahwa seadused. Riiginõukogu wõttis 2. aug. 1829 Gestimaa rüütlikogu palwet oma kubermangu talurahwa seaduse muutmise pärast läbi kaaludes nõuiks, kõiki kolme Balti kubermangu, Liivi, Gesti ja Kuuramaad, talurahwa seaduses ühendada, „niipalju kui see kohaliste tarwituste pärast wõimalik on.“ Selle nõuu täide saatmiseks wa-
it üks kommissi on, mida kindral-kuberner pidi juhatama.

Seda ei olnud Gestimaa rüütlikogu ootnud. Ta teadis väga hästi, et Siivi talurahwa seadus talupojale juuremad, avaramad õigused andis, kui Gesti talurahwa seadus 1816. aastast, ja tema püüdmine oli ometi neid õigusi kitsendada. Siin oli kartustele uus wäraw awatud ja maapäewal 1830 ning teist korda ja kolmat korda 1833 lükati riiginõukogu walitud kommissiooni ette panekud waljult tagasi ¹⁰⁾.

Raugemale ei kuule meie kommissiooni tööst enam midagi. Kas ta esimeste asjata katsete järele oma töö maha jättis ehk weel midagi tegi, sellest ei ole meie kuskil midagi leidnud.

Siivimaal oli aga 1819. aastast saadik üks teine, nõnda nimetatud „sisseseadmise kommissioon“ olemas, kes uue talurahwa seaduse sisseseadimiseks ja maksmaks tegemiseks oli elusse kutsutud. See kommissioon oli aga oma wõimu piirist üles astunud, talurahwa seadusele paragrahwisid oma armamist mööda juurde lisanud, muutnud ja seaduse jõuetuks teinud. Selle kommissiooni asja talituse rewideerimiseks seati 1827 maapäewa poolt üks „tasa-tegemise kommissioon“ (Gleichstellungscommission) kokku. 1833 lõpetas maapäew v. Samsoni ettepaneku peale mõlemad kommissioonid sellega ära, et nende asemele ühe rüütliku kommissiooni v. Kennenkampfi juhatusel elusse kutsus, kes weel sellesama aasta septembri kuus Tartus kokku astus. Selle kommissiooni töö pidi olema 1819. aastal antud talurahwa seadust jälle maksmaks teha, aga ühtlasi pidi ta ka „sisseseadimise kommissiooni“

¹⁰⁾ Landtagsrecess von 1830, II. 50, Acte des Convents vom Juni 1832 Deliberandum 13. Landtagsrecess 1833 II. 63.

„kasulikud muutmised“ üles võtma. 4 aasta järele (1837) saatis rüüliku komissoni juhataja Kennen-kampf ühe plaani „uuest talurahwa seadusest“ kindral-kuberneri kätte ning krahw Stakelberg pidi teda ministri herra Speanskile ette panema. See „uus seadus“ on aga jäljetelt kadunud. Ka seadagi ei teata, mis-sugused „kasulikud muudatused“ temas ette oliwad võetud.

Rüüd tuli neli aastat puhke aega, kus seaduse parandamisest ehk muutmist enam ei räägitudki. Kõik läks jälle wanal harjunud wiisil edasi. Aga siis, 1841, sündis midagi, mis soiku jäänud asja jälle päewakorrale tõi ning talurahwa elukorra parandamist tingimata tarwiliseks tegi.

6. Parandust on tarwis.

Talurahwa seadus 1804. aastast oli Liivi talupojale mitmed tähtsad õigused annud. Ta keelas mõisnikule talupoegade müümise ja kinkimise ära; ta andis talupojale õiguse liikumat ja liikumata wära enesele omandada; ta pani talupoja kindlaste selle koha peale, mis tal käes oli, ja andis talle edasi parandamise õiguse; ta määras ära, kui palju talumaa wäärt oli ja kui palju maksusid mõis selle eest talupoja käest mõis nõuda. Wäwaraamat pani mõisnikkude maksu ja orjuse nõudmistele piiri. Liivi talurahwa seadus 1819. aastast aga wõttis need talupojale wäga tähtsad ja kasulised õigused tagasi. Kõik maa jäi mõisniku omanduseks, millega tal woli oli teha, mis ise heaks

arwas. Talupoeg oli nüüd prii, aga ta priius ei olnud parem kui linnul oksa peal. Ta ei teadnud mitte, kuhu oma pead võis panna. Klusaste kõlas priiuse kuulutuse käst, kauniste kõlas mõisnikkude poolt tehtud seadus, rõõmuga võttis rahwas seda wasta. Aga kaua ei wõinud ta nende meelitawate sõna kõlinate üle rõõmu joowastuses olla. Pea kärises petlik kate filmade eest ja tõsibus omas täies waljuses tuli warju tagast wälja.

Mis kõige suuremat wabadust kuulutas ja kõige paremat tahtmist talupoegade eluorra parandamiseks pidi näitama, polnud muud midagi, kui 1804. aastal antud õigusi talupoja käest ära kiskuda. Wafuraamat, maaomanduse õigus ära! Talupoeg, kui prii mees, pidi nüüd mõisaherraga ise tingimised tegema, milledega ta koha oma kätte võis wõtta. Et prii kontraht aga talupoja pea endise orjuse sisse lükkas, seda oleme juba näidanud.

Üht asja, mis rahwale meelejärele on, tõi priius kõige oma wigadega fiiski. Nüüd võis igaüks oma wallast wälja minna ja teises wallas teenistust otsida, kui tal koduwallas elamine liig raskeks läks. Esite kitsendati see wabadus ainult kihelkonna piiridesse, pärast poole laiendati ta aga terve maakonna peale. Selle juures tõusis rahwa seas jutt, et nüüd ta weel kaugemale — Wenemaale — wõidawat minna. Seal olla palju tühja maad, mida odawama maksu ja wäheha orjuse eest pärisomanduseks wõidawat saada, kui siin rendikohta pidades.

Nõnda tõusis rahwa seas igatsus wälja rännata. Arwati, kui aga sinna jõuaks saada, kus tühi maa seisab, siis oleks kõik hea. Pea käiswad juba Tartu

ja Wiljandi maal jutud ümber, et Läti talupojad Riias „kubermangu kohtus endid üles kirjutamas käinud“ ja luba saanud „tühjale maale“ elama minna.

See jutt ei olnud üsna tuulest wõetud. Mai kuu lõpul 1841 oli ka tõe poolest hulk Wõnnu ja Walga kreisi talupoegi Riiga läinud ja kubermangu walitsusele oma wiletsa elukorra ja täitsa abita oleku üle kaebanud ¹⁾. Nad tõendasiwad, et neil Liiwimaal enam wõimalik ei olla elada ja sellepärast lõunapoolse Wenemaale, kus tühjamaad küllalt olla, wälja tahta rännata. Pea tuli neile ka weel igast Liiwimaa nurgast teisi juurde, kes kõik oma elukorra paranduse järele kisasiwad ehk wäljarändamise luba palusiwad. Ikka rohkem ja rohkem talupoegi kogus Riiga kokku. Kubermangu walitsus nägi ära, et see liikumine iseenesest ära ei lõpe ja seadis kohe ühe kommissiooni kokku, kes mitte üksi kaebajate soowisid kuulda ei pidanud wõtma, waid ka walju karistusega rahwa Riiga jooksmisele otsa tegema. Kommissiooni juhatajaks sai kreisisaadik v. Hagemeister. Nüüd läks lugu mõneks ajaks waiksemaiks. Aga häliste pööris asi hoopis teise külje peale. Talupojad, kes kubermangu walitsusest minema saadeti, juhutati ²⁾ Sigeusu piiskopi Trinarhhi juurde. Sellest algas uus liikumine, millel usuline nägu juures oli. See oli Sige usku heitmise hakatus Liiwimaal.

Kõik kohtute poolt wälja pandud teadaandmised wale juttude wäljalootamise üle oliwad asjata. Kindral-kuberner parun Pahlen ise sõitis maale rahwa

¹⁾ Konwendi aktid oktoobril 1841. — Teatus 21. webr. sündinud asjadest 1841. punkt 8.

²⁾ Konwendi teatus kiri, akt. 1841 = v. Bod, Biol. Beiträge, Bnd. I, Heft I. lk. 77.

meeli waigistama. Aga ka see ei mõjunud. Siis katsus mõisniku logu omalt poolt hirmu ja armuga rahvast rahule sundida. Kui see niisama asjata oli, siis andis ta keisrile selle üle kaebduse fiske, et talurahwas seaduse wastu mäsama hakanud. Selle kaebduse tagajärg oli, et kats kõrget sõjawäe ülemat sõjawäega Liwimaale saadeti. Need käiswad pea igas linnas ja seletaswad rahwa wanematele ära, kui pahane keisri majesteet niisuguse liikumise üle olla ³⁾.

Rahwa rahutus oli pea üle Liwimaa laiale lagunenud. Inimesed ei tahtnud enam niipalju päivi teha, kui mõisnikud neilt nõudsiwad. Ikka weel lootsiwad nad riigivalitsuse poolt oma põlwe kergitamist. Nagu teada, pidi talupoeg oma töölistega, oma loomadega ja tööriistadega ning ise oma leiwakotiga mõisa põllud harima. Tema oma tööd jäiwad selle juures tihti tegemata. Kui waene aasta ka weel halwaste haritud põllust midagi wälja ei annud, siis oli nälg majas. Peremees ei teadnud, mis mõisa teolisele süia pidi andma. tal ei olnud mõnikord eneselgi leiba, mis siis weel teomehele kotti panna. Nõnda pidi ta siis nädali sees rohkem kui üks kord söögijäät mõisa saatma ja ka seda wiisi weel oma kassinat töö aega wiitma. Talupoja abi otsimine ei olnud naljast tulnud, waid näljast ja hädast. Aga wastuhakkamisega ei parandanud keegi oma seisukorda, waid tegi seda ainult weel palju pahemaks.

Misjuguft häda ja wiletsuft sel wiisil inimesed ise oma kaela tõmbasiwad, sellest wõime ühe selleaegse mehe kirjelduse järele, nagu ta oma filmanagemise

³⁾ Konwendi teatuskiri 1841.

järele Otepea tülist kirja pannud ja mida meile lahkest poolt tarmituseks kätte saadetud, weikese pildikese anda.

Otepea rahwas oli ka sellest kuulda saanud, et talupojad Riias käimat endid üles kirjutada lastmas. Mitmed talupojad läksiwad siis ka siit Riiga, et järele kuulata, kuidas sellega lugu õiguse poolest olla. Seal kuulsiwad nad, et piiskop inimesi üles kirjutawat. Nad läksiwad tema juurde ja kaebasiwad temale oma häda, mille peale piiskop wastanud: „Se man ei wõi minna middägi tettä, olgu teil ellu kerge, wõi raske“ — — siis ollima ne rahwas kõnnelnuwa, endä ussu jaisusse perräst, kuis neil Se polest om. meil om masmist pallu. Se piiskop olli üttelnu kui teije tahate; se polest wõi minna teid weidi amwitada, sis ange mulle omma nimme ülles; kirjotage pabberi pääle, ja Saatke minno kätte. ... Sis perrän jeddä olli kulda et n Inimise entit weitsi olla lasknu ülles kirjotada. 1841. aijas tal läts Sures se kõnneleminne rahwa sean, et näile nüüd parremb Ellu kõrd Saap Sama, kui nemmä hendä laskwa kirjotada: ni nemä sis kirjotiwä hentit suren hulgan, ja sadima neid pabberit, Riija Digna“ et näide nimme saiwa ülles kirjotetus, ni kui se kõnneldu olli.“ — Selle tagajärg oli, et rahwas enam mõisateole ei tahtnud minna.

Rihelkonna ja maakohtu herrad tuliwad nüüd Pühajärwe mõisa rahwast sõnakuulmisele sundima. 200 soldatit saadeti talupoegade juurde. Neile oli luba kätte antud, kõik weiksemaid loomi enestele söögiks tappa, ainult suurtesse karielajatesse ei tohtinud nad puutuda. Kolm päewa oliwad soldatid talupoegade juures olnud, siis kogus Pühajärwe ja weel teiste waldade rahwas koku ning rahwa ja soldatite

wahel tuli mõisa wäljal 9. sept. 1841 awalik taplus. Inimesi sai selle juures rohkest wigestatud, aga surmamist ei tulnud ette.

Niisugune segadus ei wõinud niisama wagu si seisma jääda. Lartu maakohus hakkas asja järele kuulama ja sai aegamööda mässu alustajad ka kätte. 120 meest toodi aeg ajalt Lartu wangi, nendest lasti 38 pärast jälle walla ja 82 meest toodi 3. detsembri kuup. Pühajärwe mõisa oma trahwi wastu wõtma. Mõisa omanik olla enne seda juba mitu koormat tugewaid witsu tuua lastnud ning need karjalauda müüri najale seadinud.

3. jõuulukuu päewal tuli Pühajärwe ja teiste naabri mõisadesse igale poole 200 soldatit, wangide toojate 100 soldatiga kokku 900 meest ja 25 kassakat. 4. jõulu k. p. toodi wangid rauas mõisa wäljale, kus tüli rahwa ja soldatite wahel olnud, ja kõik soldatid seati nende ümber, sõjariistad käes. Rahwas oli kogu peale ka sinna kokku kutsutud, nii et terwe mõisa wäli inimesi täis seisis. Räägime siin selle mehe sõnadega edasi, kes meile oma silmanägemise järele jutustab:

„Säääl platsi pääle olli ülles tettu turpist üks kuppets, mis nelli jalga kõrge olli, — Selle kuppetsi päle astewa ülles: üks ma kohto Herr, Barron v. B. . . . , R. . . . mõisast ja üks Piskoppi Assessehr, Barron v. B. . . . P. . . . Herr. — Kopska Herr luggesi rahwale ette jlmlikko jäädüsest ja saiussest n. Sõnna kulmisest pikkä juttusse. Palluperre Herr luggesi rahwale ette waimolikko Säduusse ja waimolikko Sõnna kuulmisest polest, mes hengele waija om, perran sedda ajallikko ello ka pikkä juttusse.

Kui se luggemine olli lõppetet. Sis naksi Kopska

Serr, pabberi päält luggema neide wangide Süüdi kui Suur se kellekil olli, kes olli tõise kihhotamise läbbi se hädda fisse sanuwa, ja jälle ne kes tõiste kihhotaja ollima, kes esfienda melega se häda fisse annuwa. Ne kes tõiste kihhotamise läbbi se hädda fisse ollima saanu, ne lasti rawmust wallale fige se sure hulga rahwa nädden ja kõnneldi näidega kifi kulden, et nemma omman ellun hästi piawä hendä ette kaema, et konnagi ütte kurja kiufatusse fisse ei sattu; neid olli 40 meest ja nee kes tõisi ollima kihhotamu tülli tegema, ja ka tappelust teggema ne wiidi weidi maad eddesi, jedä teed möda, mis Pühhajärwe walla päle lät, sääl kurrale poole nurme päle kos to tasfatsemp kottus om, sääl säeti soldati rinna 250 kummagi rinna pääle; üle mõllemba rinna olli 500 soldatit. Sis anti neile soldatitele ne pikkä witsa kätte, minkuga nemma neid mehhi leijewa. Ne wangi 42 meest wiidi se soltatide rinna otja mannu, sääl wõeti näid rawmust wallale ja tõmmati rõiwa näide päält mahha: ja amme wõeti ka jällast ärra, fis sadeti näid minnemä neist soldatest läbbi; ent se polkownik olli üts hä ja armolikko sõamega Innimene; ta üttel soldatile ärge löge kõmwasti ekäs ne südü ei olle, se om kif neide mõisnikkude süüd, et ne mehhe petsetüs sawa. Sis es löwa ne soltati ütti kõmwaste, kui ne mehhe päält läbbi lätfiwa. Minna sai si sääl to wällä tulleteki otja man ja näije näid kiffi 500 lööki es olle ka wäikene assi, kui neid ka tassa löödi. Pühhajärwe Serr laske kolm koolja wantrit nurme päle tuwma koolijd kõrtsi manno weddada, es sa jälle ütteinustegi; kif lätfiwa omma jallaga. Se sõameeste pälik polkownik sõimas jeddä Pühhajärwe Serr Schtriki kow-

wasti ja es lä ka temmä manu mitte lõunas, es lasse ka soltatit temma käest middagi wõtta ja lätšwa ilma sõmata säält ärra. Ne läbbi lippo lastu pessetü mehhe, mes ne 42 tükkü pantti raudu ja olliwa to õse kõrtši man, ja sel 5^{täl} Detsembril hommugu lätšwa nemmä soldatide wahhel rawwan kinni Tartu lijna minnemä. Ne wangi olliwa Tartun weel kats kuud kinni, sis lasti neid keä wähhämbä süidläse arwati olewat omma koddu, ent ne kes suremba süidläse ja pä süidläse arwati ollewat, ne sadeti sibberide tööd teggema. Säält tulli mõnne aijasta peräst weidi tagasi, ennamb jäiwä sinna, ja omma sinna ärra koolu n. perran seddä pantti Pühhajärwe walla rahwa päle kif seddä ärra masja mes ärra om kullunu se päle mes ne soltati sijn omma ollu ja mõisnikkude käest sõnuwä ja olli sis se walla rahwa suuremb trahw; sis nemma käiswa jälle kōhhut ja näile jäije ka sis ossast masmada, ja ossast massiwa ärra. 1842 aijastal käiswa nemma mitman mõisan ja olli 200 soltatit ütten wõdetu neil kohtu Herril, sis nemmä lasšiwä neid mehhi pesšä, maan ma pääl, kes neide nimme olliwa ülles kirjotanu, kes Wenne usku tahhiwa minna, ja antti ma kohtust käsku et ümbre olleja rahwas piddiwa sinna kōkku tulles, näggema ja kulma mes seal tettäs. Sis pesseti mehhi soltatide waijel penikesse witsuga, kats kolm ja neli sadda lööki. Sure Ramja mõisan saije Suhhan Nimrot nellisadda löki ja kōli ka ärra, tema poig ja ka tõisi mehhi kuus tükki, saiwa kolm sadda lööki, olliwa kül weritše ent es kolewa ärra, sest et nemmä olliwa nore mehhe. . . Ni sis tetti mitmen mõisan, pesseti Innimesšfi kōwwaste ja rassetašte Wenne usku kirjotamišse perrast. "

Nõnda on ühe filmanägija lihtsad sõnad, mida ta kohtu aktid omalt poolt tõendavad. Mis siin Pühajärve talupoegadest räägitakse, sedasama sümbis ta mõnel mujal pool. Meie ei toeta endid sugugi juttude peale, mis rahwa suus liiguvad. Tuletame ainult meelde, mis Tallinna kubermangu leht mõne aasta eest kirjutas, kuidas wiisi Tallinna Wene turul rahwast pekseti. Isegi Peterburis on talurahwa saadikud abi otsimas käinud, kuna nende peamehed, nagu üks Peterson, eluks ajaks Siberisse saadeti.

Earnased sündmused näitawad ikka selgemalt, et Wiimi talurahwa seadus 1819. aastast mitte enam seda täita ei jõudnud, mis temast kindlaste usuti. Mõisnikud hakkasid ära tundma, et muist talurahwa süüft nende õlade peale langes ning et se asi juba riigivalitsusele tähelepanemata ei wõi jääda ega ses ollekus edasi tasta. Ta enne kui riigivalitsus ka siin midagi oleks saanud teha, kutsuti maapäew weel seljamal aastal oktobri kuus kokku ning wõeti talupoegade elukorra parandamine nõuu pidamisele. Seda anti kindral-kubernerile teada. See wastas, et ta teisrilt selle asja üle nõuupidamise luba maapäewale olla palunud ning nüüd lõpmata rõõmus olla kui maapäew ilma tema soowita üegi talurahwa elukorra paranduse üle nõuu saada pidama, mis just mõisnikkude eneste kasu olla. Tema arwamise järele pidada rüütlite kogu 1804. ja 1809. aasta talurahwa seaduse juurde tagasi pöörama, mis talupoegade õigused kindlamaks teha kui 1819. aasta seadus. Prii kontrahi juures ei olla kohtutel wõimust asja seletama tulla ega talupoegi liiategemise eest kaitseda.

Sälle seadis maapäew ühe kommissiõni kokku, selle

hoolde talurahwa seaduste parandamine anti. See komisjion algas januari kuus 1842 Tartus oma tööd ja sai 3 aasta jooksul walmis ühe lisanudusega 1819. aasta seaduse juurde, milles 111. paragrahwi olivad.

7. Kindral-kuberneri Pahlen.

Talupoegade rahutu olek 1841 oli selgeks teinud, et tema priius ainult nagu linnul maa ja taewa wahel seisis. Kui keiser mõisnikkudele käsu oli annud maapäewal talupoegade eluforra parandamist nõuupidamisele wõtta ja mõisnikkud ka ise uut mässamist rahwa poolt kartsiwad, sai asi tõeste käsile wõetud.

Webruari kuu sees 1842 peeti maapäew. See oli niisama äge kui 1803. Suurem jagu oli uueduste wastu, mis talupoja eluforda kindlamaks wõidistiwad teha. Nende meeste ees otsas wõitles suure südiduse ja osawusega parun Kolcken Luunja mõisast, kuna weikse talurahwa eest seisja erakonna hing von Fölkersahm oli. Siia ja sinna kaalus maapäew oma otsusega, kord langes wõit ühe, kord teise erakonna poole, kuna pika arupidamise ja waidlemise järele ometi midagi kindlaste ära ei tehtud. Ehk need maapäewa waidlused niisama huwitawad kui imelikud on, siiski ei wõi meie oma kitsa ruumi pärast pikemalt nende juures wiibida. Ainult seda wõime siin lühidelt nimetada, et komisjioni poolt maapäewale ette pandud 111 lisanuduse paragrahwist 77 sai, mis juuni kuus 1843 kõige kõrgemalt poolt kinnitatud saiwad. 3 aastat kestis wõitlemine nende paragrahwide pärast weel edasi, kuni

nad 1845 seaduseks saimad tõstetud. Aga selle aja sees oli neid nõnda kaua muudetud, et nad talupojale õieti midagi uuendust ei toonud, ehk küll kindralkuberner parun Bahlen neid ka juba 1842. aastal talurahwa kasuts ilma rüütlikogu lubata oli muutnud.

Talupoegade kasude eest sõdijatel oli see siht, üht teatud jagu mõisa maast jäädavaks tarvituseks talupojale anda, nõnda et mõisa omanik edespidi mitte enam talupoega igal ajal kohast ilma kohtust luba küsimata ja ilma, et talupoeg kohtult oma „priiokkulepimise“ järele õigust otsima mõiks minna. Maapäem pani oma otsused keisrile kinnitamiseks ette. Keiser seadis nende otsuste läbitatsumiseks ühe komisjoni Peterburis kokku, kuhu ka kolm Liivi mõisnikkude saadikut pidivad tulema. Liivimaalt saadeti Molden, see tuttav kange mõisniku meelse erakonna peamees kahe teise oma meelilifega Peterburisse maapäewa otsuste eest seisma.

Aga siin leidsiwad nad ootamata asju eest. Kindralkuberner oli keisrile maapäewa otsuste üle mitmesuguseid tähendusi saatnud, mis nüüd ka kõne alla pidivad tulema. Rüütlikogu oli neid aga ainult oma otsuste eest seisma saatnud, ning nõnda olivad nad praegu suurel kimbatuses. Nad palusiwad luba, asja efiotsa seisma jätta ning maapäewa ära pidada lasta, et seal enestele komisjoni läbirääkimiste jaoks igas asjas woli saada. Keiser andis selleks luba, aga feelas ka ühtlasi maapäewale ära, mitte enam talurahwa asjadest rääkida, sest et nii suur kogu selle heaks ometi midagi ära ei wõida teha, waid seda pidada 5 liikm. komitee hoolde andma.

Särgmise aasta januari kuus tulivad saadikud

Peterburisfe tagasi. Kindralkubeneri wastu tõsteti rüütlikogu poolt keisri ees kaebtust, et tema oma woliga maapäewa otsufi muutnud ning kihelkonna kohtutele käsu annud, selle järele walwata, et mõisnik mitte enam oma talupoega ilma kihelk. kohtu otsufeta wälja ei pidada wiskama.

Kindralkuberner läks ise keisri juurde. Keisri sõnad oliwad: „Ma soowin, et mõisnikukogu talupoegade heaks midagi teemad ja olen tema wastu seda tänulikum, mida rohkem ta teeb; kaugemale aga kui mõisnikud ise, ei taha ma mitte minna!“

Kindralkubern. wastas: „Ka mina ei taha midagi muud ja minu lisandawad ettepanekud nõuawad ainult seda alal hoida, mis rüütlikogu juba ise otsufeks on teinud.“ — „Siis pead sa komiteega läbi rääkima, kes sinust mitte hästi aru ei ole saanud.“

Nende keisri sõnadega oli kindralkuberner komiteesfe arwatud. Nüüd algas pikk wõitlus ja wäsitaw ärsitamine tema wastaste poolt. Lihawõtte pühadeks oli komitee töö walmis ja keisrile kinnitamiseks ette pandud. Wõit oli täieste Nolkeni ja tema erakonna kätte jäänud. Kõik punktid, mis mõisniku õigust talupoja wastu kitsendasiwad, oliwad ära kustutatud ja talupojale tema kallisk „priitahklik kontrakt“ kui suur kingitus jäetud. Töö oli ilufaste tühja helinaga wälja ehitatud ning hõisates pöörsiwad Liimi saadikud Peterburist ses lootuses koju, et keiser seda kinnitab. Aga keiser andis komitee töö weel enne riiginõukogu kätte läbi waadata. Seda ei olnud Liimi saadikud ootnud. Tälle ahwardas lootus wõidu peale wette kukkuda. Riiginõukogus wõis nende plaan läbi kukkuda. Uuesti hakkasiwad kihutused, uuesti wõitlused. Osawalt mõistsiwad nad

riiginõukogu liikmed Benelafed selle olu peale juhata-
 tada, mis Liimimaa talupoegade priiuse läbi suure riigi
 talupoegade sees elusse pidada tõusma. Need arwasi-
 wad seda targaste wälja mõteldud seletust wäga asja-
 liseks, ja lõiwad ka tõeste nende kilda. Üksi riigimaade
 minister, kellest keiser wäga suurt lugu pidas, jäi Pah-
 leni poole ja sai riiginõukogu nõuupidamiste ajal
 kõigekõrgema luba, neid punktid, millede eest Pahlen
 sõdinud, „talupojale ja ta perekonnale ta talu niikaua
 tarwitada jätta, kunni ta wakuraamatus nõuutud kohu-
 sed täidab“ ja „mis kord talumaa on, selleks ka jätta“
 kroonu maade peal Liimi maal maksmaks teha. — Suuni
 kuu hakatusel läksiwad riiginõukogu otsused keisri kätte.
 Nüüd tuli waitne wahe aeg. Pahlen oli ministri ja teiste
 kõrgete ametnikkude läbi mitu korda juba koju mine-
 miseks luba palunud, aga ikka selle wastuse saanud:
 „Mina ei wõi Pahleni enne talurahwa asja lõpetust
 ära lasta, sest et ma temaga weel enne seda pean
 rääkima.“

Wahe ajal kõneldi juba, et keiser riiginõukogu
 otsused kinnitanud. Nüüd katsus kindralkuberner Pahlen
 weel wiimast nõuu. Ta kirjutas keisrile oma arwa-
 mist seletades lühikese, aga mõnusa kirja ja näitas selles,
 et rahwas ilma kahklemata jälle uuesti määratsema
 saada hakkama, kui Liimi talupojale mitte midagi ei
 anta, mis ta lootnud ja sedagi, mis tal juba käes oli,
 weel ära wõetakse — näituseks wakuraamat, mis teda
 üleliigse orjuse eest hoidwat.

See kiri läks suure tegemisega keisri kätte. Kõik
 kartsiwad seda ja katsusiwad teda tagasi hoida. Ta
 kartus ei olnud asjata. Kõige kõrgem kinnitas, mis
 riiginõukogu otsused heaks tunnistas ja sifim. asjade

ministri kätte ära oli saadetud, nõueti tagasi ning Pahleni arvamisi nende otsuste üle, mis pea need- samad olivad, mis komitee teinud, nõueti teada, kuna asjad ise määramata aja peale wana wiisi pidiwad jääma. Pahlen andis nüüd seletuse sisse, et see kar- detaw olla, üleüldse põlatud priitahtlist kontrahti orju- ses jalale seadida, ning et kuni lähema maapäewani 1845 mitte uut seadust ei kuulutataks, waid maa- päewa enese poolt tehtud ja kõige kõrgemalt kinnitatud seadus 1842. aastast nii kauaks weel makswaks jääks."

Juuni kuu läks mööda. 2. juulil käskis keiser krahw Benkendorfi, sifim. asjade ministri Perowski, kroonumaade min. Risselewi ja Pahleni oma juurde Peterhowi konmerentsiks kokku tulla. Keiser ise seisis Pahleni põhjusmõtete eest Perowski wastu, kuna Ben- kendorf targalt kohe järele andis ja oma seisukohta muutis. Ta olla küll riiginõuwoogu heaksarwamist kinnitanud, aga Pahlenile siiski woli annud, seda otsust mitte enne järgmise maapäewa ärapidamist täita. Pärast weel katsus Perowski igal wiisil asja teisele teele pöörda, aga keiser lõpetas kõik wõitlemised sellega, kui ta ütles: „Ma jään oma tahtmise juurde kindlaks, sest Pahleni usaldan ma täieste.“ Pahlen tuli nüüd kui wõidumees Riiga tagasi, kõige kõrgem wolikiri tas- kus ootas ta Perowskilt wormilikku teadaandmist riigi- nõuwoogu otsuste üle, et siis keisri käsku täita.

Järgmisel maapäewal saiwad 77 paragrahwi wastu mõetud ja kõige kõrgemalt poolt kinnitatud ning 1845 awalikult kuulutatud.

Oma sifu poolest ei olnud ka need 77 lisapara- grahwi 1819. aasta seadusest paremad. Pea ainuke nimetamise wäärt uuendus talurahwa kasuks oli see,

mis „lisa“ wafuraamatute siseseadmist nõudis. Muidu oli kõik wana. § 1 juba kinnitas mõisaherrale kobe tema piirita õigused maa ja talupoja üle. Tärgmised §§ kitsendawad seda õigust väga kahtlases mõttes, nõnda et mõisnikud seadust iga kord oma kasuks wõisid seletada ja tarwitada. Teo-õrjuse üle oli seal palju paragrahwiseid, aga nendest wõis ainult niipalju selguda, et teoorjust raharendist palju paremaks peeti. Selle wastu ei leia ühest ainsastki kohast selle üle sõna, et talumaad mõisamaadest lahutatud saaksid, mis talupojale õigust annaks, seda maatükki enese kasuks tarwitada, mis juba kord tema käes oli. Ja see pidi ometi nende lisaparagrahwide peasiht olema. Igal pool oli mõisnik piirita õigustega maa ja inimeste peremees. Ka rahwakooli heaks pole neist §§ midagi leida. — Nõnda ei olnud ka need lisa paragrahwid talurahwa põlwe paranduseks dieti midagi suutnud korda saata.

8. Siimi saadikud keisri juures.

Ufuliikumine 1841. aastast oli ikka suuremaks läinud, ehk küll Siimi maapäew kõik selle wastu tegi, mis mõistis. Aga pea nähti ära, et oma jõud ei mõju, kui abi kõrgemalt poolt ei tule. Keiser ise pidi tulema ja liikumisele otsa tegema, mõteldi maapäewal. Aga keiser Nikolai wiibis juba mõnda aega ilusas Italias, Siitsilia saarel Palermo linnas, ja ilma temata ei wõidud Siimimaal midagi korda saata. Mõisnikud pidasid nõuu, saadikuid keisri juurde Palermosse saata. See nõuu jäi aga paljaks nõuiks, ning asi

lõppis sellega, et konsistoriumi esimees parun Meyendorff Keisrile Palermo ühe seletuse selle üle kirjutas, mis „tema selja taga“ Liivimaal sündinud.

Talwel 1845/46 reisis selleaegne Liivi mõisnikkude peamees Karl v. Liliensfeld rüütlikonna notäriaga Rud. v. Engelhardtiga Peterburi, et seal keisri kojujõudmiste ära oodata ja temalt siis usuliikumise vastu abi paluda. Ühtlasi pidivad need mehed ka Peterburi kõrgemat seltskonda oma plaanide tarwis võitma. See plaan läks kuni keisri tagasi tulekuni väga hästi korda. Siis aga vaikis häliste elam osavõtmise Liivimaa asjadest. Kõik ootasivad, mis keiser selle kohta saab ütleva.

See vaikne vahe aeg kestis kolm päeva, sest kolm päeva oli juba keiser kodus ning selle aja sees polnud ta Meyendorffi seletusekirjast ega Liivi usuliikumisest midagi rääkinud. Kolme päeva järele tuli keiserlik pall, kuhu ka Meyendorff oli kutsutud. Seletuseks tähendame siin, et peakonsistoriumi president Meyendorff ühtlasi ka keiserlik tallmeister oli.

Kõik pidulised ootasivad põnewusega, mil wiisil keiser teda vastu võtab, et sellest näha, mis tema seest asjast armab. — —

Nüüd teadis Peterburi kõrgem seltskond, kuidas lood seisavad. Keiser oli sellega ütelnud: „Kingssepp, järe oma liistu juurde!“ Kõik osavõtmise oli kadunud salongide-mission mõjuta jäänud. Liivi maa mõisnikud ja konsistorium ei võinud ülemalt poolt Dige usku heitmiseks enam talistust loota.

Weel sellesama aasta webruari kuus saatsivad Liivi mõisnikud ja konsistorium saadikud Keisri juurde. 28. webr. 1846 võttis keiser Nikolai Liivi saadikud jutule.

Saadikud olivad mõisn. peamees Lilienfeld, Dettingen, par. Nollen, Fölkersahm ja Samson. Keiser Nikolai seletas neile, et Liivimaaal ette tulnud segadused täieste kõrvale saatmist ning talurahwa asjad parandamist nõuda. Talurahwa seadus 1819. aastast olla mõisnikkude eneste tehtud, aga ei olla mitte seda head wilja kannud, mida keiser Aleksander I. temast lootnud, waid otse palju pahemaks läinud.

Selle peale wastasiwad saadikud, et talupoegade käsi sugugi halwaste ei käimat, mis juba sellest selguda, et 1844. ehk 45. aasta sees Eesti ja Läti talupojad üksi 30,000 rubla eest nekrutifid lahti otnud.

Süüski tähendas keiser, et riigivalitsus nüüd Liivi talurahwa eluorra parandamise kui ka 1819. aasta-seaduse täiendamise ise enese kätte olla wõtnud. Mis ta siin teha soowimat, seda wõida saadikud siiniste asjade ministri käest kuulda saada. Selle mõtte täidesaatmiseks olla üks komisjion kokku seatud, kes talupoegade eluorda kindla aluse peale saada rajama, et nende ja mõisaherra wahel rahu, armastus ja usaldus wõiks walit'eda.

Peale selle rääkis keiser Liivimaa usuliikumisest. Tema olla täitsa selles mõttes kindel, et need segadused mitte usu enese pärast ei sündimat, waid Liivi talupoja liiga rõhutud olekust tulewat. Tema ei saada sellele, kes priitahklikult oma südame tunnistuse järele ühest usust teise astuwat, üleminekut mitte ära keelama. Aga enne 6 kuulist järele-mõtlemise ja proowi aega ei wõida keegi ühest usust teise üle astuda. Kui palujad paremine Liivi talurahwa käekäigu eest hoolt kanda, ja Luteruse usu õpetajad endid mitte rahwast ära ei lahutaks, üksi mõisnikkudega ümber ei käiks ja

head elu ei armastaks, waid oma ametis usinamad oleksiwad ning koguduse eest paremine muretseksiwad, siis jääks usuliikumine iseenesestki seisma. Miks ei olla Soomemaal ükski talupoeg Wene õigeusu kiriku liikmeks heitnud? Tema wõida oma filma nägemise järele ütelda, et Soome õpetajad päris maarahwa foolmeistrid olla — õiged hingekarjatsed. Siiwimaal unustawat uju õpetajad aga oma koguduse ära ja tülitsewat ühe uue usufeltsiga „herrnhutidega“ aja ära.

Menendorff wastas selle peale, et Siiwimaa Lutheri usu õpetajad igauks oma kohust jõudu ja südame tunnistust mööda täitwat. Seda tõendasiwad kõik saadikud.

Kust tuleb siis aga see, et Cesti ja Kuuramaal niisugust rahwa liikumist mitte ei ole? küsis keiser. Selle peale ei saanud ta ühegi saadiku suust wastust, ehk olgu siis, kui meie waikimist wastuseks loeme.

Weel kord tuli keiser Siimi talurahwa wiletse elukorra peale tagasi. Kindral kuberner krahw Bahlen tähendas siin juures, et 1819. aasta seaduse lisa paragrahwid alles hiljuti kõige kõrgemalt poolt kinnitatud ja nowembri kuus 1845 kuulutatud saanud ning et nende mõju weel ära tulla oodata, pealegi olla keiser asja maapäewa kätte annud.

„Seda arwad sina! ütles keiser tõsiselt. Kas sa siis ka usud, et sellest juba küll on? Sa kas sa ei tunne ära, et praegu juba tarwis on selleks midagi tegema hakata? Dige küll, ma olen need lisa paragrahwid kinnitanud, sest et nad mõisnikkude osawõtmisel mulle ettepandi ja et mina nende mõttest head lootsin. Aga meie pole keegi inglid, ja igauks meie seast wõib elvida. Müüd on selgeks saanud, et rohkem peab tehtama.“

Siis küsis keiser sifim. asj. ministrilt, millal kommission oma töödega hakatust saada tegema ning lisas veel juurde:

„Kommission katsugu kõik läbi, mis asjale tarwis on, ja ärge teie, mu herrad, oma ülesannet ära unustage, et meie lord võimalikult täielikult eesmärgile jõuaksime. Teie õigused ja seadused seisawad seaduste kaitse all, minu kaitse all. Keegi ei pea nendesse putuma. Teie kiriku õigused peawad puutumata jääma, kui ma ka lubada ei wõi, et Luteruse usulist, kes tõeste prii südametunnistuse järele Wene õigeusu liikmeks tahab saada, selles teelataks. Hoidke endid kõigest eemale, mis lekitust wõib tuua; ärge unustage mitte, et teie mitte Saklad ei ole, waid juba 130 aastad Wenelased. Ärge waadake paremale ehk pahemale poole. Teie olete nüüd Wenelased, kui teie endid ka Kuura, Gesti ehk Liwimaa meesteks nimetate. Kui palju teie kubermangudest ei ole mitte Wenelastega abielusse heitnud? Seal on Meyendorfid Pahlenid, Ungernid, Mandelid ja palju, palju teie maa mehi, kes minu truud teendrid on, ja siiski teie kubermangudest tulnud. Teie olete Wenelased kui ka Saksa tõust, jääge siis ka nendeks oma õiguste ja seadustega, aga olge ka tõeste Wenelased. Ja nii saab siis ka lord ja kõik hea, nagu see teie kubermangudes ikka olnud, jälle jalale tõusma.“

Sellega lõppis kõne Keisri ja Liwi saadikute wahel. Nad teadsiwad nüüd, mis keiser tahtis, nad teadsiwad niisama hästi ka, et Nikolai tahtmine kõikumata ja järelandmata kindel oli.

Liwi talurahwa heaks oli liiga wähe tehtud! oli keiser ütelnud. Ta ootas rohkem! Kuidawii si täitsiwad Liwi mõisnikud nüüd keisri tahtmist!

9. Talurahwa seadus 1849.

Peterburi komisjion wöttis Liimi talurahwa seaduse paranduse õige pea käfile. Kõik läks ka nõnda, nagu keiser saadikutele kuulutanud. Siamaale lastis riigi walitsus ikka maapäewa kokku tulla ja wöttis selle poolt heaks arwatud ja walmis tehtud seadused weel läbiwaatamisele ja kinnitusele, nüüd pidi Peterburi komisjion selle töö walmis tegema ning Liimi mõisnikud wõiswad temast üksnes saadikute läbi nõuu andes osa wõtta. Kartustega waadati Riiaast Peterburi poole. Kõik wõis teifiti minna, kui maapäew siamaale teinud. Komisjioni tööks oli määratud:

1) Mõisniku päralt olewa maa jagamine talu ja mõisa maaks. Talumaa ei tohtinud, nagu talur. sead. 1804 ära määras, mitte talupoegade käest ära saada wõetud.

2) Mõisaherral on oma maa üle niisama nüüd nagu ennegi täieline woli, kuid tehtud lepinguid ei tohi ta rikkuda ega rendi maad mõisamaaks teha.

3) Sellepärast ei tohi mõisa herra edespidi, kus ta talupoegade seast oma talumaa tarmis rentnikku ei leia, seda mõisamaaga ühendada, waid peab seda nõnda wiisi tarwitama nagu lähem maapäew ära saab määrama.

4) Kõik rendi kontrahid peawad talumaa peal olewa talukoha üle wähemalt kuue aasta peale tehtud saama. Maapäewa asi on selle üle lähemaid määrusi teha.

5) Talurahwa jaoks kinnitatud paranduse õigus 1819. aasta seaduses on maapäewal nõnda muuta,

et tulewikus talu waranduse pillamist rentniku surma järele ette ei mõi tulla.

6) Mõisa sulaste palgaks ja elamiseks peab mõisnikkudele see õigus jääma, üks jagu ($1\frac{1}{2}$ wakaamad igast kolmest põllust tarmilise jao heina ja karjamaaga igale sulasele) talumaast ära lahutada. Muu kõik jääb maapäewa määrata.

7) Maapäew pangu ette, mil wiisil Liivi talupojale antud õigus igasse Wenemaa kubermangu elama asuda, teiselt poolt Wene priidele talupoegadele Liivimaale elama asumiseks mõiks korda seatud saada.

Need olivad peaasjad, mis maapäewale vastu wõtmiseks ette saidwad pandud. Sinna juurde tuliwad weel teistsugused komitee otsused, mis küsimiste wormil maapäewale ette pandi. Nende küsimiste seas oli näituseks: kas maa paranduste eest, mis rentija mõisaherra lubaga oma rendikohal ette wõtnud, mitte äraminejale rentnikule wälja maksetud ei pea saama; kas kohtu poolt wälja heidetud ehk surnud rentniku pärijad ka talu kontrahti enesele ei päri ju.

Komitee protokoll pandi teisrile ette, kes kõik wäga heaks tunnistas, aga ühe küsimuse: „kas mõisnikkudelt see õigus, talupoegi ilma kohtu otsuseta trahwida, mitte ära ei tuleks wõtta?“ oli ta ära kustutanud ja selle asemele oma käega kirjutanud: „Mõisnikud peawad alati esimeseks politsei wõimuks oma mõisade peal jääma; nüüd peab aga seda ära määrama, mis eest ja mis sugusel mõõdul see trahwi õigus edaspidi nende kätte jääb.“

Enne maapäewale ettepanekut wastas neid otsusid weel üks rüütlik komisjion läbi, kes selle tööga märtsi kuus 1847 walmis sai.

Weel selsamal aastal pandi, komisjoni töö maapäewale ette. Ugebad waidlused ei jäänud tulemata, aga fiiski wõeti ettepanek ilma suurte muudatusteta wastu. 15. nov. pandi maapäewa otsused kindral kubernerile ette, kes nad sifim. asj. min. kätte saatis. Weel käiswad nad mõni aeg Riia ja Peterburi wahet, kus juures ikka üht ehk teist muudeti, kuni wiimaks 9. juulil 1849 nad katseks wiie aasta peale finnitati ja 20. nov. 1850, kui rahwakoelised seaduseraamatud ka walmis oliwad, maksmaks tehti.

Sigi 20 aastat oli Liivi talurahwa seaduse kallal juba tööd tehtud, üks komisjoni teise järele tõusis ja kadus jälle. Uuendusest kardeti mõisnikkude ringkondades suurt kahju, sellepärast läksiwad tööd nii lõpmata aeglast tigu käiki. Talurahwa seadus oli nüüd küll teise kuue selga saanud, aga oma sifu poolest oli ta ometi peaaegu selsamaks jäänud; mis ta 1819 juba oligi. Nagu küllalt selgeks saanud, oli just prii kontrakt suure häda hallikas, mille kaotamist üleüldse nõuti. Aga fiiski ütleb 1849. aasta seaduse

§ 1. See 1819. aastal, kui Liwlandimaa talurahwale priiust anti, seatud ning Keisri poolest finnitatud peakäsk, et kui Liwlandimaa mõisnikud omast mõisadest maid rendi peale wälja andwad, see nõnda peab sündima, et rendi andja ning rendi wõtja selle üle, mis rentnik mõisa herrale oma rendimaa eest peab maksma ehk tegema, sellwiisil wõiwad leppida, kujs nemad isi tahawad ning tundwad, jääb nüüd ning igal ajal oma kindluses seisma.

§ 2. Sellepärast ei finnitata seaduse läbi sugugi, kui suurt renti rentnik oma rendimaa suurust ehk sugufandmist mööda peab maksma ehk orjama.

Seega jäi prii kontrakt seisma ja waku raamatud oliwad kõrwale heidetud. Ka weel üks kolmas tähtjas asi, mida ülemalt poolt talurahwa heaks nõueti, sai poolikult täidetud. Nõudmine oli, nagu sellesama peatükis I punkti all tähendatud, et talumaad mitte enam talupoegade käest mõisa külge ei tohi wõtta. Selle kohta on seaduseks saanud:

§ 8. Kõigest sellest maast, mis nimetatud maa-seadmise läbi (1804) talumaaks panti ning praegu weel talurahwa käes on, jäeb igas mõisas üks nimetatud jagu, see on: 36 wakamaad põllumaad heina- ja karjamaa kõrwal iga mõisa adra pealt mõisa jaoks. Kõik, mis sellest üle jäeb, arwatakse wallamaaks, ning jäeb nende seaduste alla, mis wallamaa kohta on antud.

Seda maad wõis mõisnik ise oma tahtmise järele sealt mõisa külge wõtta, kust ise tahtis (§ 12). Ka wõis ta põllu asemel metsamaad wõtta, aga siis iga põllu wakamaa eest 3 metsamaa wakamaad (§ 10). See maa wõtmise pidi wiie aasta jooksul ära toime-tatud olema. Kui see senini weel ei olnud sündinud, siis pidi mõis kohtu läbi sunnitud saama, tähendatud osa talumaadest mõisa külge wõtma (§ 18). Weel kümmeaastaste eest on Wõrumaal üks niisugune kentsakas protsess ette tulnud, kus kihelkonna kohus selle 1849. aasta seaduse 18. § põhjusel mõisat sundis talumaad ära wõtma, mis weel sinna maale tegemata oli jäänud.

Need wiimased §§ (7—19) on ka 1860 läbi läinud ning täna päewani weel seaduse jõulised (§ 6, Walla kogukonna Seadus).

Pea asi, mis riigivalitsus 1849. aasta seaduses

läbi tahtis müüa, oli teoorjuse kaotamine ja kohaomandamine ostmise läbi. Minult see mõis prii kontrahist ja selle läbi pärisorjuse sisse tagasi langemisest talupoega peasta. Aga ta siin saadi ainult poole tee peale. Seaduseks tehti:

§ 5. Liivlandi maa mõisnikkude kogu armab väga waja olewat, et kogu järele nõuaks mõetaks terwet teoorjust aega mööda kõrwale saata.

Waim oli walmis, aga liha nõder. — Armati waja olema, teoorjuse kaotamist weel nõuaks wõtta! Ja ometi ei mõinud Liivimaa rüütlikogul kõige kõrgem tahtmine tundmatta olla!

1848 pandi see seadus Liivi maapäewa poolt keisrile kinnituseks ette.

Warsti peale selle saatis üks Liivi maapäewa liige keisrile Liivimaa mõisnikkude wastu kaebusekirja, mis 103 § näitas, kui kahjulik see maapäewa poolt kinnituseks sisse saadetud talurahwa seadus olla. Mõisnikud mõida maa müümise juures talupoja rendi kassaga talupoegi kõige haledamal wiisil petta. Ja selle raske kaebuse põhjenduseks nimetas ta just mõnd seaduse tegija komisssiooni liiget¹⁾ nimepidi, et need talupoegade higit endid rikkaks tegewat. Ta tähendas weel, et kui teoorjus, nagu see 1804. aasta seaduses juba olemas, mitte wakuraamatute läbi kindlaste ära määratud ei saada, waid prii kontrahi järele mõisniku ja talupoja eneste wahel maha teha jääda, siis ei olla talurahwa eluorra paranemist ialgi loota.

¹⁾ Seaduse tegija komisssiooni liikmed oliwad: mõisnikkude peamees Meß. v. Ottingen, maanõunikud v. Samson, parun Bruiningl Hellenurmest, v. Kennenfampf, v. Klot, v. Sivers, v. Hagemeister ja v. Schulz.

Selle kirja kohta andsiwad mõisnikud saadikute läbi riigivalitsusele seletusi ja püüdsiwad näidata, kui ülekohtune niisugune kaebdus olla. Siiski on ta nii palju korda saatnud, et talurahwa seadused alles 2 aasta järele finnitati. Selle aja sees katsuti neid weel mitmel pool läbi ning muudeti mõnda asja talurahwa heaks.

Meie ei taha siin kaebaja mõisniku ja maapäewa liikme kaebdusi kiitma ega teisi mõisnikka laitma hakata, kes ju ka ikka omal wiisil talurahwa heaks mõndagi tegiwad, aga ühe ainsa asja peale tahaksime siin küll tähendada, mis näitab, milwiisil ja mõttel seadust tehti. 1860. seaduse § 7 ütleb:

„Orjusemaa rajade sees seiswad, aga wakuraamatus arwu panemata maad, jäewad kui seiesaadik mõisamaa osadeks, kui neid mõisa kaardi peal nimelt karjamaa arwu ei ole lastud.

Mis see tähendab? Wakuraamatu järele maksab rentnik põllu, heinamaa, karjamaa ja söödimaa (wõsammaa — Buschland) eest renti. On nüüd talupoeg kas heinamaa, karjamaa ehk söödi peal aja jooksul enese tarwituseks metsa kaswatanud ja tahab seda tarwitama hakata, siis võib mõisa omanik tulla ja rentnikku puid wõtmasi keelata. See on nüüd metsaks — metsamaaks saanud ja maa mõisa külge wõtta, sest „wakuraamatusse arwu panemata maad jäewad mõisa omadeks.“

Sellest on mitmesugused protsessid tõusnud ning ikka talupoegade kahjuks lõpnud, sest et see seadus weel tänini kestab.

9. Maapäew 1856.

Talurahwa seadus 1849. aastast oli, nagu juba eespool kuulsiime, 6 aasta peale finnitatud. Kinnitamise ufaši järele pidi kindral-kuberner mõisnikkudega ühes koos pärast kuut aastat nõuu pidama, „mis kuue aastase ära nägemise järele kasulik muuta oleks, ilma et siamaale talupojale antud õigused kitsendatud saamad.“

Maapäew algas juba 1854. aastal seda tööd, mis kinnitamise ufaas talle 1856. aastaks ette määras. Mai kuus 1854 walis ta rewisioni komisssiooni¹⁾, kes makswat talur. seadust hoolega läbi pidi katsuma ja järgmisele maapäewale ette panema, mis selles muuta ehk täiendada oleks. Nowembri ja detsembri maapäewaks 1856 oli rewisioni-komisssion täieste uue seaduse raamatu loõku seadinud, kuna mõisnikkude konwent maapäewal ainult selles seaduses muutmisi ja lisandusi oli nõudnud.

„Pidage mõõtu selles, mis teie tahate,“ manitses landmarschal von Nollen maapäewa awamisel Liwimaa mõisnikka. Ta see manitsus ei olnud mitte asjata.

1849. aasta seaduse põhjuseks oliwad kolm tähtsat asja pandud: Esiteks talumaade tarwitamine talurahwa liikmete kasuks, ilma et mõisnikul luba oleks, neid maid enam mõisa külge wõtta; teiseks teoorjuse wähen-damine ja wõimalikult pea äraaotamine, ning kolmandaks awitamine talupoega maaomanikuks saada.

1) Rewisioni-komisssioni liikmed oliwad: v. Löwis, von Fransehe, Annemõisast, paron Nollen Luunjast, v. Sivers Kuustest, v. Hagemeister, paron Kostull, v. Selmerjen Karolast, v. zur Mühlen Länasilmast ja kirjut. paron Saß.

Kuue aasta jooksul, mil 1849. aasta seadus maksis, oli mõisa omanikkude keskel hoopis isesugune waim maad wõtnud. Rewisioni-kommission leidis, et ülemal tähendatud seaduse esimese punkti järele suurem jagu mõisamaad kõik talupoegade tarwitamiseks ära oli läinud. Talurahwas sai selle läbi küll parema eluorra sisse aidatud, aga mõisnikkude heaks ei näinud komisjon siin midagi sündinud olema. Mikspärast ei wõida mõisnik kui maaomanik oma maaga teha, mis ta tahab ja mikspärast kistawat tema maa ta woli alt ära!

Talumaade päriks ostmiseks feati 1849 talurahwa rendikassa sisse, kust talumaade peale 60% maawäär- tusest talupojale koha päriks ostmiseks raha laenati. Selle panga leidis komisjon niisama kardetawa mõisnikule kui ka talupojale, ning nõudis tungiwalt, et ta ära saaks kaotatud. Tema anda liiga palju raha talupoegadele maaostmiseks wõlga, nimelt adramaa pealt 4800 rbl. Selle panga asemele pidada kretit- selts jääma, kes oma põhjustkirja 30. § järele ainult 2700 rbl. adramaa peale wõlgu andwat. Tunnistu- seks, et rendi pank ei kõlba, olla ka see, et kuue aasta jooksul 317 müüdamast talust ainult 73 rendikassa abiga ära olla müüdnud. Siiski wõida rendikassa kõrge laen ettemõtlemata talupoegi koha ostmisele meelitada ning sel wiisil maa mõisnikkude käest ära minna ning nad waeseks teha. Ka olla see kahjulik, et ühel maal üks laenuasutust²⁾ olla, mille läbi need ise juba wõistlema pidada hakkama ning sel wiisil teineteise jõudu kulutama.

2) Kroonu abiga asutatud rendikassa ja mõisnikkude kreditselts.

Lühidelt: Rewisjoni-komissjon arwas hädaste tarwilijeks, talurahwa seadusest seda õigust kustutada, et maa, mis kord talupoegade käes tarvitada oli, ka edaspidi ikka nende kätte tarvitada peab jääma.

Teise 1849. seaduse põhjusmõtte — teoorjuse kaotamise — kohta ei olnud mitte ka vähem kartust. Kuue proovi aasta jooksul olla selgeks saanud, et teoorjuse ära kaotamine kahjulik olla. Teoorjust oll üsna ilma põhjusteta raharendi vastu ümber wahetatud, kuna ta nii hästi mõisaherrale kui ka talupojale enesele kasulikum olla. Sellepärast ei olla teoorjuse rutuline ära kaotamine ja raharendi asemele seadmine sugugi asjakohane. Kõigewähemalt ei peaks seadus üht rendi wiisi teisest paremaks pidama.

Nendest mõtetest oli kommissjon ennast oma töö juures juhtida lastnud ja otsusi teinud, mis tähendatud wigasti 1849. aasta talur. seaduses pidimad parandama.

Need mõlemad ettepanekud rüütli mõisate laotamisest talupoegadele antud maade oma-käes-pidamise õigusega ja ka „1849. aasta seaduses kahetsewal wiisil ära kaotamise wäärilijeks tähendatud“ teoorjusest wõttis maapäew vastu. Nõnda oli siis teoorjus tagasi tulnud, talupoeg kaotas ka oma õiguse selle maatüki enese käes pidamiseks, mis tal kord käes tarvitada oli. Talupoeg seisjis oma õigustes niisama kaugele, kui 1819.

Särgmine kommissjoni ettepanek oli, et 1849 maksmaks jäetud prii kontrakt ära saaks kaotatud ja selle asemele wafuraamat, mis orjuserendi ära määrab, sisse seatud, kuna niisugusel korral, kus talupoeg oma maksud tööga tasub, ülesütlemist ei pea olema. Selle ettepaneku järele oleks üksi neil talupoegadel õigus talumaid enese käes pidada, kes teoorjust teewad.

Kommissiooni peasiht selle juures oli 1849 ära kaotada soovitud teoorjust või orjuse renti jälle jäädamalt maksuaks teha.

Ra see ettepanek võeti selle tähendusega vastu: „rüütlikogu peab omalt poolt tunnistama, et üks tarvitusele antud maa rendi viis teisest mitte paremaks kiidetud ei pea saama.“

Talupojale tehti maa päriks ostmine nii raskeks, et ta võimatuks pidi saama. Igale rüütlimõisale anti õigus, talupoegade käes tarvitatawast talumaast kõige vähemalt 5 adramaad mõisa külge võtta ja keegi mõisnik ei tohtinud sellest talumaast, mis peale tähendatud wiie adramaa weel talupoegade kätte tarmitada jäi, mitte rohkem kui kolmas jagu ära müüa³⁾. See tehti 120 healega 50 heale vastu otsuseks. Kui niisugune talukoht ära sai müüdud, siis mõis teda ainult see talupoeg osta, kes müüdawa koha peal elas ja kellel selle peale pärimise õigus (see tähendab, kes oma rendi teoorjusega ära tasus, sest üksi neile anti 1856 pärimise õigus) ehk kes vähemalt 6 aastat sedasama talukohta tarwitanud⁴⁾. Ra rendipanek, kes talupoegadele kohaostmist oma kõrge laenuga suurel wiisil kergitas, kaotati ära ja jäeti selle asemele mõisnikkude kreditselts alale⁵⁾. 1849 määras seadus ära, § 255 ja 256) et maa, mida talupoeg päriks võib osta, vähemalt $\frac{1}{12}$ ehk kõige rohkem 1 adramaa suur peab olema. Maapäew 1856 heitis ka selle kõrwale ja määras omalt poolt, et talukohta olla $\frac{1}{8}$ adramaa (10 taalri) ei võigi ära müüa.

3) Maapäewa protokoll 27. nov. 1856.

4) Sealsamas 8. detf. 1856.

5) Sealsamas, nov. 1856.

Kui talumaade müümisele nii suured takistused tehti, siis raskendati mõisamaade ostmist veel seda rohkem. Kui rüütlimõisal mitte vähemalt 900 waka- maad 300 wakamaa sula põlluga maad ei olnud, siis ei tohtinud niisugune mõis üleüldse oma mõisamaad (Hofesland) müüa. Oli ta aga vähemalt kakskorda niisuur, siis mõis ta jälle ühe uue rüütlimõisa asutada ning mõisamaad selle külge wõtta. Talurahwa seaduse (1849) 72. ja 251. paragrahwi järele oli igal inimesel, seisuse peale waatamata, mõisamaad luba enesele päranduseks osta.

Need §§ muudeti nõnda, et ostja üksi mõisa talupoeg mõis olla. Talupoegadele oleks see küll kasulik olnud, kui maa ostmise õigus üksi neile anti, aga kes orjajatest mõisa kandimeestest jõudis enesele kohta osta! Pealegi puudus nüüd ka weel abiandja rendikassa!

Need põhjused tegiwad 1849. aasta seaduse muutmist tema kõige tähtsamates punktides tarwiliseks. §§ 5, 137 ja 138 keelasiwad orjuse rendi täieste ära — need saiwad maha kustutatud ja § 4 muudetud. §§ 179 ja 180 keelasiwad lepingu tegemise orjuse rendi üle ära, §§ 188—197 ei lubanud pikemat orjuse rendi aega kui 12 aastat, mille aja seas kõik teoorjus raharendiks ümber muudetud pidi jaama — ka need saiwad ära kustutatud, nõndasama ka need §§, mis teoorjuse asemele raharendi kohuseks tegiwad.

Maapäew uskus sellejuures ise kindlaste, et ta sellega keiserlikku käsku täitnud ning 1849. talupoegadele antud õigused puutumata jätnud. Ta oli ju keisri soowimist mööda ometigi talupoegade eluforda parandanud ja nende seisusele seega kindla põhja alla pan-

nud, et ta üksi neile õigust andis, maad päriselt osta.

Need maapäewa otsused saadeti harilikku saatekonnaga pealinna, kes nende õiguste eest pidi seisma.

Peterburis katsuti maapäewa otsused läbi, lisati üht ja teist juurde, võeti pea kõik muud tingimised vastu ja lükati üksi see rüütlikonna soom, et raharendi asemele orjus jääks, millega talurahwa seisus täitsa ära kaoks, tagasi. Rahwa eest seisis ja sõdis selleaegne kindralkuberner würst Suworow.

Nende muudatuste ja pehmendestega talupoegade kasuks sai maapäewa otsus märtsikuus 1857 kõige kõrgema kinnituse.

Beel sellesama aasta maapäewal tõusiwad uued ägedad waidlused selle ülemalt poolt ette pandud küsimuse üle: Kas mõisnik ei pea mitte talupoja kohalt ära minemise korral temale kohaparanduse tööde eest kahjutasumist maksma?

Sellega kartis enamus aga oma wanu õigusi liiga kitsendada ja seisis kangeste vastu. Wõitlemised läksiwad wana wiisi edasi, otsused tehti mõnda, kuidas mõisnikkudele kasulikum oli. Kui meie siin kõiki maapäewa waidlusi ja otsusid ette tahaksime tuua, siis wäsitaks see auusa lugeja wististe ära. Olgu sellestki, mis juba paikunud oleme. Oma põhjusemõtete poolest on kõik maapäewa istumised ja tööd pea ühesugused. Kui ka neid mõisnikka küllalt oli, kes üleüldiseks rahwa heaks walmis oliwad oma õigustest mõndagi ohwerdama, siiski seisis suurem hulk kangeste selle vastu, ja nad ei tunginud oma heade soowidega mitte läbi. Pealegi oli ka pealinnas asuwa Läänemere Komitee seas niisugusi liikmeid, kes iga uuenduse wasta

feisivad ning mõndagi talupoegade kasuks tehtud otsust ümber mõistisivad liikata.

Seaduse himulisele lugejale, kes sellest asjast täielist pilti tahab saada, võime Aleks. Tobieni kirja: Siivi põllutööasjanduse seaduse andmine ¹⁾ soovitada.

10. Siivi talur. seadus 1860 ja selle parandamine.

Mõneks ajaks jäi Siivi talurahva seaduse tegemine seisma. 1860 võttis riiginõukogu selle asja jälle ette, katsus maapäeva poolt sisse saadetud seadused hoolega läbi ja hakkas nende üle otsust tegema. Ühtlasi tõusis ka see küsimus üles, kas nüüd, mil riigivalitsus riigi sisetiste kubermangude tarwis mitmesugust talurahva seadust valmistas, Siivimaa talurahva jaoks uut seadust finnitada õige aeg olla! Sa võetigi nõuaks, seda asja veel põhjalikumaks läbi vaatamiseks seaduse ja riigimajapidamise ühendatud departemangudesse anda. Läänemere Komitee ja kohtuministeriumi liikmed ja veel teised ametnikud võeti selle juurde. Nende otsus pidi riigi nõukogule ette pandama. Keiser finnitask seda heaksvamist ja tähendas selle juures, et tema endine finnitusk riigi nõukogu otsuse tegemist mitte ei takistawat, vaid et ühendatud departemangud hoolega ära pidada kaaluma, kas neid Siivi talurahva seadusi maksmaks teha ehk praegusi seadusi veel edasi kesta lasta.

1) Beiträge zur Geschichte der livl. Agrargesetzgebung von Alex. Tobien. Na Baltische Monatschrift 1881—1882.

29. jan. kuni 28. märtsini võtsivad riiginõukogu mõlemad departemangud seitsmes koosolekus veel kord Liivi talurahwa seadused läbi, muutiswad mõnda asja maapäewa soomide wastu ning tegiwad otsuseks, neid maksmaks teha. Muudatuste seast oleks kõige pealt nimetada, et talupoegade koha ostmise raskestamine, mõisamaa tüfeldamise keeld, uute rüütlimõisjade asutamine, mille juurde talumaad wõeti, ära kaotati. Nende tähtsate muutmistega rüütlikonna tahtmise wastu tuliwad uued seadused riiginõukogu peakogu ette, kus kindral-kuberner Sumorow südiste nende maksmaks saamise eest rääkis. Departemangude maha kustutused arwati heaks ning wõeti wastu, üksi mõisjade asutamine ilma talumaadeta jäeti veel mõisnikkude oma otsustada. Dõsi 4. ja 5. mai wahel kinnitas keiser riiginõukogu protokollu, aga selle juures ka departemangude otsuse mõisjade asutamiseft ilma talumaadeta, ja mitte riiginõukogu otsust, mille järele see küsimus weel kord mõisnikkude eneste seletada oleks läinud.

30. now. 1860 sai uus talurahwa seadus kõige kõrgemalt poolt kinnitatud ning 24. juunil 1863 kui rahwateelelised seaduse raamatud walmis saanud, 1) seaduse jõuliseks tehtud.

Uus talurahwa seadus oli nüüd käes aga suuri uuendusi ei toonud ta ifka mitte. Kõige tähtsam uuendus talurahwa kasuks oli kahjutasumine tehtud paranduste eest, mis mõisniku poolt sellele wälja pidi maksetama, kes oma koha pealt ära läks. See oli aga pea ainuke muudatus, mis 1856. aasta maa-

1) Tartu keelde pani selle aegne stud. J. Surt ja Tallinna keelde Dr. Kreuzwald. Revisjoni akt IV. II. 122.

päewa otsustes talukohtade ostmise rakenduseks sündis. Ka rendi kassat ei kaotatud maapäewa otsuse vastu ära. Wafu-raamatud säeti seal weel maksmaks, kus rendi suuruse üle segadusi tõusis. Üks väga tähtjas uuendus oli wiimaks weel see, et furnud rentniku kõige lähematele sugulastele koha edasi pidamiseks eesõigus määrati, mis 1849. aasta seaduses puudus.

See on ka kõik, mis nimetamise väärt oleks. Rohkem kui 20 aastat oli tööd tehtud (1842. aastast saadit), aga kõige tarwilisem muudatus selles asjas, nimelt teo-orjuse ega orjuserendi kaotamine ei olnud ikka weel seaduseks jõudnud saada, kuna riigivalitsuse poolt ammu juba küllalt selgeid soowisid selle asja kohta oli awaldatud. Uue seaduse § 155 ütles ainult nii palju, et maapäew siamaale weel lubatud teoorjusi parajal ajal ära tahta kaotada.

Parajal ajal! 1864. aastal sündis midagi, mis näitab, et teoorjuse kaotamisega enam wiivitada ei wõidud. Peapiiskop Platon reisis pea suwe otsa Liwimaal ning inimesed heitsiwad suurel armul õigeusu kiriku liikmeteks. Selle tagajärg oli, et walitsusele hulga kaupa palwekirju sisesaadeti, milledes rentnikud kohtadest wäljameetmise ja liig weikeste kahjutasumiste üle maaparandamise eest kaebasiwad. Sult talupoegi läksiwad isegi Peterburisse oma raske ja wiletja elu üle kaebama ja tehtud ülekohtu vastu abi paluma. Selle tagajärjed oliwad nõnda nimetatud talurahwa sõjad, mis praegu weel kurwas mälestuses seisawad. Inimesed saiwad rängaste pekka ning peamehed, nagu wennaksed Petersonid, saadeti Siberisse. Kui palju niisugune rahutu olek maa kõrgematele ametnikkudele tegemist andis ja ameti pidamist rakendas seda näeme

juba sellest, et Siivimaal viie aasta jooksul viis kindralkubeneri üksteise järele tulivad ja läksivad: 1861 würst Sumorow, 1864 paron W. Lieven 1866 krahw Schumalow, 1866 krahw Baranow, ja 1866 Albedinski. Päris tähesadu Siivi ajalooks!

Kindralkuberner Lieven pani maapäewale 1865. ette, kohast wälja minema talupoja kahjutasumise üle kindlaid seadusi teha. Maapäewa otsus oli: Kui kontrahi aeg wähema kui 24 aasta peale ära oli tehtud, siis saab wälja mineja talupoeg, peale maaparanduse tasumise kolmekordse enam pakutud hinna; kui kontrahi aeg pikema kui 24 aasta peale ära oli tehtud, siis kahetordse enam pakutud hinnast. Saab rendi aja lõpu järele talu ära müüdud ja siinamaalne rentnik, kellele ostmise kui ka rentimise juures sellesama hinnaga, mis wõeras pakus, eesõigus anti, ei osta teda mitte enesele, siis peab tall viimse aasta rendisumma wälja maksetama; sünnib müümine aga enne rendi aja lõppu, siis peab ta weel pea viimse aasta rendisumma iga puuduwa aasta eest 5% oma aastasest rendist saama²⁾. Mõisamaad ei käi mitte selle seaduse alla.

Seesama maapäew 1865 tegi otsuseks teoorjust ehk orjuse renti hoopis ära kaotada ja raha rendiks ümber muuta.

Need maapäewa otsused kinnitas keiser 22. mail 1865. ning 23. aprilli kuu 1866 pidi orjuse ja segarendi kontrahi seaduslik jõud otsa lõpma. Sellest ajast saadik ei tohtinud teoorjust ega segarenti enam ei talu, ega ka mõisamaade peal olla. Dmetegi ei lõp- nud teoorjus 1866. aastaga Siivimaal täitsa ära.

2) Weel tänase päewani makswaks jäänud. Waata Walla kogukonna Seadus § 116.

Veel 1882. aastal, j. o. 12 aastat tagasi, oli Liivi maapäewa kollegiumil asja mõisnikkudele meelde tuletada, et nad hoolega selle seaduse täitmise peale waltaksiwad, mis teoorjuse kaotamise kohta Liivi talur. sead. §§ 148, 196, 197, 201, aastal 1860, on käsitud. Kirj, mis meil käes on, ütleb, et teoorjust Liivimaal veel 1882 wäga tihti ette tulla, ilma seaduse kangest keelust hoolimata.

Rõige tähtsam selle aja muudatustest oli maa-koogukonna ehk walla seadus, mis 1. okt. 1866. kuueks aastaks maksmaks tehti. Meie tahame selle juures natuke pikemalt wiibida.

11. Reisri käss.

8. märtsil 1865 saiwad mõisnikkude kogud Liivi, Gesti ja Kuuramaal kindral-kuberneri krahw Schurowi käest ühe kirja¹⁾, mille esimese poole meie siin täieste ümber tõlgime:

„Reisri Majesteet on mõne uue ajal awaldatud kartuse pärast mind kõige kõrgemalt käskinud Baltimaa mõisnikkudele seda waigistawat teadust awaldada, et talurahwa seaduse tegemine ja otsustamine prii kokkuleppimise juhtmõtte muutmata põhjusel peab sündima. Selle juures on Majesteedit meele pärast olnud, minule rutulise ja tingimata täitmise pärast kõige kõrgemat tahtmist tunda anda, talupoegade riigikodanli ku ja kogufondlikku olekut uute, mõisaherra woli alt wabas-
tatud põhjustel korraldada.

1) Kirjutatud 18. märtsil ja Nr. 313 all Gestimaa riühtkogu 9. märtsil 1865 ära seletawale maapäewale ettepanemiseks kätte saadetud.

Mina olen olemate seaduste lähemalt tundma õppimise järele leidnud, et mõisaherra woli talupoegade üle õiguse pärast kolmel wiisil nähtawale tuleb: Kõige pealt kohtumõistmises praegu maksma talurahwa kohtuseaduse mitmesuguste määruste läbi, siis politsei walitsuses praeguse mõisapolitsei ja tena ülema mõistmuse sisse seadimise läbi, ja wiimaks ekonomia walitsuses mõisaherrade mõju läbi maakogukondade majanduse walitsuse peale.

Mis esimesesse siin nimetatud asjasse puutub, seda on minu ameti eelmineja 15. detf. m. a. juba maapäewale ette pannud ja kohtuolu eesseiswa uuenduse juures saab see asi wististe lõpule wiidama. Teise ülemal ette toodud punkti — mõisaherra mõjuwalla kohta talupoegade riigikodanliku oleku — politsei — peale, ei ole praegu asja, nõuupidamisi ette wõtta. Selle wastu näen ma aga tarwis olewat, kolmandamas asjas, mis kogukondade praegusesse mõisaherra wõimu all seiswasse olekusse puutub, kohe kokkutulewal maapäewal wiibimata läbikatsumist ja otsuse tegemist ette wõtta.

Ulm et ma maapäewa heaks arwamistele ja otsustamistele kuidagi wiisi ette tahaksin tulla, tahan ma ainult selle peale tähendada, kuidas minu arwates praegust maa kogukonna seadust parandada wõiks, nõnda et talupojad rohkem oma jala peal seisaksiwad, ja siis, mis sugused praegu maksma talurahwa seaduse määrused, mis uue põhjusemõttega selle pärast kokku ei läi, et nad mõisaherrale talupoja üle liig suure woli annawad, minu arwamise järele siiski weel wõiwad seisma jääda.

Rogukonna walitsuse suurema wabaduse kättesaa-

miseks oleks nimelt soowida, et walla kogudele täieline oma jalapeal seismise õigus kätte saaks antud, mis neile kui walla kasude eestseisjatele majanduse asjus õige ja kohane on, mille selka praegu suuremalt jaolt mõisapolitseide ülewaatamise all seiswad toimetused, nagu wallamajade ja maade, kooli ja waeste olu, magasini ja wallakassa, nagu ka nekruiti andmise ja maksudemaksmise walitus ja wiimaks wallaametnikkude kontrolerimise õigus oleks armata. Aga et mõlemast wallaliikmete klassist²⁾ kokku pandud täielist kogu ülewal tähendatud asja ajamise korraliseks toimetuseks üleüldse kõlbuliseks teha, näitab tarwilik olema, osawõtjate arwu neis kogudes tarwilisel määdul wähen-dada, nõnda et healeõigus ainult talukoha omanikkudele ja rentnikkudele otseteel, teistele maksumaksjate täisea-listele wallaliikmetele 2. klassist ainult sel wiisil, et nende seast umbes 20 hinge pealt ühele heale õigus jaab antud. Et wallakogude wabadust kiisendamata jätta, siis oleks minu arwates tarwis neid ise oma asju toimetada lasta ning wallawalitsust otse teel abra-kohtu alla panna ja praeguse mõisa mõju alt tingi-mata wabastada."

Selle kirjoga ühes oliwad 54 peatükki Gestitalu-rahwa seadusest 1856. lühitese sisu kirjeldusega maa-päewale kõige kõrgemalt poolt ette kirjutatud mõttes läbikatsumiseks ja otsuse tegemiseks ette pandud.

Gestimaa mõisnikud, kes ennegi kõigekõrgemalt poolt ette pandud soowi rutemalt täitsiwad, kui Liivi mõisnikud, tegiwad seda ka nüüd. Maapäew ei katju-nud ükski ettepannud 54 peatükki üksikult soowitud

²⁾ Kogukonna ehk walla liikmed saiwad sel wiisil kahte klassi jaotud, et ühes kõik peremehed, teises kõik teised maksu maksjad walla liikmed.

mõttes läbi, waid armas koguni heaks, olewat kogukonna seadust üleüldse täieste ümber teha. Kohe seati toimefond kokku, kelle hoolde töö anti ja jaanipäevaks oli see juba valmis. Kindral-kuberner pani selle töö ka teistele maapäewadele ette, kes ainult tähendatavaid kohti oma seadustes muutnud olivad, aga füiski ei ole Gestimaa talurahwa seadusest awalikult ei Liini ega Kuura maapäewadel juttu olnud. Kindral-kuberner hoole läbi sai Gesti maa talurahwa seadus juba 19. webruaril 1866 kõige kõrgemalt poolt kinnitatud. 11. juunil selsamal aastal kinnitati ka teised Balti kubermangude talurahwa seaduse lisandused ja parandused ning seati kuueks aastaks maksmaks. Kõige tähtsamad muudatused olivad:

- 1) Wald wõis oma walitsusest wolikogu läbi osa wõtta.
- 2) Ülemaataja kohtu wõimus määrati kindlaste ära;
- 3) Walla ja mõisapolitsei wõimus teineteise wahel rajati kindlaks. Selle läbi sai wald enesele kord walitsuse, kes ise asju wõis toimetada ilma mõisa herra kinnitufeta, kuna ta üsna priiks ometi ifka weel ei saanud.

11. Lühike tagasiwaade.

Rõnda kaugele oli talurahwa seaduse andmine kord jõudnud. Sada aastat oli tema kallal juba tööd tehtud. Aastal 1765 (waata Päriss ja prii I. jagu) algas Liinimaapäew seda paranduse ja uuenduse tööd ja 1865 lõpetas seesama maapäew teda wiimse kiwi panemisega. Sellest ajast saadik astume meie koguni

uue aja sisse. Talurahwa seaduse andmine sai hoopis teise kaju ja mõju, ikka rohkem ja rohkem kadus wana orja aja õht talupoja eluruumiteft, kuni ta kõige uuemate paranduste läbi täieste priiks suure Wene riigi kodanikuks on saanud, nendesamade õiguste ofaline, mis igal teisel riigialamal on.

See on meie talurahwa seaduse ja tema õiguse ajalugu. 100 aasta pikkune mõitlemine, muud midagi. Selle pika mõitluse ajast paistawad meile iseäranis walgustawad kujud ja unustamata aastad. Aleksander I. ja 1804 ning 1819, Nikolai I. ja 1849, Aleksander II. ja 1860 ja 1866 ning wiimaks Aleksander III. ja 1889. Need nimes on tuletornid pimedal mere teel ja need aastad jaamad, millede kaudu rahwas orjapõlwest priipõlwe walgusele läbi pidi käima.

Kas nüüd tee otsas on, seda küsimust mõib iga üks isegi wastata. Igaühe eest on hoolt kantud, olgu ta würlt ehk saunamees, nüüd jääb weel igaühele üle enese eest edasi hoolt kanda. Meie oleme näinud, mis armulised riigi pead ja tema käsutäitjad kui ka meie oma maa mõisnikud ja õpetajad meie rahwa elukorra paranduseks on teinud. Kui fina, kallid lugeja, ka nii mõndagi teiseti oleksid soowinud kui tehtud on, siis ära hakka kohut mõistma, waid lepi kõigega, mida enam keegi wägi ei muuda.

1866. aastaga ei ole, nagu ülemal juba tähendatud, paranduse aeg, seega ka mitte selle raamatufese ülesanne otsas. Uga selles jaos ei ole meie nõuu kaugeemale minna. Kõige uuema aja muudatustest, ja parandustest saab raamatufese kolmas ja wiimane jagu pikemalt rääkima, sest need on kõige tähtsamad, mitte üksi selle pärast, et meie ise nendes elame, waid

et nad ka ajalooesse kõige tähtsama koha on saanud. Meie elame hoopis uue aja sees, meie maa on kui ümbermuudetud, waewalt tunneme meie endid oma wiletjas kodus olema. Endised kitsad ja madalad ukssed, kust küürutades sisse pidime minema, on endid wärawateks muutnud, hulgale sisse astumiseks awatud.

B. Pärissorjuse kaotamine Benemaal.

13. Nikolai aeg.

Meie peame kord pilgu Benemaa ja tema krooni peale heitma. See on meile nendest wäsitawatest maa-päewa tülidest, mis Liivi talurahwa pärast ees oliwad, paremaks arusaamiseks tarwis.

Keiser Nikolai ei unustanud oma walitsuse ajal mitte talurahwast ära. Ta andis palju seadusi, mis talupoega mõisaherra tujude ja määramata woli eest pidiwad kaitsema. Mis ta walitsuse hakatusel töötas, on ta ka täitnud. Aga ta ei tahtnud mitte ise otse-teel talurahwast priiusele wiia, waid soowis, et see mõisnikkude eneste poolt wälja läheks. Missugused põhjused tal selleks oliwad, seda oleme juba eelpool tähendanud. Selle juures ei puhanud ta aga ise mitte, waid ajas seda asja kõigist tatistussest hoolimata kindlal käel edasi. Aga ta töö ja waew jäi wiljata. Kõik ta nõuumehed oliwad põhjusmõttelikult talupo-

gade priiiklastmise kui ka iga muudatuse vastu, mis keiser selleaegses olekus nende heaks ette tahtis võtta. Nõnda wiisi, kui mõisnikkude mõim puutumata jäi, näitas neile elu kõige kindlam ja kord kõige parem. Sel wiisil jäiwad ka keisri oma käsud ja seadused ilma täie mõjuta.

1848. aastal käis terwest Europast üks isearalik kardetaw liikumine ja mässamise waim läbi. Ka Wene-maa ei jäänud sellest üsna puutumata. Keiser pidi oma sõjawäed Rumeniasse, Austria piirile ja Poolamaale saatma ja ähwardama hädaohu üle walwama. See juhtumine pani talurahwa küsimuse mõneks ajaks hoopis seisma. Seaduse andmine talurahwa heaks oleks mõisnikkude seas palju paksu werd mõinud sünnitada ning mässamist riigi sifimises elus sünnitada. Ja kui selles asjas ka midagi sündis, siis käis see lugemata walitsuse kohtasi ja komiteesi kaudu nii pikka teed, et sellest kaua aega midagi ei saanud.

Wiimastel Nikolai walitsuse aastatel wõttis Krimmi sõda kõik keisri aja ära, nõnda et siis enam talurahwa elukorra parandamisest juttugi ei mõinud olla. Aga üht head tõi just Krimmisõda rahwale. Selle juures õppis keiser tema elukorda ise oma filmanägemise järele tundma ja nägi ära, et tõeste põhjalist parandamist tarwis oli. Wana kord oli oma aja ära elanud, kõik seisis kõikuma aluse peal, wana seaduse kindlus ja hea kord oli tühi paistus, langemise lähedal. Kui siin parandust ette taheti võtta, siis pidi see orjuse kaotamisega algama. See oli selge. Keiser üksi on ses asjas iga õnnistusrikka uuenduse ettemõtja, mis orjawa talurahwa heaks Wenemaal korda saadeti.

Aga surma ingel wajutas ta filmad keset sõjamü-
rinat 2. märtsil 1855 igaweste finni. Surmawoodil

ütles ta oma pojale ja järeltulijale Aleksander II:
 „Ma ei mõi paraku riigivalitsust Sulle mitte niisuguses korras anda, nagu ma soovinud oleksin — ma jätan sulle palju tööd ja muret paranduseks. Sul on raske ülesanne ees!“

Need sõnad tähendasivad küll kõige pealt sõja ja siis talurahwa küsimuse peale. See olek, milles keisri Nikolai valitsuse lõpu poole pärisorjad Wenemaal olivad, ei kõlbanud enam. Rubernerid tülitsewad mõisnikkude peameestega. Nemad pidasivad kui keisri asemitud talurahwa eest seismist oma kohuseks, kus talupoegade rõhumine koguni liiale läks. Mõisnikkude peamehed pidivad jälle mõisaherrade soovisid täitma ning igal pool nende kasude eest wälja astuma. Senat, kelle kätte need tüliasjad seletada tulivad, ja kes keisri Nikolai käsu peale salaja pärisorjuse kaotamist ette pidi valmistama, nägi selle juures ära, et mõjumad ringkonnad kõik priikslastmise vastu olivad, ja otsustas siis ka enamiste ikka talurahwa kahjuks, kus keiser ise oma wõimuga mitte wähele ei tulnud.

14. Lootused ja kartused.

Keset suurt Krimmi sõda astus Aleksander II troonile. Temast teati, et ta kui troonipärija juba südamest pärisorjuse kaotamise poolt olnud. Nüüd oodati, mis ta selles küsimuses ette wõtab.

Aleksander II oli oma loomu poolest rohkem oma kõrge onu Aleksander I kui isa moodi. Ta auus süda oli helde meelega ühes. Tema valitsuse kepp ei olnud

waljus, waid arm ja heldus kõigi oma alamate wastu. Ta walitus algas armuandmise kirjadega — ta trooni peale astumine oli riigile üleüldine rõõmupüha. Sadaned wangi koja uksed läksiwad lahti, tuhanded ära saadetud ja hukkamõistetud saiwad oma priiuse tagasi. Kõik, kes koorma all ägasiwad, watasiwad uue keisri kui oma peastja ingli peale.

Aga füiski ei tulnud tema poolt talurahwa põlwe parandamiseks ta walituse hakatusel weel midagi awalikult kuuldamale. Selleks olid tal oma mõjuwad põhjused. Ta ei tahtnud mitte enneaegu oma kindlat tahtmist, orjapõlwe kaotada, teada anda. Ühtlasi nõudis ka selle aegne asjade seisuford iseäralist ettewaatust. Kuik oli keset sõjakära, waenlased seisiwad Sewastopolis. Need pidiwad iga hinna eest ära aetud saama, kuna Wenemaa ometi üsna üksi mitme tugewa waenlase wastu sõdis. Juba selle pärast oli tarwis riigi sifimises elus täielist rahu alal hoida, mis priiuse andmisega mitte nii rahulikuks ei wõinud jääda. Seal oleksiwad ühelt poolt mõisnikud oma õiguste kaotamise üle nurisemud, teiselt poolt jälle talupojad rohkem nõudnud, nagu seda juba mitmel pool nähtud, sest nemad uskusiwad, et keiser neile ammugi juba priiuse kinkinud, aga mõisnikud ja preestrid ei anna neile keisri käsksid õieti teada. Niisugustest segadustest tõusiwad awalikud tülid, mida wäewallaga pidi waigistatama. Sellepärast oli üsna loomulik, et esialgu talurahwa kasuks midagi awalikult ei kuulutatud.

See pealt näha seisma jäänud talurahwa küsimus andis wäga laialt asja arwata, et priiuse andmine hoopis ära kaob ja kõik wana wiisi jääb. Mõisnikkud rõõmustasiwad selle üle südamest ja ka meie Liwi-

maal näeme selle wäikse aja sees mitutki asja tagurpidi minema. Tuletame ainult maapäewa 1856 meelde.

Selle lootuse kinnitamiseks oli priiuse wastastel ka mitmed teised, waremad nähtused põhjusteks. Kui troonipärija oli keiser Aleksander II komitee esimees, kes talurahwa elukorra parandamiseks tööd pidi tegema. Seal oli ta kord ühe talupoegade heaks antud seaduse tagasi lükanud. Tuba seda olivad kõrgemad seltskonnad ja mõisnikud suure rahulolemisega tähele pannud. Sinna juurde tuli weel see, et suur talurahwa sõber ja eestseisja, sifim. asj. minister Bibikow 1855 ametist lahsti sai ¹⁾. Tema asemele astus 20. aug. Lanskoj. Ühes ringkirjas mõisnikkude peameestele ütles uus sifim. asj. minister, keiser olla käskinud teda Wene-maa walitsetajalt mõisnikkudele antud õigusi rikkumata hoida. Igauks teadis, et siin tähendatud õigused pärisorjuse peale tähendasiwad. Seda ministri ringkirja, millest seaduslist mõju ei wõinud olla, osteti nii suurel mõõdul, et ta warsti uut trükki tarwis oli. Teiselt poolt oodati jälle suure igatsusega priiuse kuulutust. Kui aasta pärast seda senati trükikojast üks ukaas kontrahi tegemise üle talupoja ja mõisniku wahel wälja tuli, siis oli pärisorjastid murruna teada ostmas, sest et nad seda ukaasi priiuse kuulutuse kirjaks pidasiwad.

Sellest on näha, et mõlemal erakonnal, niihästi mõisnikkudel kui ka orjadel, uue keisri poolt suured lootused oliwad. Ühed lootsiwad oma õiguste alalhoidmist ja pärisorjust, teised nende õiguste kaotamist ja priiust.

1) Nõikmalt selle üle leiab teaduse himuline lugeja Walti kuukirjas 1880—82. peal kirja all: „Pärisorjuse sündim. ja kaotamine Wene-maal“, kirjutanud prof. Engelmann.

15. Keisri plaan.

Rui Krimmi sõda märtsi kuus 1856 Pariisi rahu läbi lõpetatud oli, andis keiser rahukuulutuses teada, et see rahju, mis sõda riigile toonud, tema seespidise paranduse läbi tasutud pidada saama. Kaugemale nägijad rääkijavad juba, et need sifimised parandused orjapõlwe kaotamisega peavad algama. Ja warsti räägiti orjapõlwe kaotamisest ka juba linnades ja küla-desti. Suurem jagu mõisnikka oliwad nende juttude läbi üsna ära kohutatud. Rui keiser Pariisi rahukuulutuse järele Moskwasse läks, teatas Moskwa kindral-kuberner krahw Sakrewski, kange wanameelne ja priusewastane mees, keisrile, et rahwa suus jutud orjapõlwe kaotamisest liikumas olla ja palus, et „Majesteet Moskwa mõisnikkude saadikuid niisuguste juttude pärast waigistaks.“ Selle wastuwõtmise juures oligi see, kus keiser Aleksander II need tähtsad sõnad rääkis, mis ta paranduse aja aluseks on:

„Ma olen kuulnud, et jutt liikumas olla, minu nõuu olla orjust ära kaotada. Põhjata juttude eest hoidmisest nii tähtsas asjas pean ma tarwilisest teile seletada, et minu nõuu mitte ei ole seda kohe teha. Teie saate ka muidugi aru, et niisugune olef hingede pärisomandusest mitte muutmata ei wõi jääda. Parem on, pärisorjust ülemalt poolt ära kaotada, kui seda aega ära oodata, kus ta iseenesest ja alamalt poolt ära kaotatud saab. Ma palun teid, mu herrad, järele mõtelda, kuidas seda korda tuleb saata. Andke minu sõnu mõisnikkudele teada, et nad nende üle nõuu peakijawad.“

Nüüd oli selge, mis keiser tahtis. Ta oli seda selgeste wälja rääkinud. Nuttu lendas sõnum sellest laiali, mis keiser mõisnikkude saadikutele Moskwas rääkinud. Kõik oli liikumas: Wana oleku wägewad sõbrad, uuenduse süümaale wõimetumad edendajad, ja isegi kihutajad. Lootused ja kartused käiswad ristimisi.

Nii pea kui jäädam ja kindel rahu Sõtu-Euroopa suurriikidega ära oli tehtud, algas keisri parandamise töö oma riigi sissimises elus. Ta ei ihaldanud wõeraid maid enese alla heita, ta leidis oma riigis, kus 70 miljoni inimesi elasid, enesele tööd küllalt, mis tarwilisem oli, kui wõeraste maade ära wõitmine ja selle juures oma sõjajõuu kulutamine. Ta tahtis esite oma rahwast tundma õppida ja astus tema keskele. Ta käis oma talupoegade külades, oma alamate linnades ja waatas nende tegewust terawa filmaga. Ta reisis Jäemereft Kaspia mereni, Weikseli jõest Urali mägedeni, ta rääkis oma alamatega tee peal ja töötubades, lossis ja hurtsitus ning lastis nendega ühe altari ees põlwili, kuni ta tundis, et ta rohkem Wene rahwast tundis kui ükski ta minister. Ta teadis, mis ta rahwale tarwis oli. Millionid elasid pärisorjuses, mitte üksainus kümne seast ei osanud lugeda, mitte üksainus 20 seast oma nime kirjutada. Waesus ja wiletsus igal pool, rõhumine ränk, kuhu film ka waatas. See asi ei wõinud kauem nõnda edasi minna — siin oli abi tarwis. Ja seda abi tahtis ta anda — maksu mis maksab — talurahwas pidi priiks saama!

Sakatuses läks asi wäga pikalt ja waewaliselt edasi. Kus keiser ise seda küsimust jälle ikka uuesti üles ei wõtnud, seal jäi ta magama. Mis ta Moskwa mõisnikkudele ütelnud, oli ka unustuse sisse jäetud.

Esimene ehmatus läks mööda ja kõik jäiwad rahulikumaks. Keisri soovimist mööda pidi minister Lanskoi Moskwa mõisnikkudele tema sõnu uuesti meelde tulestama, et nad ise pärisorjuse kaotamise üle nõuu pidama hakkaksivad. Aga need herrad ütlesivad: surnud keiser olla ka tihti seda küsimust liigutanud, aga ometigi ei olla sellest midagi wälja tulnud, nõndasama ei saada ka nüüd sellest asjast midagi tulema. Keiser saada pea ära nägema, kui suured takistused sel asjal ees olla ning kõik wana wiisi jätma. Sellepärast ei teinud Wenemaa mõisnikud midagi ega tahtnud sellest ka midagi teada. Walitsuse põhjused olla neile tundmata ja ise wõiwat nad ka midagi wälja mõelda.

Üksi Leedu, Walge ja Weike-Wenemaa kubermangude ja Poolamaa saadikud oliwad walmis, riigiwalitjuse nõuu järele tegema ja mõisnikkude kogudele talurahwa elukorra paranduseks nõuu pidama.

16. Sala-Komitee.

Et teiste Wenemaa kubermangude mõisnikud ei keisri enese ega tema asemikkude tungimise soowi peale talurahwa elukorra paranduseks midagi ette ei wõtnud, siis kutsus keiser ise 3. jan. 1857 ühe salakomitee kokku, kes pärisorjuse kaotamise pärast nõuu pidi pidama. Ta ise juhatas komitee nõuupidamisi. Komitee liikmed oliwad riiginõuukogu president würst Orlow, kes siis, kui keisert ise koosolekutel ei olnud, nõuupidamisi juhatas, ja 10 teist kõrget riigi ametnikku ministrite ja riiginõuukogu liikmete seas.

Keiser ise awas koosoleku selle seletusega, et juba annuust ajast saadik pärisorjuses elawa talupoja seisuse tõstmiseks seadusi olla antud, et need siiski oma eesmärgile ei olla wiinud, ja et pärisorjuse kaotamine juba troonile astumisest saadik tema töö olnud. Ta pani küsimuse ette, kas koosolejate arwamise järele olla aeg käes, pärisorjuse kaotamiseks seadusi teha?

Kõik koosolejad antsiwad selle peale jah wastuseks ning lisasiwad juurde, et seda aga wäga ettemaatlikult ja aegamööda tulla teha. Selle peale luges keiser kaks märgukirja (Memoriale) ette, mis talupoegade selleaegset eluforda kirjeldasiwad ja parandamiseks plaani ette paniwad. Üks oli siin. asj. ministri abi Lemschin ja teine ühe Poltawa mõisniku riigisekretäri Paseni walmistatud. Keiser ütles, et talle talurahwa asjus ka weel palju teisi märgukirju sisse olla saadetud.

Würst Drlow, kelle käes komitee kokkuseadimine olnud, oli Lemschini kui uuenduse sõbra komiteest wälja jätnud, sest Drlow ise kui ka suurem jagu komitee liikmed oliwad kõik priiuse wastased.

26. juuliks 1857 oli komitee oma tööga nõnda kaugele jõudnud, et selle wilja ühes märgukirjas keiserile, kes sel korral wäljamaal wiibis, ette wõidi panna. Märgukirja sisu oli järgmine:

Siguse järele olla maa kõik mõisaherra oma ja sellepärast wõida ta priiksäänud talupoega, kui priikslastmist peaks tulema, oma maa pealt ära ajada. Teiselt poolt olla aga riigiwalisuse kohus rahu ja korda alal hoida ja selle wastu tööd teha, mis miljonid inimesed koduta hulgusteks wõiks muuta. Et siin mõisnikkude ja talupoegade püüdumised otse teine teise

aiaistu käimat, siis pidada asja nõnda seatima, et mõlemad pooled rahule võida jääda, nagu see teistes maades ja ka Balti kubermangudes sündinud: Mõisa-herrale jäägu maa igameheks omanduseks, talupojal olgu üksi selle tarvitamiseks õigust. Riigivalitsus ärgu ehitagu enesele õhulosfisiid, waid waadaku selgel silmal asja peale ning pidagu sellest eeskujust kinni, et kuski maal weel riigivalitsus ise orjapõlwe ära ei olla kaotanud. (Märgufiri oli siin Inglismaa ära unetanud, kus pärisorjuse kaotamine ta asutustes riigivalitsuse käsul sündis). Balti kubermangude mõisnikud olla priitahtlikult ja ilma tasumise nõudmiseta omanduse õiguse pärisorjade peale käest ära annud. Wene mõisnikud saada sedasama tegema. Talupojale olla maja rohkem tarwis kui maad; ilma maata võida ta elada, aga kuhu minna ta wihma ja lume eest warjule, kui tal maja ei olla. Seda majast ilma jätta, ei olla mitte inimesesõbralik. Ta pidada priiks- saades maja, milles ta elada võida, ühes saama, mida ta 10—15 aasta jooksul mõisnikule ära pidada tasuma. Selle aja järele pidada seaduse läbi orjast inimene tehtama, kes maakülge lõidetud ning siis wiimaks priiks lastama. Aga maa jäägu ikka mõisniku omaks. Kui talupoeg selle eest raha maks- nud ehk tööd teinud, siis ei võida see weel päriheks ostmist tähendada, waid see olla maa tarvitamise eest sündinud ning ära minnes ei olla tal õigust mõisniku käest midagi tasumist nõuda. Riisuguse sisse seadimise juures ei olla riigil mingisugust kulu. Lähemas tulewikus ette wõetawate uuenduste üle talurahwa küsimuses ei olla nüüd weel waja rääkida. Seda asja võida aegamööda edasi ajada, ilma et teisi riiki-

sid süa eeskujuks waja oleks wõtta, kes enamiste wägivaldaga selle küsimise arutanud. Selle wastu tähendati Balti kubermangude peale, kus kõik rahulikult korda läinud pooleaastajaja pikkuses mõisnikkude ja riigivalitsuse ühises tegewuses. Esite olla ka wigasid tehtud, aga need wead olla 1856 jälle parandatud saanud. — Lõpuks tähendas märgukiri, et see töö nii suur ja mitmekesine olla, et ta teokstegemine kõigis riigi kubermangudes ühekorraga otse wõimata olla. Sellepärast wõida teda ainult kubermangude kaupa ette wõtta, esimest katset wõida nimelt Kowno, Grodno ja Wilna kubermangus teha, kus juba asi kõige rohkem ette walmistatud olla.

See oli komitee rohkem kui pooleaastane töö. Keiser laitis tema hooletust wäljamaalt kodu jõudes kangeste. Krahw Kisjelowile ütles ta juba Kisjingenis: „Talurahwa küsimus on mul alati mõttes. Ta peab lõpule saama wiidud, see on mu kindel nõuu.“ Kisjelow lisab sellele omalt poolt juurde: „Ülepea pais- tab igast asjast wälja, et keisril täieste kindel nõuu on talupoegi priiks lasta, aga teda tülitatakse ja wäsitatakse igast küllest takistusi ja hädaohtusi ette kujutades. Aidaku ja walgustagu teda taewalik juhatus! Rahulik uuendus oleks suur ja ilus töö. Ma soowin seda südamest, aga ma ei saa oma silmadega selle wilja mitte enam näha.“

Et komitee elawamalt tööle hakkaks, nimetas keiser koju jõudes suurwürsti Konstantini tema liikmeks. Mitmed liikmed oliwad wahel ajal ära reisinud, würst Dolgorukow keiserinnaga wäljamaale, krahw Bludow Tallinnasse suplema ja kroonu maade min. Murawjew riigi siset. kubermangudesse reisile läinud. Murawjew

seletas igal pool mõisnikude peameestele, et orjuse kaotamisest üleüldse midagi wälja ei saada tulema.

Selle järele oli ka komitee töö wiljata. Wiideti aega asjata materjali korjamisega, mis tarwis armati olema. Komitee siht näis olema, asja nii pikale wenitada, kui ta wähe andis, et ta siis wiimaks iseenesest ära kaoks ja kõik jälle wana wiisi jääks. Ikka weel loodeti, et keiser oma tahtmises järele annab, kui ta ära näeb, et sel asjal oma ärawõitmata suured takistused ees seisawad.

17. Kubermangu komiteed ja üleüldised komisjonid.

Üksi Kowno ja Wilna kubermangu mõisnikud wõtsiwad nõuaks ühe komisjioni kokku panna, et seda wäljamaale talurahwa seadusi ja tema olekut tundma õppima saata.

Selle peale ilmus 20. now. 1857 keisri allkirjaga käskliri:

„Kowno, Wilna ja Grodno kubermangudes oliwad iseäralikud komiteed asutatud, milledes mõisnikude peamehed ja teised mõisaomanikud praeguste talurahwa omanduse seaduste parandamise üle aru pidiwad pidama. Sifim. asj. minister on Minule nende komiteede auusatest mõtetest mõisa talupoegade asjus teadust annud. Ma kiidan neid Kowno, Wilna ja Grodno mõisnikkude peameeste mõtteid täieste heaks, sest et need minu eesmärgi ja soowide kohased on, ja luban,

et nende kolme kubermangu mõisnikud ühe plaani teeks, mille läbi need ettepanekud teoks mõeldisid saada, siiski aega mööda, et praegu seisaw mõisade majanduse kord mitte rikunud ei saaks."

Igas kubermangus peab üks komitee asutatud saama ja kõige kolme kubermangu üle Wilna'sse üleüldine komissoon. Kubermangu komitee liikmed on mõisnikkude saadikud, igast kreisist üks ja kaks kubeneri poolt nimetatud mõisniku landmarschali juhatusel all. Üleüldine komissooni on kokku seatud iga kuberm. komitee kahest saadikust, ühest kindral-kubeneri nimetatud mõisnikust igast kubermangust ja ühest siim. asj. ministeriumi ametnikust. Iga kubermangukomitee peab ise ühe plaani talurahwa elukorra parandamiseks järgmiste põhjusmõtete järele kokku seadima.

1) Rõik maa jääb mõisaherra omanduseks, talupojale jääb tema elumaja õue ja aiaga, mida ta ühe kindlaks määratud aja jooksul ostmise läbi peab omandama. Peale selle saab talupojale tema elu kindlaks tegemiseks kohaliste nõuete järele tarwilik tükk maad tarvitamiseks kätte jäetud, mille eest ta mõisaherrale renti peab maksma ehk orjust tegema.

2) Talupojad saavad kogukondadeks jaotatud, aga mõisaherrade kätte jääb mõisapolitseid.

3) Maksu asjad talupoja ja mõisniku wahel peawad kindlaste ära määratud saama. Kuidas seda teha, see on iga kuberm. komitee enese asi. Siim. asjade minister saab selle kohta oma heaks arwamist teada andma.

Kubermangu komiteed peawad oma tööd üleüldisele komissoonile läbi katsumiseks ette panema, kes

nende üle lõpuotsuse teeb ja siis ühe üleüldise seaduse raamatu plaani valmistab, tarwiliste muudatustega iga kubermangu jaoks.

Rõige selle töö pea=juhatus on kindral=kuberneri käes. Tema asi on ka kuberm. komiteedele tarwilistes küsimustes juhatusi anda, kus juures kubernerid teda pidivad aitama. Kommissiooni plaan on kindral=kuberneri heakskiitmisega sissimiste asjade ministri kätte saata, kes ta keisrile otsustamiseks ette paneb.

18. Sissimiste asjade ministri kaaskiri.

Sissimiste asjade minister saatis selle kõige kõrgema tahtmise oma kaaskirjaga kindral=kuberneri kätte. Kuue kuu jooksul pidi komiteede töö valmis olema. „Kui üks komitee ehk komisioon oma ülesandest mööda peaks minema, ehk asjade üle nõuu pidama, mis nende otsustamise all ei seisa, siis on need kohe seisma panna ja selle üle teadust saata.“

Ministri kaaskirjas oliwad veel järgmised tähendused, mida ta keisri majesteedi käsul kuberm. komiteedele ette kirjutas tähele panemiseks.

I. Talupoegade pärisorjuse kaotamine ei pea mitte ühe korraga sündima, vaid aegamööda. Ette valmistuse aega peab kuberm. komitee ära määrama, aga see ei tohi 12 aastast pikem olla.

II. Rõige kõrgema käsukirjas määratud põhjusemõtete tarvitamise juures on tarwis tähele panna:

1) Talupoja elukohta (усадебная оседлость) tähend-

dab maja ehk urtsif (изба или хата), milles ta elab ja õuue ruumi ja selle maaga, mille peal majad seisavad.

2) Prii seisuse ja selle elukohta omanduse õigused saavad talupojad ettevõtmistuse aja jooksul ainult elukohta eest parajalt ära määratud ostuhinna wälja maksmise järele kätte.

3) Seda hinda wõib kas raha ehk töö läbi tasuda.

4) Kõik muu maa peab oma tarwituse järele mõisa ja talumaaks jagatama.

5) Talumaa ei tohi mitte enam mõisapõldude külge wõetud saada, waid peab alati talupoegade tarwitada jääma, olgu kas töö ehk rendi eest puhtas rahas ehk wiljas.

6) Maa headus, mis talupoegade eluülespidamiseks langeb, peab kohaliste tarwituste järele kindlaste ära määratud olema.

7) Maatarwituse wiis on nõndasama kohaliste pruukide järele ära määrata, kus maa kogukonna oma on (общинное устройство), peab igale perekonnale maa saamise õigus jääma. Seal, kus maa mõisade omandus on ja talupojad selle peal elawad, peawad seadused tehtama, et töötegijad nende kohtade peal kindla elujärje sisse saawad.

8) Tööd, wilja ehk maksu wõib ainult nende talupoegade käest nõuda, kellel maad tarwitamiseks käes on; maata töölisti wõib ainult maksu eest mõisatööle nõuda.

9) Rendi, wiljamaksu ehk orjuse suurus peab kindlaste määratud olema, selle järele, kui suur talupoja käes tarwitataw maa headus on.

10) Wiljamaksud ja orjused saawad iseäraliste maksu määruste (урочные положенія) järele tehtud,

mida kuberm. komiteed võimalikult lihtsalt kokku peavad seadima.

11) Kui talupoeg rendimaksimisega hooletu on, siis võib mõisnik temalt rendi asemel teoorjust nõuda; on ta ka siin hooletu, siis võib mõisaherra ta käest maa ära võtta.

III. Mõisapolitsei jääb mõisaherra kätte. Talupojad saavad kogukondadesse jaotatud. Kogukondade valitus saab kogukondade kogule, kohus talupoegadest kokku seatud kogukonna kohtutele mõisaherra ülevaatamise ja kinnituse alla antud.

IV. Uue seaduse sisseseadimise ja alalhoidmise ülewalmimiseks ja mõisaherra ja talupoja wahel tõusnud segaduste otsustamiseks võib igas kreisis iseäranis üks kohtukoht asutatud saada. Siin oleks kasulik Balti kubermangudes olemaid seadusi tarwitada, nii palju kui need kohaliste nõudmistega kokku sünnivad.

V. Uue seaduse sisseseadimistega peab

1) Talupoegade müümine, kinkimine ja iga teist viisi ilma maata äraandmine lõppema; nii kaua aga kui talupojad veel awalikult prii seisuse sisse tõstetud ei ole, ei tohi nad ilma mõisaherra lubata tema maa pealt ära minna;

2) peab talupoegade mõisa inimesteks tegemine lõpma ja ühtlasi ka selle eest hoolt kantama, et aega mööda neile maa andmisega ehk teiste seisuste sisse aitamisega pärisorjade arv vähendatud saaks ja wiimaks üsna ära lõpeks;

3) termel ettevalmistamise ajal jääb mõisaherrale see õigus, oma kohust ära unetanud ja süüdlasi talupoegi kogukonna ja kreis kohtu lubaga nekrutideks anda ehk teiste kubermangudesse elama saata.

VI. Kubermangu komiteede poolt tehtawates plaanides peab määratud ja üles antud olema:

1) reeglid nekriti andmise üle talupoegade poolt. Nekritide andmine peab kogukondade eneste asti olema, mõisaherra kinnitamisel;

2) rahwa eest hoolekandmise ja maksude digel ajal äramaksmise kindlaks tegemine;

3) seadused lugemise ja kirjutamise ja kasuliste käsitööde laiali laotamiseks, wanade eest hoole kandmiseks, haigete aritamiseks jne.

„Kõik need heaksarwamised on kubermangu komiteedele kätte anda. Kui nemad mõnda nendest heaksarwamistest mitte kohalised ei leia olema, siis peab kindral-kuberner neilt selgeid põhjuseid nõudma, mis neid keelab ettepanekuid vastu wõtma.“

See oli riigivalitsuse eeskiri, sijn. asjade min. esialgu üksi kolme õhtupoolse kubermangudesse saatis. Meie näeme, kui pehmelt ja järele andjalt ta siin asjaga ümber käis. Mõisnikud pidiwad ise kõik tegema, riigivalitsus andis neile ainult üleüldised eeskirjad, mida nad oma töö juures filmis pidiwad hoidma. Siiski oli siht selge ja kindel, nii et kõrwale peasemist enam ei olnud.

Meie oleme kubermangu komiteede sündimist ja nende tööd natuke pikemalt läbi waadanud. Seda oli juba selle pärast tarwis, et niisugused komiteed nüüd igal pool elusse kutsutakse ning neile ka seefamafugune ülesanne pannakse.

19. Wenemaa mõisnikkude mõtted priinuse üle.

Ülemal kirjeldatud liikumise seletuseks peame veel juurde lisama, et see üksi kolme kubermangu jaoks sündis. Reisri käsk-kirja 20. nov. 1857 ei olnud mitte awalikult kuulutatud, ei olnud ka mõtetki, teda awalikult teha, kuna ministri kaastiri koguni salaja pidi hoitama. Rõige enne awaldas suurmürist Konstantin soowi, neid käskusi awalikult kuulutada. Selle mõttele astuti kindlaste vastu. 21. nov. saadeti mõlemad kirjad kindral-kubernerile Nasimowi kätte. 22. nov. mõttis keiser uue Woroneschi kubernerile Sinelnikowi enese jutule ja nimetas selles Nasimowi kätte saadetud käsk-kirjasid ning lisas sinna juurde: „Minu nõuu on asja läbi teha ja Ma loodan, et Teie oma mõisnikud selle juures mulle appi toote.“

See sündmus tegi asja awalikult. Kohmetanud niisuguse uudise üle, läks kuberner Sinelnikow sifimiste asjade ministri juurde, palus asja üle seletust ja küsis, kas tema ka ses asjas eestkirja saada. Minister tarwitas seda silmapilku. Ta pani peakomiteele ette, neid käsk-kirjasid kuberneridele ja mõisnikkude peameestele selle tarwis kätte saata, et nad nende järele ka oma kubermangudes asja ette mõttsiwad wõtta. Komitee oli selle nõudmise üle üsna kohmetu ja andis selleks oma luba. Minister Lanskoi laskis kõik need paberid weel õõsi walmis trükkida ja järgmisel päewal juba ära saata. Lewschin ei kirjutanud oma nime ringkirjale alla. Waewalt oliwad paberid ära läinud, kui juba würsti Orłowi ja teiste poolt katsed tehti,

faatmist ära keelata. Aga see oli juba hilja: Sann, mida mitte enam tagasi ei võidud saada, oli astunud. Mis sellest wälja wõis tulla, seda ei wõinud keegi ette ütelda; ainult nii palju oli kindel, et asi nõnda liikuma sai pandud.

Kartes, et ära saadetud kirjad mõisaherrad uuen-
duse wastu üles kihutada, saadeti komitee poolt warsti üks teine kiri järele, mis ministri kaaskirja pidi peh-
mendama. See kiri läks kõige pealt Peterburi mõis-
nikkude peamehe kätte ja trükiti siis ajalehtedes mõis-
nikkude waigistamiseks ära.

10. detf. saatis sifim. asja. minister Lanskoi kuber-
neridele ja mõisnikkude peameestele jälle ühe ringkirja,
milles ta selle üle teadusi nõudis, mis mõju endised
eeskirjad kubermangudes awaldanud. Nemad ise aga
pidiwad erapooletuks pealt waatajaks jääma ja „ei
mingisuguseid üleskutsumisi ega manitsusi tarwitama,
kui neid, mis neile ette on kirjutatud.“ Sellest kirjast
aga märkas mõisniku seisus, et riigivalitsus weel mitte
ette kirjutatud seadusi igal pool maksmaks ei tahta teha.

See wiimatas ainult asja edasi minemist. Keiser
ise ja suurwürlst Konstantin aga sooviwad rutulist
tegemust, ning selle poolt oli nüüd ka Lanskoi.

Dhtupoolsetest kubermangudest tuliwad ministrile
üsna head sõnumid, iseäranis Poolamaalt, kus mõisni-
kud rohkem haritud ja selgema silmaringiga oliwad
kui suurel Wenemaal. Keiser oli nende sõnumitega
wäga rahul.

Aga suurelt Wenemaal jõudsiwad hoopis teist
sugused teated pealinna. Mitte ühte ainust seletust,
kus riigivalitsuse mõtted heaks oleks kiidetud ja wastu
wõetud. Drjuse kaotamine olla täitsa wõimata, liig

warane, talupojad saada ära jooksmata, maad jääwat harimata, häda ja wiletsus seista ukse ees. Mõisnikkude esinikud kirjutasiwad, et siamaale keegi mõistlik inimene juttusid priikslastmisesest ei olla uskunud ega uskuda mõinudgi, ja nüüd olla riigivalitsus ise seda kuulutanud, et see tõsi on, mis mõimatuks peeti. Mõisnikud saada niisuguse seaduse läbi täieste warandusest paljaks riisunud. Sarnased oliwad kõik seletused.

Kõigewähemalt Moskwaft ootas keiser rõõmustawat wastust, sest Moskwa mõisnikkudele oli ta kõige enne oma nõuu orjapõlwe kaotamisest awaldanud. Moskwa mõisnikkude peamees kutsus ka kohe, kui keisri käskfiri 20. now. ta kätte jõudis, mõisnikud nõuupidamiseks kokku. Aga kindral-kuberner krahw Sakrewski keelas selle asja üle rääkimise hoopis ära: Peterburis saada teiste mõtete peale tuldana ja kõik jääwat wana wiisi. Et mõisnikud sellepärast keisri soowi täitmata jätsiwad, saiwad nad pärast keisri enese suust ära teenitud kibedat laitust kuulda.

Mis weel kõige rohkem mõtelda andis, see teadus tuli talurahwa enese poolt. Sutt oli laiali lagunenud, et keiser talupojad priiks lastnud, aga ametnikud ja mõisaherrad ei andwat seda neile teada. Mõned kuberneridgi seletasiwad, et seda uuendust üksi õhtu-pooljel Wenemaal mõidawat katsuda, mujal ei olla ta kohane, mõisnikud ei soowida teda mitte.

Nishni-Nowgorodi kuberner tõi jälle paremaid sõnumeid. Keiser wõttis teda väga armulikult vastu a see andis ministrile julgust, kindlamalt üles astuda, ehk küll kõrgemates ringkondades mitte rõõmuga riigivalitsuse tegemuse peale ei waadatud ning tihti küllalt

ette heideti: Riigivalitsus käimat hoolimata wiisil mõisnikkudega, kes riigi kõigekindlamad toed olla, ümber. Minister andis 7 mõisnikkude peamehele ja ühele kubernerile, kes iseäranis külmust näitawad ja uuen-
duse wastu üles astuwad, ringkirja läbi teada, et riigivalitsus oma ettemõttest mitte taganema ei saada, ja et keiserlik käsk ainult mõisnikkude enese kasu pärast asja nende oma kätte annud ja et wiivitamine selle juures neile enestele kahju saada tooma.

See kindel ülesastumine mõjus. Kwalifikatsioonid wastu-
waidlemine wakis. Kubernerid teatasiwad, mõisnikud hakkawat ära nägema, et orjapõlwe kaotamine, kui ta keisri nõuu olla, ka tarwilik ja kui ka väga raske, siis ometigi võimalik olewat. Nõnda sündis igal pool. Nüüd nähti ära, et seda liikumist enam tagasi hoida ei wõidud ning kui siin ise midagi ei tehta, siis tuleb wististe riigivalitsus ja teeb, nagu ta seda heaks arwab. Siin ei jäänud muud üle kui asja ruttu ette wõtta, et ise weel ta tegijaks wõiks jääda. Nõnda tuli ka siis Moskwa mõisnikkude poolt palwe üht komiteed kokku seadida, kes antud põhjusmõtete järele Moskwa talurahwa tarwis kohalisi tingimisi tähele pannes ühe seaduse plaani walmistab. Selle peale anti lihtsalt, ilma keisri armu awaldusteta wastuseks, et need seadused teiste kubermangudele määratud põhjuste järele kokku seatud peawad saama.

Nüüd wiimaks sai kõik awalikult teada antud. Siinmaalne jala-komitee sai awalikuks talurahwa asjade peakomiteeks ümber muudetud ja 18. webr. 1858 kuulutatud. Kõik walitsuse käjud ja ka mõisnikkude otsused sawad pealinna ja kubermangude aja-
lehtedes ära trükitud. Sel oli hea mõju. Kõik tühjad

jutud rahwa seast kadusiwad, sest nüüd mõidi ajalehtedest lugeda, mis talurahwa heaks riigivalitsuse poolt tehti, kuna enne usuti, et neile kätte ei anta, mis neile keiser kinkinud. Igal pool walitses rahuline kord, midagi polnud talupoegade poolt karta. Siin kohal oleks nimetamise väärt, et muidu iga aasta kohta läbi kaudu 13 mõisnikku oma orjade kätte läbi surma leidsiwad, kuna aastal 1858 ja pärast seda maewalt 1 aasta kohta orjade kätte läbi oma elu kaotas.

Nüüd ei olnud asjal enam püsimist. Nagu suur west wõolaks see liikumine üle maa. Wäga mitmesugused teadused jooksiwad terwest riigist pealinna koku. Meie ei wõi üksikult enam nende peale tagastulla, see wiiks meid liig kaugele. Üksitamisi ja tihutusi oli siin ja seal, aga awalikult ei julgenud keegi enam wälja astuda. 1858. aasta jooksul sündisiwad weel 40 ja 59. aastal 5 wiimast kubermangu komiteed, kõik niisama asutatud nagu eespool nägime. Nendel 48 komiteel oli 1377 liiget, pea kõik mõisnikkude poolt walitud, sest riigivalitsuse poolt oli nendesse ainult umbes 100 meest nimetatud.

Neile komiteedele anti kolmefordne tööplaan kätte:

- 1) Talurahwa seaduse plaan kuue kuu jooksul walmis teha. Selle tarwis oli neil peakomitee poolt walmistatud wäga põhjalik eeskawa käes, milles nad põhjendatud muudatusi ette tahtsiwad wõtta.

- 2) Talurahwa seaduse maksmaks tegemine iga mõisa peal. Sel korral mõteldi weel iga kubermangu tarwis isesugust talurahwa seadust teha. Pärast poole on talurahwa seaduse maksmaks tegemine ühe teisei koku seatud komitee kätte antud.

3) Talurahwa seaduseraamatu toimetamine. See seaduse raamat ei olnud aga veel 20 aasta järele walmis saanud.

Suwel läks suur jagu kõrgeid auukandjaid reisi peale, nende seast Butkow, Murawjew ja Lewschin Wenemaale, kus nad mõisnikkude peameeste wastu ifka uuenduse kahjust rääkisiwad. Rõiki kolme wöttis keiser pärast selle eest wastutamisele ning Lewschin lahkus siim. asj. ministeriumist. Tema asemele sai R. Miljutin ministri abiks.

Agaga ka keiser ise reisis sel suwel oma riigis. Sgal pool kõneles ta mõisnikkudega uuendusest, mis ees seisis. Moskwas noomis ta waljuste mõisnikka. Tema reisist tuli see kasu, et mõisnikud ära nägiwad kui kindel ta nõuu pärisorjuse kaotamise kohta oli. Sgal pool tunti ära, et wana olek wõimata on ning aeg uuendust tingimata nõuab ja keiser ka wiivitust ei falli.

Kindral Rostowzow elas suwel Saksamaal, kus tal aega oli talurahwa küsimust sügawamalt uurida. Seal kirjutas ta keisrile neli kirja ning soowis sojal sõnal pärisorjuse ära kaotamist Wenemaal. See oli mees, nagu keisril teda oma uuenduse siiseadumise juures tarwis läks. Tema kindel nõuu oli Rostowzowi kõige selle suure töö juhatajaks panna.

20. Rostowzow ja toimetuse kommission.

Kindral Rostowzow ei olnud mitte mõisniku sugust. Tema wanaisa oli ameti poolest lukusepp ja isa Katarina II. ajal enne kaupmees, pärast sõjamees, kus ta ruttu kõrgele tõusis. Rostowzow sündis 1803, astus noorelt wäeteenistusse, sai keiserlikus majas tuttawaks ning 1835 tõsteti ta juba kroonu koolide walitsuse peameheks. Ta oli ise keisri truu sõnakuulja teener ja nõudis ka oma all seiswatelt ametnikudelt tingimata sõnakuulmist. Nikolai surma järele wõttis ta kroonu koolides mitmed priimeelelised muudatused ette. Ta oli tulise iseloomuga ja wõis ruttu waimustatud saada.

Nõnda oli see mees, kelle kätte nüüd uuenduse juhatus sai. Ta oli juba kaua aega ja suure hoolega talurahwa uuenduse küsimust tundma õppinud, iseäranis wiimisel ajal wäljamaal. Ta ei olnud nende põhjusmõtetega, mis riigi walitsuse poolt siamaale kubermangu komiteele ette oliwad pandud, mitte weel rahul — ta soovis rohkem. „Kogukonna asjad peaksiwad täieste kogukondade eneste kätte antama ilma mingisuguse eeskirjata ehk seaduslike määruseta, niisama peaks kogukonnal õigus olema, süüdlasi trahwida, ilma et trahwi wiis ja suurus ära määratud oleksiwad. Iga üksik kogukond saada seda paremine tegema kui ühegi seaduse raamatu theorie järele. Ihunuhtlusest ei peaks üleüldse enam räägitama, sest see oleks selles seaduses, mis priiusest räägib, häbiplik. Iga kogukond teha ise otsust, missuguseid paranduse abinõusid ette tulla

wõtta. . . . Seadused orjapõlwe kaotamise üle peaksiwad niisugused olema, et talupoeg kõhe oma elukorra parandamist tunneb ja ka mõisaherrad rahule wõivad jääda. . . . Politseilik wõimus peaks walla ja mitte mõisniku kätte saama. . . . Nüüd peaks selle üle nõuu peetama, mis abinõuude läbi riigivalitsuse poolt talupoegadele maa ostmine kergitatud ja mille läbi ettevalmistuse aeg, mil talupojad weel täieste mõisnikkude wõimuse all seisawad, ära kaotatud wõiks saada."

Need olivad Rostowzowi tahtmised, mida ta ülemaal tähendatud kirjades keisri majesteedile teada oli annud. Tema mõttes hakkasiwad nüüd kõik priimeelelised ajalehed kirjutama ja nende mõtete eest sõdima. Mitmed komiteed tähendasiwad isegi, et talupoeg priiks saades koha omanikuks pidada saama. Wastaseid oli aga muudugi palju rohkem.

Keiser tunnistas neid põhjusmõtteid õigeks ja pani komiteele juhtnõuiks ette, mille järele see oma tööd edasi pidi tegema. Selle tarwis sai uus komisjon — toimetuse komisjon (редакционные комиссии) asutatud.

Selle komisjoni peamees oli Rostowzow, kes kõige kõrgema tahtmise järele ka ise komisjoni liikmed pidi nimetama. Sellest siis tuli, et toimetuse komisjonis hoopis wabameelelisem waim walitses kui endistes toimefondades.

4. märtsil 1859 awati toimetuse komisjon. Rostowzow pani iseäranis pearõhku selle põhjusmõtte peale: Uuenduse otstarbe ei olla mitte üksi isekulise priiuse saamine, waid maa omandamine talupojale; see omandamine pidada priitahtlik olema.

Meie ei mõi siin kohal pikemalt nende väga tähtsate asja arutuste ja vaidluste juures viibida, mis nüüd toimetuse komisjonis ette tulivad ¹⁾, vaid vaatame ainult lühidelt, mis komisjoni töö wili oli.

Toimetuse komisjonile juhtus raske õnnetus. Tema kõige agaram töötægija, pea juhataja ja uuenduse töö hing Rostowzow suri 6. webr. 1860 ära. Oma surma tunnini, mida ta juba mõni aeg ette tundis, tegi ta weel talurahwa elukorra parandamiseks tööd. Kui haigus teda enam sängist wälja ei lastnud, siis pidas ta oma toas koosolekuid. Ta wiimane töö oli üks märgufiri keisrile, milles ta talurahwa asja üle aru andis. Ta ei saanud sellele enam oma nime alla kirjutada. Pärast ta surma sai kiri weel keisri kätte wiidud. Oma wiimised sõnad rääkis ta weel keisrile ja soomis nendes, et majasteet julgust ja usaldust uuenduse tagajärje sisse ei kaotaks. Siis wajutas surm ta filmad kinni. Rostowzow oli alati kõige puhtama südame tunnistuse järele teinud, mis ta jõudis.

21. Gesmärgil.

Rostowzowi surma järele ei jäänud toimetuse komisjoni töö seisma. Uueks esimeheks nimetati siamaalne komisjoni liige krahw Panin.

Uue esimehe mõtted olivad otse Rostowzowi wastu,

1) Kes toimetuse-komisjoni tööde üle täielist teadust soomis, see leiab seda väga täielikult Semenowi raamatust „Talupoegade wabastamine keisri Aleksandri II walitsuse ajal. Raamat on tahes piibli pakuses köites 1889 selle pealkirja all: Освобождение крестьянъ въ царствование императора Александра II. Н. П. Семенова.

aga ta ei suutnud neid komisjonis enam maksuks teha. Sgal pool oli enamus tema vastu ja ta jättis viimaks asjata katsed maha, nõnda et komisjoni ikka veel täieste Rostowzowi waimus oma tööd edasi tegi.

Toimetuse komisjoni tegewus langeb kolme jaku. Esimeses järgus 4. märtsist kuni 5. sept. 1859, olivad 21 kubermangukomitee plaanid läbi waadatud ja vastu mõtetud ja esimene esialgune talurahwa seaduse plaan walmis tehtud.

Teises järgus, 16. sept. 1859 kuni 12. märtsini 1860 sündiswad 22 plaani. Selle järgu tööd täidawad neli köidet. Kui need walmis saamas olivad, kutsuti saadikuid nende kuberm. komiteede poolt, kelle tööd käsil olivad, Peterburisse. Nemad kõik olivad veel kängemad toimetuse komisjoni püüete wastased, kui endised saadikud, keda esimeses järgus juba nõuupidamiseks pealinna oli kutsutud. Üks endine mõisnikkude saadik Koschelew oli ühe wäljamaal trükitud tähtsa kirja läbi neile nõuu annud, enne tehtud wigasid parandada ja ühes meeles uuenduse mõtet, mis tingimata teoks saab tehtama, vastu wõtta, kõik weikse asja pärast tõuswad tühjad waidlemised maha jätta, sest et need nende oma kahjuks wõiwad tulla. Nõuu oli õige, asjalit ja kaunis, aga millas on head nõuu kuulda mõtetud! Et mõisnikkude seas juttud liikuma olivad pandud, krahw Panin saada oma püüdmissed läbi wiima ja mõisnikkudele jääwat kõik nende maa kätte, siis arwasiwad saadikud oma kohuseks, järele andmata uuenduse vastu seista. Nad waidlesiwad mõisa politsei õiguste eest komisjoni ees, aga wiitsiwad sellega asjata aega. Nende waewast ei tulnud midagi wälja. Komisjoni ei

annud oma põhjasmõtetest järele ja pidas kõige kõrgemat tahtmist igal pool juhatajaks. Kolmandamas ajajärgus, 12. märtsist kuni 10. oktoobrini 1860, tegi toimetuse komisjion üfskute küsimuste kallal tööd, siis tulivad 27. aprillist kuni 8. maini läbivääkimised saadikutega. Peatöö oli saadikute kirjaliste heaks arvamiste läbikaalumises, mille juures terve talurahwa seadus uuesti ümber tehtud pidi saama. 10. oktoobril lõpetas toimetuse komisjion oma tegemuse ja seltsamal päewal algasivad nõuupidamised seaduse plaani üle peakomitees, mille juhatajaks haigeksjäänud würst Konstantin oli nimetatud. Peakomitee pidas igapäew koosolekuid ning lõpetas oma töö 14. jan. 1861. Nõnda lühikese aja sees ei wõinud saadikute heaksarvamiste läbiwaatamisest peakomitees juttugi olla. Toimetuse komisjioni töö wõeti punkt punktilt läbi ja tehti nende üle lõpuotsus. Riigivalitsus ei tahtnud enam kauem wiivitada, waid tema nõuu oli plaanitud seadusi, kuidas nad kokku pliwad seatud, wõimalikult ruttu maksmaks seaduseks teha. Oma kindla ja osawa juhatusel läbi läks suurwürstil korda, plaanitud seadust peakomiteest muutmata läbi tuua. Üksi talumaa suurus sai natuke wähenдатud ning rendi suuruse piir natuke kõrgendatud.

Nüüd läks asi riiginõuukogu kätte. Siin oli Dr. Lowi asemel krahw Bludow esimeheks nimetatud.

Wähe ajal oli õhtupoolse Wenemaa mõisnikkude poolt palwe sisse tulnud, et neile luba antaks saadikuid riiginõuukogusse saata tarwilisi seletusi andma. See palwe, kindralkubeneri Nastimowi läbi sisse saadetud, lükati tagasi, sest et mõisnikkudel juba küllalt aega on antud, oma arvamisi wälja rääkida.

28. jan. 1861 peeti esimene riiginõuukogu koosolek keisri enese juhatusel all ära. Keiser andis koosoleku kõnega, milles ta siamaalised asjakäiku kirjeldas, seletades, et igal ühel õigus olla oma arvamist ütelda, ja nõudis, et sellega kuni 15. webruarini walmis pida saada. Mõnda mõidawat weel muuta, aga pea-põhjused pidada seisma jääma.

19. esimest peatükki võeti läbi. Siis pandi ette: talumaade juuruse ära määramiseks komisioonid kokku seadida, mis 6 kuud aega wõtawat. Lanskoi tähendas, et see 6 aastat saada kestma ning Panin arwas, et ka selle ajaga weel läbi ei saadawat. Sellepärast jäeti see ettepanek vastuwõtmata.

Koosolekud kuni 15. webruarini olivad igapäew. 15. lõpetati riiginõuukogu tööd talurahwa seaduse asjades. Manifestile, mille läbi seadused awalikult pidivad kuulutatud saama, kirjutas keiser 19. webr. alla. 2. märts. loeti ta senati peafogule ette ja 5. märtsil kuulutati teda awalikult termes riigis.

Pärisorjus, mis Wenemaa talupoega ligi 300 aastat rõhunud, oli nüüd lõpetatud.

II. Talurahwa seaduste wili.

22. Teo=orjuse kaotamine.

Teoorjus ehk orjuserent tähendab üht ja sedasama asja. Nende sõnade all mõistetakse seda maksmist talukohta tarwitamise eest, mis tööga tasutakse. Et ta tööga tasutud rent on, siis nimetab seadus teda orjuse rendiks, kuna rahwa suus selle asemele sõna teo=orjus pruugitaw on.

Teo=orjus on niisama wana kui päris=orjus. See tähendab, et ta päris=orjusega ühes on sündinud. Aga ta ei lõpnu päris=orjusega mitte ka ühes ära, waid elas temast weel pool aastajada wanemaks.

Päris=orjuse ajal ei olnud mõisaherra ja talupoja wahel üleüldise mingit lepingut olemas, mis ära oleks määranud, kui palju talupoeg mõisaherrale tööd pidi tegema ehk maksusid maksuma. Seadus ütles küll seda, et ori herrale maksusid peab maksuma ja tööd tegema, aga kui palju, see polnud tema asi; see oli mõisaherra enese määrata ja teha. Nõnda ei olnud talupojal pärispõlwes maksude suuruse ja töö paljuse üle seaduse kaitsemist. Tema seadus oli ta herra tuju ja tahtmine. Päris=orjuse kaotamisega lõppes mõisaherra määrata wõim otsa. Ta pidi talupojaga nõnda kokku leppima, et nende wahel korralik rendileping sündis. 1804 määrati wafuraamatu läbi ära, mis talupojal oma maa eest mõisale teha oli, 1819. aasta 2. talurahwa seadus jättis wafuraamatu kõrwale ning pani selle asemele priitahtliku kokkuleppimise.

Kas oli talurahwas selle muudusega juba ühele teatava priiuse astmele jõudnud, et ta mõisnikuga priikontrahiti mõis teha?

Ja, seaduses kõlas see väga kaunis ja kena, aga tõsises elus jäi asi seksamaks, mis ta ennegi oli, jah, läks osalt veel pahemaks. 1804. aastast saadik mõis talupoeg ennast wafuraamatus määratud maksu suuruse peale toetada, kui temalt rohkem nõueti, aga kui 1819 priitahtlik kokkulepimine asemele tuli ja wafuraamat ära kaotati, siis ei olnud mõisa omanikul mingit tahtmist enam teel, renti tahtmist mööda kõrgendada. Mis aitas see kirjalik õigus talupojale, et tema nüüd kokkuleppimise järele kohta rendile mõis võtta! Wormi pärast andis ju mõisnik ka talle teada, kui palju ta nüüd kohta eest teoorjust nõuab. Mis mõis hariduse ja waranduse poolest veel kõige madalamal astmel seisja talupoeg oma prii kontrahi õigusega muud teha, kui kas ette antud tingimistega kohta edasi pidada ehk temast wälja minna! Kuhu pidi ta minema? Ta jäi ja orjas nagu ennegi, ilma et oma priiusest, mis tema tarwis seaduse raamatus seisis, midagi oleks maitsetunud. Talupoja seisus langes ikka rohkem, nõnda et wiimaks leegi enam peremees ei tahtnud olla.

Meie aastafaja keskel hakati ära tundma, et talupoja seisus sel wiisil täitsa ära lõpeb, kui talle mitte abi ei anta. Mille wastu pidi aga abi antama, mis oli siin häda juur? Teoorjus, üteldi sajalt healel. Sel mõttel hakati nüüd talurahwa seadust parandama, mis 1849 walmis sai. See seadus aga ei täitnud oma ülesannet mitte veel täieste. Ta ei keelanud mitte teoorjust ära, waid soowis ainult (§§ 4—6),

et see negamööda ära kaoks. Nõndasama jäi ka ast meel 1860. aasta seaduses (§§ 4 ja 5). Ast jäeti juba 1849 (§§ 138 ja 181) Liivi maapäeva hoolde. Oleks maapäew seda soovinud, siis oleks see soow kohe seaduseks saanud, ilma kõige kõrgema kinnitufeta. Ta ehk 1860 küll sedasama jälle uuesti seaduses sooviti (§§ 113 ja 155), siiski ei teinud maapäew seda enne otsuseks kui 1865. Kolm aastat pärast seda pidi teoorjus täieste otsa lõpma. Kui lepingud pikema aja peale olivad tehtud, siis kustufiwad need 23. apr. 1868 ära ja orjuse asemel pidi rent rahaga ära tasutama. Enne tehti mõisa ja talumaa juures sellega wahet, aga 24. juulist 1867 kuulutas Liivi kubermangu walitsus Nr. 114 all, et see keeld ka mõisamaade kohta käib.

Teoorjuse ära kaotamisega on muidugi mõista seaduse raamatust ka palju määrusi, mis orjuse rendisse puutufiwad, tühjaks saanud. Loeme siin tähtsamad asjad üles:

1) Wakuraamatud, mis 1804 maksuaks tehti et nende läbi mõisa nõudmistele kindel piir panna, olivad oma seaduse jõuu küll juba 1819 jälle kaotanud. Sellest ajast saadik oli prii kokkuleppimine talukoja maksude määraja. Hakatufes sündis see küll suuremalt jaolt wakuraamatu maksude järele, aga siis hakkas rendi suurus tõusma. 1842 keelati orjuserendi kõrgendamise ajutiks, 23. jan. 1845 aga jäädawalt kõigekõrgema käsu peale ära.

2) Praegu on seadusest kadunud kõik §§, mis a) orjuse rendi sifu ja ajapikkuse, b) töö suuruse, d) raharendiks ümber muutmise ja e) orjuse kaotamise kohta niisugustes mõisades käiwad, kus iseäralised seaduslised

takistused ära võita olivad. Nõnda on kõige uuemast talurahva seaduse raamatust¹⁾ 1860. aasta talurahva seaduse järgmised paragrahvid ära kustutatud: 17 kuni 178, 183 kuni 186.

3) Niikaua kui teoorjus valitses, pidivad talupojad mõisaomanikkude põllud oma töölistega harima. Selleks ei olnud üksi töömehi, vaid ka tööloomi ja tööriistu tarwis, sest mõisal ise neid ei olnud. Kui teoorjus raharendiks ümber sai muudetud, siis pidivad mõisa omanikud ise julased palkama, tööloomad ja põllutöö riistad ostma ning inimeste ja elajate tarwis majad ehitama. Et mõisnikud siin mitte kimpu ei jääks, siis asutati üks ehitusekapitali laenukassa, kust iga mõisnik majade ehitamiseks, põllutöö riistade ja loomade ostmiseks jne kuni 200 rubla adramaa pealt raha võlgu sai.

Drjuse=rendi leping tehti harjunud viisi järele ainult ühe aasta peale ja ei võinudki rohkem kui kuue aasta peale tehtud saada. See seletab juba ise enesestki, et nii lühikese aja juures koha pidaja maa parandamise peale ei võinud mõeldagi. Põllud said ära kurnatud; igaüks katsus olewikus läbi saada, tulewiku peale polnud mõtetki. Raharendiga läks maatiil kauemaks ajaks talupoja kätte, ostmisega jäädawalt. Ka rentnik mõis juba koha parandamiseks tööd teha, tal oli selleks aega ja see oli ta enese kasu. Soopis juuremal mõõdul on see veel kohaoaniku asi, oma maa parandamise eest hoolt kanda, sest kõik, mis ta siin teeb ehk tegemata jätab, tuleb üksi tema enese kasuks ehk kahjuks.

1) Ballakogufonna Seadus, ümberp. Anton Aan, trükitud Tall. 1892.

23. Maa=palk.

Teo-orjuse kaotamisega on õiguse pärast ka maa-palk kaotatud, sest see on ju üks koit, kas keegi maa eest tööd teeb ehk töö eest maad palgaks saab. Minult seaduse teadus võib siin wahet teha, asi on aga üks ja seesama. Viivi talurahwa seaduses on maapalk järgmistel tingimistel lubatud:

1) Kui maaperemes mitte rohkem kui viis waka-maad maad teenistuse eest tarwitada annab, ja

2) kui sellel lepingul teenistuse nägu, kui teenis-tuse leping maksab, mitte kui teoorjuse leping, siis võib ka rohkem maad tööpalgaks anda.

Maapalga eest tehtud teenistus ei tohi mitte aas-tas üle 460 tööpäewa minna ega hobuse töö olla. Ka ei tohi niisugune teenistuse leping üle 12 aasta kesta ¹⁾.

Talupoeg võib ainult nendele sulastele maapalka anda, kes terve aasta läbi ehk määratud aegadel tema tööd teewad ²⁾. Käsitöölisele ehk niisugusele töölisele, kes ainult ajuti tema teenistuses on, ei tohi ta mitte maapalka anda.

24. Mõisamaa ja talumaa.

Mis tähendab mõisamaa ja mis tuleb talumaa all mõista?

Suba orjapõlwe ajal oli talupoegadele oma elu ülespidamiseks mõisa poolt tükk maad kätte antud,

1) E. f. 1849 §§ 173, 393. — E. f. 1860 § 151 ja 350.

2) E. f. 1849 § 396 — E. f. 1860 § 353.

funa teine tükk mõisa küljes seisis. Mis talupoeg oma kätte tarvitada antud maast sai, see oli tema oma, kuna selle maa saak, mis mõisa külles oli, ehk küll talupojad ka seda harisivad, mõisniku omaks sai, 1804 mõdeti kõik maa ära ning jagati nõnda kahte jalku, nagu ta juba jagatud oli. Seda maad, mis talupoja enese tarvitada oli, nimetati talumaaks ja seda, mis mõisa käes seisis, mõisamaaks. Wahe tegemine mõisa ja talumaa wahel sündis 1804. Priiksaamisega 1819 kadus see wahe ära, sest siis langes kõik jälle mõisa külge, mõisniku omanduseks, mille üle ta tahtmist mööda mõis walitseda. Aga 1849 ja 60 wõeti jälle endine wahe üles ning nimetati talumaad teise nimega orjusemaaks. Orjuse maa on seega see maa, mille eest teoorjust tehti. Ta on seesama, mis talumaa. 1849. aastast saadik ei tohi orjuse ehk talumaa enam mõisa külge saada wõetud. Selle ülewalwamine on praegu wallawane- mate asi, kes kohe talurahwa komisjäreidele teatust pea- wad andma, kus seda peaks sündima. Wahetuse läbi aga wõib talumaast mõisamaa ja mõisamaast talumaa saada, kui kaks kolmandikku walla wolikogust wahetuse poolt on. Talumaad lubab seadus üksi siis ära wõtta, kui see linna ligidal on ja kui linn uufi majasid peale ehitab.

25. Mõisa maksumaa.

Weel üks selts maad on peale talu ja mõisamaa olemas.

Nagu ülemal pool juba tähendatud, sündis mõisa ja talumaa wahel wahetegemine 1804. Sinna juurde tuli weel, et talumaadele amalikud maksud peale pandi, kuna mõisamaad sellest wabaks jäiwad. Nüüd aga, 1819 langes talumaa niisama mõisniku määramata omanduseks nagu mõisamaa. Mõisaherra wõis talumaaga teha, mis ta tahtis, wõis teda ka mõisamaa külge wõtta, et selle läbi mõisa põldusid suurendada. Seadus ei keelanud seda mitte.

1849 tuli keeld. Talumaid ei tohitud sellest ajast saadik mitte enam mõisa külge tõmmata.

Mis pidi nüüd aga selle maaga saama, mis 1819 kuni 1849 mõisa külge oli wõetud? Mõisa külge wõetud maad tagasi andma ei wõidud mõisnikka sundida. Nende maade peale oliwad enamiste mõisa sulased elama asutatud, mis nüüd sellepärast tarwiline oli, et mõisad talukohti raharendi peale hakkasiwad andma. Seaduse tegijates ringkondades sõditi kõige suurema waimustusega raharendi eest ja katsuti selleks iga wiisi teed tasandada — kuidas wõidi siis nüüd nii tähtsat sammu takistada! Nõnda jäeti siis 1849 igale mõisnikule see tükk talumaad mõisa külge, mis wahel ajal sinna juurde oli wõetud ning määrati ära, et see mõisa külge wõetud tükk talumaad mitte üle 36 wakamaa põllu, heina ja karjamaa kõrwal iga adramaa kohta ei tohi olla. Talur. Seaduse järele 1804. aastast ei tohtinud ühe adra talumaa kohta üle 10 waka alla mõisa põldu olla. Nüüd wõisiwad

mõisad iga adra talumaa pealt 36 wafamaad põlbu, peale karja ja heinamaa, talumaadest mõisa külge wõtta. Sellest on tulnud, et aastal 1873—75 kõigest maksualusest maast, mis kokku 611,198 taalrit 36 krossi suur 110,760 taalrit 36 krossi mõisa maksu- maad oli¹⁾. Nii palju talumaad oli 30 aasta jooksul mõisade külge läinud. Selle ja endise mõisa maa wahel on praegu weel see wahel, et esimene maksu alune ja teine ilma maksuta mõisa maa on, lühidelt — mõisa maksumaa.

26. Talu rentimine ja ostmine.

Wahetegemine mõisa ja talumaa wahel on sellest põhjusmõttest wälja kaswanud, et mõisaherra omanduse õigust talumaade üle kitsendada ning talupoegadele kindlat elualust anda. Talumaa on küll ka niisama mõisniku oma, kui mõisamaa, aga talumaad ei wõi ta ometigi teisel wiisil tarwitada kui wäljarentimise ehk müümise läbi, ja rentnikud ehk ostjad peawad maa kogukonna liikmed olema. Nii pea aga, kui talupoeg omale ühe maatüki päriseks on ostnud, siis on temal selle tarwitamise wiisi üle täieline wabadus: ta wõib teda termelt ehk jao kaupa ära müüa ehk wälja rentida. See õigus on juba 1849. aastast saadik olemas (§ 258) ja kestab täna päewani.

Ometigi ei olla mõisaherra käest sellega weel kõit woli ära wõetud, talumaa üle walitseda. Ta wõib teda näituseks hoopis ilma tarwitamata seista lasta, kui ta seda peaks tahtma. Urwab ta, et rentnik koha

1) Jung-Schilling, Zur livil. Agrarstatistik II. 9.

hooletuse sisse jätab ja maad ära kurnab, siis on tal õigus, neid oma kätte parandada võtta, aga mitte rohkem kui kuueks aastaks. Pärast seda aega peab ta koha jälle kas rendi peale andma, ära müüma ehk tarvitamata seisma jätma.

Müümise seaduslikud tingimised on:

- 1) Müüta võib koht peab talumaa olema;
- 2) Müümine tohib ainult seadusliku ostukontrahi tegemisel sündida;
- 3) Ostja võib ainult walla liige olla.

Isenesest mõista, ei ole mõisnikul seaduslist keeldu, talukohtasid päriseks kinkida. Aga ka kingituse saaja peab kogukonna liige olema.

Aga mis on siin maa kogukonna liikme all mõista, kellele seadus üksi õigust annab, mõisaherra käest maad rentida ehk osta? Talupoeg kõige nende kohustega, mis wallaseadus temale peale paneb. Aga ka iga teise ameti ja seisuse liige võib wallaliikmeks saada, kui ta kõik selle maksud ja walla ametniku kohused (nagu wallawanem, kohtumees, aidamees jne) oma peale tahab võtta. Sel viisil võib iga käsitöeline, kaupmees, õpetlane ja mõisnik wallas enesele maad päriseks osta ja kohaomanik olla, sest et neist igaüks wallaliikmeks võib heita.

27. Talukohtade lõhkumine.

Kui kuu tui mõisaherra talumaa omanik on, võib ta talukohtasid oma heaks arvamise järele ümber muuta. Ta võib neid suurendada ehk vähendada, uut maad põlluks teha, mitu kohta kokku panna ehk ühest mitu teha. Seesama õigus on ka igal ühel, kes

juba ühe koha päriseks on ostmud. Aga sellel õigusel on ka oma piir, millest üle ei tohi astuda. Suba 1849 määras Liivi talurahwa seadus ära, et üks talukoht mitte vähem kui $\frac{1}{8}$ adramaad (10 taalrit) ei tohi olla, sest et ta siis üht perekonda ära ei toidaks. See seadus on tänini pärisvaldades maksma jäänud, ning maksab ka koha jaotamise juures. Kui üks talukoht mitte 20 taalrit suur ei ole, siis ei tohi teda ei mõisnik ega pärasine omanik lõhkuda. Wallakogukonna Seadus § 114 ütleb: „Orjusmaa (see on talumaa) ei või milgi olekul, ei rendile andmise ega omanduseks saamise tarwis vähemate tükkide peale, kui üks kahesandik adramaad, jaotatud saada.“

Aga ka suurus on ära määratud. „Maa omandus ühel walla kogukonna liikmel ei või ühe ja selle sama walla piirides milgi olekul ühest adramaast suurem olla.“ (Wallakoguk. seadus § 221.)

Selle seaduse paragrahwi mõte on see, et rahamehed mitte kõik walla maid eneste kätte ei saaks kiskuda, millest kehvamatele kogukonna liikmetele kahju tuleks. Kui keegi kohaomanik aga weel nii palju maad peaks pärandama, ühe ehk mitme teise kohaomaniku surma läbi, et ta maa suurus 1 adramaast (80 taalrist) suuremaks läheb, siis nõuab seadus (§ 221), et ta selle maa, mis üle ühe adramaa on, 2 aasta jooksul ära peab müüma. Ühte koku mitmes wallas võib ühel omanikul küll rohkem kui 1 adramaa maad olla, see on seaduses (§ 222) lubatud. Üksi mõisaherral on õigus, kui ta ära müüdnud talumaad jälle tagasi tahab osta, seda ilma suuruse ära määramata teha (§ 55 tähendus).

See suuruse määramine käib üksi talumaade kohta.

Terweid mõisafid wõib iga ristiinimene, peale wälja-
maalaste, omanduseks osta, ilma nende suuruse peale
waatamata.

28. Talumaa rent.

Talumaa renti wõib raha asemel ka weel põllu-
saagist tasuda, nimelt tera-wiljaga (§ 179). Niisuguse
rendi määramise juures peab aga ka ühtlasi raharendi
suurus ära määratud saama. Rentnikul on igal ajal
õigus wilja asemel ka raha rendi eest maksja. Kui
niisugune põllusaagi rendi kontrakt pikema kui 12
aasta peale on tehtud, siis wõib pärast 12 aastat teine
pool kontrahi tegijatest raha renti nõuda, mis teine
pool ka wastu peab wõtma.

Niisugune rendi maksmise wiis on nüüd, kus roh-
kem raha talupoegade käes liikumas, wanaks jäänud
ja ära kadunud.

Rendi aeg lõpeb iga kord 23. apriligal (§§ 120—122,
200). Rendi kontrahiti ei tohita lühema kui kuue,
ega pikema kui 50 aasta peale teha (§§ 119 ja
122). Kui rendi ülesütlemist kumbgilt poolt ei ole
olnud ehk seda mitte õigel ajal tehtud, siis jääb
koht wana lepinguga kolmeks aastaks edasi rentniku
kätte. Kui kontrahis ülesütlemise aega määratud ei
ole, siis maksab 25. juulikuu päew. Ei ole selle
päewani kumbgilt poolt üles üteldud, siis jääb asi
kolmeks aastaks wana wiisi.

Enne rendi aja lõppu wõib kontrahiti määra-
poole kofkuleppimisega muuta. Peale selle murrab
kontrahiti weel:

1) Koha äramüümine.

2) Kui rentnik oma renti õigel ajal ära ei maksa, ehk ilma rendile andja lubata rendikoha jaolt ehk täieste edasi rendile annab (§ 195, 210).

3) Kui rentnikule rendikontrahi järele iseäraline ülesütlemise õigus on antud (§119), siis võib ta enne kontrahi aja lõppu kohast välja minna. Rendile andjale ei või aga mitte enneaegset ülesütlemise õigust anda, sest see oleks seaduse rikkumine, mis rendiaja pikkuse kohta käib.

4) Kui rentnik koha väga hooletuse sisse jätab ning kartust on, et ta ära rikutud võib saada, ehk kui rentnik heinu ja hõlga mitu korda ilma rendileandja lubata müüb (§ 890), siis võib kohus rendileandja kaebduse peale rendikontrahi tühjaks teha ja rentniku kohast välja tõsta.

5) Kontrakt lõpeb seaduse teel, ilma et teine kontrahi tegija pool ehk kohus seda nõuaks, a) rentniku pankrotti jäämisega (§ 890), b) kui rentnik oma kohuseid raudwara kohta ei täida (§ 132) ja d) rentniku surmaga.

Viimase punkti kohta on tähendada, et rendile andja kofku leppimisega rendi aeg weel otsani surnud peremehe pärija ehk järeltulēja käes edasi võib kesta.

29. Rendile andja kohused.

Rendile andja peab kõik õigused, mis maa külles on, rentniku kätte andma, kelle kohus aga selle wastu on, kõik makstud kanda, mis maa külles seisawad. Et rentnik oma rendi ajal tema käes tarwitatava talu-

loha eest hoolt kannaks, siis lubab seadus talle selle eest kahju-tasumist.

Rõige pealt waadatakse selle peale, kui palju talupoeg maade parandamise peale ära on kuulutanud. Roha parandamise alla käiwad tööd, näit. heinamaade wesi-stamine, maade kuiwaks lastmine läbi, uute majade ehitamine ja kunstlik metja kaswatamine (§ 139). Need parandused peawad rendile andja lubaga sündima ning nende tasumine rendikontrahis määratud olema (§§ 137, 136 ja 200) ehk pärastise kokkuleppimise järele kindlaks tehtud olema (§ 138). Kui mingit maha tehtud lepingut olemas ei ole, siis peab talurahwa komisjari tööde wäärtuse ära arwama ja selle järele tasumise määrama ¹⁾.

Alga niisuguste paranduste järele tõuseb ka rendi loha wäärtus ning kontrahi aja lõpu järele võib omanik õigusega tema eest rohkem renti nõuda. Tahab praegune hoolas rentnik kohta ise edasi pidada, siis võib ta juba ette selle peale julge olla, et rendi suurus märksa tõusma saab. Nõnda oleks ta oma hoole läbi enesele õieti raskust, s. o. suuremat renti, kaela tõmmanud. Kui siin seadus tema hoolt kuidagi wiisi ei tasuks, ja hoolast peremeest hooletust ei lahutaks, siis näeks iga rendi loha pidaja oma kasu just selles, kui ta oma loha, vähemalt rendi aja lõpu poole, hooletuse sisse jätab. See ei kihutaks ühtegi rentnikku usinusele ega maa parandamisele. Ka kõige hoolsam rentnik, kes hakatuses lõi loha paranduseks tegi, jätab rendi aja lõpu poole loha täiesti hooletuse sisse ja furnaks teda igal võimalikul wiisil. Sellepärast on

1) Ajurised reeglid 9. juulist 1889 § 8.

fiin abinõude peale mõeldud, mil wiisil maad niisuguse kurnamise ja rikkumise eest hoida võiks. Soolas rentnik ei pea mitte niisama tühja kätega kohast lahutama kui hooletu rentnik. Ja kui seda peaks sündima, siis poleks see mitte õige. Tasumine võib kolmel wiisil sündida.

1) Lõpeb rendi aeg otse, siis peab rendile andja kõige pealt uuendatud kontrakti kätte pakkuma. Kui rendile andja renti on kõrgendanud ja wana renti seda kõrgendust vastu võtta ei taha, siis on tal õigus, rendile andja käest üht summa raha saada. Selle rahasumma suurus määrab see summa, mis uue kontrakti järele rentnikult rohkem nõuetakse. Kui koht wähema kui 24 aasta peale ära oli renditud, siis saab wana rentnik kohast wälja astudes kolme kordse enam nõutud summa; kui kontrakt pikema kui 24 aasta peale ära tehtud oli, siis kahetordse sellest summast, mis endisest rendist rohkem nõuti. Ütleme näituseks: Rentnik maksis kontrakti järele aastas 100 rbl. renti. Kontrakt oli 12 aasta peale ära tehtud. 24. juulil annab mõisaherra rentnikule teada, et ta nüüd selle koha eest 150 rbl. renti nõuab ja teada tahab, kas wana rentnik selle tingimisega tahab kohta edasi rendile võtta. Rentnik ei võta seda pakumist vastu, waid lähleb kohast wälja ja annab ühele teisele ruumi, kes walmis on 150 rbl. maksuma. Tema koht maksab nüüd 50 rbl. rohkem renti ja tal on õigus rendiandjalt kolmekordne enam pakutud summa, see on $3 \times 50 = 150$ rbl. nõuda (Patent 1865 № 67 § 1.)

2) Kui mõisaherra rendikohta ära tahab müia, siis peab selle aegne rentnik ostmiseks eesõiguse saama. Ei tarwita ta oma eesõigust aga mitte, siis peab mõisaherra talle wiimse aasta rendi wälja maksuma.

3) Mõisaherral on aga õigus ka rendi aja peale waatamata kohta ära müüa, ning müümine lõpetab rendi kontrahi. On rentnik aga hoolega maad harrinud ja parandanud siis saab ta nüüd koha ära müümise läbi ühele teisele muidugi kahju. Selle kahju tasumiseks on kõige weiksem maks, mis mõisaherra kohast wälja minejale rentnikule wälja peab maksma, wiimse aasta rent ning iga puuduwa aasta eest, mis rentnikul rendikontrahi järele weel on, 5 protsenti rendi suurusest määratud ¹⁾).

30. Rentniku kohused.

Liivi talurahwa seaduse andmine sündis kehwal ajal, mil talupoeg waene oli ja peremees waranduse poolest waewalt ette sai. Ühtlasi pidi teoorjus ka raha rendile maad andma. Teo-orjuses pidi taluperemees igapäew oma teatud jagu mõisale tööd tegema, kuna raha rent aga temalt määratud aja puhast raha nõudis, mis aastas üks ehk kaks korda maksetud pidi saama. Rõnda oli siin peatingimine, kui tubli mees rentnik oli. Rendimaad ei tohtinud ta mitte oma tahtmist mööda tarwitada, sest et sellest maa rikkumist kardeti. Maa rikkumise ehk kurnamise eest wõis kohus teda kohast wälja tõsta, kui ta oma õigustest maa pruufimises üle astus. Tema õigustele oli kindel piir pantud. Söödimaast, kuhu sõnikut ei pandud, ei tohtinud ta rohkem kui $\frac{1}{8}$ kõigest oma põllumaast tarwi-

1) L. S. 1860 § 140. Patent 1865 № 67 § 11.

tada ning uut maad mitte rohkem kui aastas $\frac{1}{24}$ põlluks teha ja sellest ainult kolm lõikust võtta. Riisama ei tohtinud ta ilma rendileandja lubata heinu ega hõlga müüa.

Rõik maksud ja awalikud orjused, mis maa külles seisawad, peab rentnik kohaga ühes enese peale võtma (§ 207).

31. Rendi kontrakt.

Seadus määrab rendikontrahi juures kõik ära, mis lepingu tegemise juures tarwis tähele on panna, nõnda et kontrahi tegejatel pooltel seal midagi muuta ei ole. Kontrahi tegemise juures on tähele panna:

1) Kui mõisaherra rendile andja on, siis ei mõju üksi kirjalik rendikontrakt, waid peab trükitud kontrahi raamatusse kirjutatud saama (§ 203). Kontrahid walla liikmete wahel wõiwad aga ka suusõnaga wallakohtu ees saada tehtud, kus siis terme kontrakt protokollis raamatusse sisse kirjutatakse (§ 198).

2) Rendi kontrakt, kus mõisaherra rendile andja on, peab talurahwa kommissäri kontrahikinnituse raamatusse sisse kirjutatud saama, muidu ei maksa tehtud kontrakt midagi. Kommissär aga ei wõi siis mitte kinnitada, kui seal tingimisi on, mis seadusega ühte ei lähe.

3) Kui rendi kontrakt mitte kõik sissekirjutatud ja kinnitatud ei ole, waid kui kinnitatud kontrahi sifu kõrwal weel muid tingimisi rendile andja ja rentniku wahel on olemas, siis on:

- a) rendikontrakt tühine (§ 205);
 b) rendileandja ja rentnik kaotavad õiguse rendi-
 kontraktisid teha ja saavad selle asjatoimetuseks enes-
 tele käemeheid;
 d) kontrahi tegijad kui ka kaasteadjad langewad
 pettuse pärast trahwi alla, nagu Wene trahwi seaduse
 raamat ning rahukohtu trahwi seadus art. 173 kuni
 176 ära määrab.

32. Talumaade müümine.

Põllutöö on talupoja amet ja temaga sellepärast
 lahutamata ühenduses. Põld on ta toitja ja ülespidaja.
 Kui nüüd seaduse tegijad talurahwa elukorra paran-
 damiseks midagi tahtsiwad teha, siis pidi nende esimene
 mure see olema, et talupojal oma niit ja nurm oleks,
 sest ilma selleta ei wõi ju talurahwa elukorra heast
 järjest juttugi olla. Seda filmas pidades on seadus
 talupoegadele võimalikuks teinud kohaomanikkudeks saada
 ja selle juures kõige pealt kolme asja peale waatnud.
 Need kolm asja on: ostukontrahi tegemine, takistuste
 kaotamine, mis seadus talukohta ostmisele peale pani,
 ja kohaostjatele odawat ja pikalt maksetawat laenu anda.

I. Talumaa ostukontrakt.

Selle juures on järgmisi tingimisi tähele panna.

- 1) Talukohta tohib ainult siis ära müia, kui ta
 mitte wähem kui $\frac{1}{8}$ adramaad (10 taalrit) ja mitte
 rohkem kui 1 adramaa (80 taalrit) suur on.

2) Mõisaherra tohib ainult oma talukohta ühe walla liikmele ära müia.

3) Ostukontrakt peab ostjale täielise omanduse õiguse andma ega mõi seal midagi sees olla, mis kuidagi wiisi ostjale müüja vastu mingisugusid kohusid peale paneb.

4) Müümise juures peab talule raudwara saama soetatud.

5) Kontrahis ei tohi awaliste orjuste ja jahidõiguse üle mingisugust lepingut teha. Müüsama ei tohi rüütlimõisa õigustest ostmise läbi talupojale midagi kontrahis lubatud saada (§§ 48—52 ja 220).

6) Kontrakt peab kirjaltult walmis tehtama, talurahwa komisjār peab selle seadust tähele pannes läbi katsuma ning rahukogu kinnitamise jaoskond ta kinnitama ¹⁾.

7) Kui kõik tingimised ei ole üles kirjutatud, siis ei maksa niisugune kontrakt ja süüdlased tulewad wastutamise alla wõtta, nagu ülemal pool rendikontraktidest 3. punktis tähendatud.

8) Ostukontrahise on üksi luba neid tingimisi wõtta, mis serwitutidesse puutuwad, aga mitte pikema aja kui 12 aasta peale (§§ 32—39).

II. Talistuste kõrwale saatmine.

Seadus ise on talukohtade ostmisele talistusi teinud, mida seadus ka jälle kõrwale on heitnud.

Maa walitsus oli wanemal ajal müütmõisa omanikude käes. Nende mõisade külge on mitmed ees-

1) Ajutised reeglid 9. juulist 1889 § 8.

õigused veel tänapäevani jäänud. Et need õigused mitte inimeste kätte ei läheks, kes nende tarwis veel kaswanud ei ole, siis on rüütlimõisadele piir pandud, see on vähemalt 900 wakamaad maad, millest nad allapoole ei tohi wajuda. Aga talumaast tohib rüütlimõisa omanik ka siis müia, kui ta mõis selle läbi määratud suurusest allapoole peaks wajuma.

Mõisade müümise juures on Liivimaal sugulastel teiste ostjate seas see eesõigus, et nad teised ostjad kõrwale wõiwad ajada ning mõisad oma kätte nõuda. Talumaa müümise juures ei ole seda sugulase eesõigust mitte.

Kui mõis pandiks on pandud, siis ei tohi pandiks pidaja tema jagusid mitte ilma omaniku lubata ära müia. Seda luba wõib aga talukoja müümise juures kohtu otsuse järele saada.

Rendikoht wõib igal ajal ära saada müüdüd, rendikontrahi aja peale waatamata. Ostmise murrab rendikontrahi.

III. Talurahwa rendikassa ja mõisa lainuselts (Güterkreditsocietät).

1849. aasta talur. seadusega on talumaade päri- seks ostmise kergituseks talurahwa rendikassa sisse seotud. See rendikassa laenas talupoegadele kohtade ostmiseks kuni 60 protsenti maa wäärtusest 4 protsendi peale, mida pika aja sees tagasi makseti. Riigi walitsus andis kassa ülespidamiseks kuus aastat läbi iga aasta 4750 rbl.

Aga see kassa leidis wähe tarwitajaid ja maa-päew 1856 tegi otsuseks teda üsna ära kaotada. Seda otsust ei kinnitanud riigivalitsus aga mitte. Talupoegadele oli rendikassa wäga kasulik.

Meie ei taha mitte ütelda, et mõisnikud rendikassat just sellepärast ära tahtsiwad kaotada, et tema läbi talupojal kerge oli kohaomanikuks saada, mis neile sel ajal mitte kõige rõõkem meele järele ei näitnud olema. Sellel ajal oli teine põhjus. Juba 1802 olid Liwimaa rüütlimõisade omanikud ühe laenuseltsi asutanud, mille liikmeteks aegamööda pea kõik mõisnikud oliwad heitnud. See selts laenas oma liikmetele, Liwimaa rüütlimõisade omanikudele:

15. oktoobrist 1802 kuni 9. detf. 1857	2700 rubla
9 detf. 1857 kuni 6. april. 1864 . . .	4000 "
6. apr. 1864 kuni 1881.	6000 "

iga adramaa pealt.

Sel ajal, kui seaduse andmisel talumaade päriks osimisega tegemist oli, sündis talurahwa rendikassa mõte ning asutamine ei lastnud ka kaua ennast oodata. Riigivalitsuse poolt pakuti mõisnikkude laenuseltsile üks million rubla, kui ta ka talurahwale maaostmiseks raha laenamise fiske seaks. Rendikassa sai fiiski elusse kutsutud, ehk mõisnikkude laenuselts ka nüüd oma wiisi talupoegi kohaostmises awitas. Ta ei annud neile mitte puhast raha, waid lastis neid mõisnikkude wõlgasid kohaostmise hinna eest aega mööda ära maksa. Selle läbi wõistlesiwad nüüd rendikassa ja laenuselts teine teisega. Et laenuselts aga mõisnikkude omandus oli, siis oli neile kasulik, kui rendikassat sugugi ei oleks olnud. Sellest tuli kaotamise mõte, mis aga täide ei läinud.

Sakatuses laenas rendikasja talupojale pea poole rohkem, kui laenuselts mõisniku wõlgasid tema tasuda jättis. Nüüd, kus ta juba 6000 rbl. adramaa kohta laenab ehk wõlga tasuda annab, tarwitawad ka talupojad mõisnikkude laenuseltsi ning rendikasja, mis otse talupoegade jaoks asutatud oli, jääb ikka rohkem kõrwale.

33. Raudwara.

Wanemal orjapõlwe ajal ei olnud talupojal raudwara omanduse õigust. Alles Katarina II. walitsuse ajal 1765 andis Liivi maapäew talupojale õigust, liikumat warandust enesel pidada, aga ta jättis selle üle walitsemise õiguse ikka meel mõisaherra kätte, nõnda et talupoeg oma loomi, nagu weisid ja hobusid, mitte raha eest ära müüa ei tohtinud. Selle peale waadati kui waranduse raiskamise¹⁾ peale. 1804 (§ 45) määrati ära, mis talupoeg nimelt ära müüa ei tohi. Tal pidi igal ajal oma maakoha suuruse järele määratud arm hobusid ja weisid ja niisama ka seemnewilja olema.

Kui pärisorjus 1819 ära sai kaotatud, siis muudeti see punkt ka ümber ja nimelt nõnda, et talupoja raudwara suurust priileping tema ja mõisaherra wahel ära pidi määrama²⁾.

1849. aastast saadik on aga seadus jälle talupoja raudwara suurusele kindlad piirid pannud.

Mis on raudwara?

1) Samson v. Simmelstern, Historischer Versuch 2c. II. 67 ja 61.

2) L. S. 1819 § 32.

Raudwaraks (ehk ka liikuwaks waraks) nimetatakse kõige seda warandust, mis talupidamises tingimata tarwilik on, nagu hobused, kari, ja puduloomad ning wilja seeme. Selle suurus kaswab talumaa taaldri arwu järele. Talukohal, mis $\frac{1}{12}$ adramaad ($6\frac{3}{4}$ taalr.) suur on, peab kõige vähemalt, 1 hobune, 3 lehma ja 6 warka tõuseemet olema. On koht 1 adramaa suur, siis peab seal vähemalt 7 hobust 21 lehma ja 42 warka tõuseemet olema³⁾.

See raudwara on kohaga lahutamata ühendatud. Tuleb rentnik talukoha peale, siis saab ta maaga tükis ka raudwara enese kätte tarwitada. Läheb ta kohast wälja, siis peab ta raudwara ka jälle maaga tükis järeltuleja ehk rendileandja kätte ära andma.

Rui rentnik oma rendi aja jooksul koha raudwara seaduslisest korrast alamale lasseb wajuda, siis on mõisaherral õigus, temalt kõige lühemalt ühe aasta sees raudwara seaduslist suurust nõuda. Rui rentnik seda seatud aja sees ei ole teinud, siis kustub rendi kontrakt iseenesest ära, ilma et rendileandja ehk kohus seda nõuaks. Rui teine rentnik sisse astudes koha raudwara jälle joonde seab, siis võib ta endise rentniku kontrahiga kohta oma kätte pidada saada.

On talupoeg oma koha päriks ostmud, siis ei ole mõisaomanikul enam mingit õigust tema raudwara üle walwata. See õigus langeb siis, kui kohaomanik pillaja on ja tema sugulased korralist majapidamist nõuawad, wallakohtu kätte, kes raudwara puudusel kohapidaja käemeeste alla võib panna, et asemele saaks muretsetud, mis puudub.

3) Wallakogukonna seadus § 124 täht B.

34. Kroonu talupojad.

Gesti rahvas elab kahes kubermangus — Liivi ja Gestimaal. Mõlemal kubermangul oli aga käesolewa aastasaja hakatusest kuni meie ajani ise oma talurahwa seadus. Mis seadus Liivi kubermangu talupojalt nõuab, see ei puutnud Gestimaal talupojasse, ja nõndasama ei olnud Liivi talupojal sellega tegemist, mis Gestimaal talupoja kohus oli.

Nõnda oli Gesti rahwal juba kaks isesugust seadust, aga sinna juurde tuli veel kolmas. Kõiges kolmes Balti kubermangus on kõrgel kroonul maid ja nende maade peal elamad mõisade kõrwal ka talupojad. Neil oliwad jälle hoopis isesugused seadused. Kõik see, mis siimaale talurahwa elukorra parandamiseks kuulsime tehtama, sündis üksi päriswalla talupoegade heaks. Kroonu talupojasse ei puutunud see mitte. Temale ei teinud mitte mõisnikkude maapäew seadust, waid tema seadused tuliwad kõrge kroonu käest otse teel.

Kroonu walla talupoegade põlw oli wanast saadik palju kergem ja hõlpsam kui päriswalla talupoegadel. Neil pole peale kroonu ialgi muid peremehti olnud kui ajutised kroonumõisade rentnikud. Kui nad ka siin ja seal waljud oliwad ja rohkem teoorjust nõudsiwad kui lubatud oli, siiski ei mõinud nad liia rõhumise alla langeda, sest et nende maapind igal ajal kroonumaade walitsuse poolest kindlaste ära oli määratud, ja kes ka seaduse täitmise üle walwas.

Nowembri kuus 1859 käskis keiser Aleksander kroonu walla talupoegadele nende käes rendi peal olewaid maid müüma hakata. Särghmisel aastal oliwad juba ostu-

tingimised walmis tehtud ning saiwad kõige kõrgemalt poolt 14. märtsil kinnitatud. See oli kõik 4 kuu jooksul sündinud. Ostja pidi oma koha hinnast iga 100 rbl. pealt 15 rubla koha sisse koha maksma. Wõlgu jäänud summa eest oli ostjal 4 rbl. 100 rubla pealt intressi maksa ning 2 rbl. 100 rbl. pealt wõlga tasuda. Nõnda tuli siis maa ostjal oma koha peal lasuwast wõlast aastas 6 rbl. 100 pealt maksa. 28 aastaga sai nõnda wiisi talukoht wälja maksetud. Teine lühem termin oli 22 aastat, kui ostja wõla wähenemiseks 3 protsenti (3 rbl. 100 rbl. pealt) maksis, intressidega kokku 7⁰/₀. Tõudis aga ostja wõlatasumiseks 5⁰/₀, see on intressidega kokku 9⁰/₀ aastas ära maksa, siis oli koht 15 aastaga prii. Misjuguist ostmise wiisi keegi soowis, seda wõis ta enesele walida. Ka wõis ta suuremate summade maksmise läbi igal ajal wõlga wähenada.

Selle asja toimetuse juures kardeti, et talupoegade mitte raha ei ole ehk kui neil ka on, siis mitte lühemat kui 28 aastalisk päriks ostmise wiisi ei saa walima, sest neist usuti ikka, et nad iga kopikut näpude wahel kolm korda ümber keerutawad, enne kui wälja annawad. Aga mis nähti? Kroonumaade walitus teatas oma arufirjas ministeriumile, et 1. nov. 1860 ära on ostetud:

1) Rühja Raadi wallas 43 talukohta, 11⁷/₂₀ adramaad kokku ehk 947 taalrit 43 krossi, mille eest koha puhast raha wälja makseti 25032 rbl. 97 kop. kuna weel wõlgu jäi 68,902 rbl. 28 kop.

2) Torneis 25 talukohta, kokku 14 adramaad ehk 1128 taalrit 12 krossi. Kõhe ära maksetud 40639 rbl. 75 kop. wõlgu jäänud 80715 rbl. 25 kop.

3) Kolbergis 28 talukohta kokku $7\frac{1}{5}$ adramaad ehk 578 taalr. 62 krossi. Kõhe wälja maksetud 22319 rbl 84 kop. wõlgu jäänud 50016 rbl. 11 kop.

Kõigest neist taluostjatest makswad 2 oma talu kõhe puhtalt wälja, 44 ostswad 15 aastase maksu terminiga, 13 waliswad 22 aastase termini ja ainult 8 pikendaswad oma tasumist 28 aasta peale.

See on kõige paremaks tunnistuseks, et kroonu walla talupojad juba sel ajal kaunis heas elujärjes on seisnud. Natulise ajaga oli Liiwimaal 425 kronuwalla talukohta 27004 dessatini maaga 795653 rbl. eest ära müüdud. Mõne talu jaoks olivad ka faks ehk enam ostjat, kes talu ise eneste wahel ära jagaswad. Ostjate arv kandis 511. Üksi Gestimaal ei leitud ostjaid.

Riigivalitus nägi, et ta ettemõte wäga head wilja kannud ning oli sellega täieste rahul. Oma maksud olivad ostjad alati tähtajaks õigeste ära maksnud ning wiivitust ei tulnud peaaegu sugugi ette, nagu rendi maksmise juures alati nähtud. Kõha ostmine kaswis ühtelugu. Kõha omanikud tegiwad oma kõha juures nüüd palju suurema hoolega tööd ja talupoegade eluford läks filmanähes paremaks. Uga kahjuks tuli niisugusele rõõmustawale nähtusele takistus, nõnda et kroonu maade müümine 1866 hoopis seisma pandi.

Juba 20 aastat tegid maamõõtmise ja reguleerimise kommissionid Liivi maal tööd, ja ei olnud ikka weel kõigega walmis saanud. 183 kroonu walla talupojad pidiwad weel 1866. aastal wakuraamatute järele renti maksuma ega wõinud kõhaostmise peale enne mõelda, kui nende kõhad mitte mõõdetud ja reguleeritud ei olnud. Kõiges kolmes kubermangus kokku oli-

wad 387 mõisat reguleeritud. Aga töö oli fiiski nii puuduline, et ta ei kõlbanud. See tuli juba sellest, et komisjonid mitmesuguste eeskirjade järele maa väärtust takseeriswad. Üks koht näituseks maksis wakuraamatu järele 43 rbl. renti, 1845. aastal kofku seatud komisjon takseeris ta väärtuse 66 rbl. peale, 1859. aasta komisjon 83 rbl. peale. See oli kirju pilt, mida komisjonide töö pakkus. 1845. aasta komisjoni takseerimise järele maksis Liivimaal dessatin läbistifku 60 kop. 1859. aasta komisjoni takseerimise järele 120 $\frac{1}{2}$ kop. Mille järele pidi fiis nüüd ostuhinnad seatama?

See asi tarwitas hädaste parandamist. Selle tarwis seati nüüd uus komisjon kofku, kes kõige uuemate eeskirjade järele kõik müümata kromuwaldade talumaad läbi pidi mõõtma ja segased hinnad ümber arwama. — Sellepärast ei wõinud müümisest enne juttu olla, kui reguleerimise töö lõpetatud ei olnud.

Nüüd tehti maa feltfides neli wahet: 1) põllumaa, 2) heinamaa, 3) karjamaa ja koplid, 4) aiamaa (taludu, aiawilja, wiljapuude ja majade all seisaw maa).

Komisjoni töö pidi igapidi õige ja selge olema ning takseerimine kõige suurema hoolega toimetatud saama. Põllumaa langes kuude jalku, neist jälle iga jagu kolme kraadisse. Kõige parem põllumaa oli see, mis dessatini pealt 80 tjetwerikut rukkid andis, kõige halwem, mille saak üle 12 tjetweriku dessatini pealt wälja ei annud.

Kõndasama oliwad ka teiste maafeltfide jaoks wäga peenikesed wahed ettekirjutatud. Sel wiisil loodeti tõeste õiget mõõtu maa väärtusest saada. Peale selle mõis komisjon maawäärtutest 10—30

protsenti rendist maha jätta, kui koht muidu halwa koha peal, kaugel käidavatest teedest jne. seisis, aga ka 10—30 % juurde panna, kui ta väga hea koha peal oli, linna ligidal jne.

10. märtsil 1869 kinnitati uued ostuseadused kroonu walla talupoegade tarwis. Need ei ole mitte endisest palju teistfugused. Nende järele on ostjal ostuhinna eest 4 % intressi ja wõla wähenduseks 1½ % maksja, aga selle eest saab talu alles 49 aasta järele wõlast wabaks. See on aastas 5½ % rendi juurde maksja. Ütleme, maksab üks kroonuwalla talu 100 rubla renti, siis on sellel, kes teda omaks tahab osta, 49 aastat järgi mõõda 105 rbl. 50 kop. maksja.

1874 olivad reguleerimise tööd wiimaks kord nii kaugel, et neid kõige kõrgemalt poolt kinnitati. Gestimaal olivad nad juba 1871 walmis ja kinnitatud saanud. Kohtade müümine algas Gestimaal 1873 ning 1885. aastani on seal 404 talukohta 109183 rubla alla ära müüma hakatud, millest aastas 4367 rbl. 32 kop. sisse maksetakse.

Siwimaal algas müümine 1875 ja 1887. aasta lõpuni oli 3230 talukohta 3,298,679 rubla eest ära müüdud, millest aastas 131946 rbl. 4 kop. sisse maksetakse.

Gestimaal on pea kõik kroonu talud ära ostetud, Siwimaal ⅓ ja Kuuramaal mitte üht ainust, sest et seal reguleerimise komisjion weel oma töödega walmis ei olnud. Siwimaal on mitu põhjust olnud, miks kaua aega ikka weel mitmes wallas kohti osta ei wõidud. Tähendame siin ainult seda, et kroonutalude maad külades läbisegamine olivad ning enne ümbermõõtmist ja jagamist oodati, kui ostma wõidi hakata. Nüüd on ka need takistused kõrwale saade-

tud ja ei ole praegu enam kroonu talusid olemas, mis mitte ära ei oleksivad ostetud, sest 12. juunist 1886 on kõikide kroonuwalla talukohtade rent lahtiostmise maksuks ümber muudetud, mis 44 aastat kestab. Nõnda on siis 1. januarist saadil 1931 kõik kroonuwalla talukohtade peal elavad talupojad wõlast wabad kohaomanikud. Tahab aga keegi ostja koha kõik koha hinda wälja maksa, siis on tal rendi rubla eest maksa:

Gestimaal	1, ₃₆₆	rbl.	× 20 = 27 rbl. 32 kop.
Liimimaal	1, ₃₇	"	× 20 = 27 " 40 "
Kuuramaal	1, ₃₈	"	× 20 = 27 " 60 "

Üleüldse on talupojad kroonuwaldades paremat põlwe ja fergemat elu saanud kui päriswalla talupojad. Aga see hõlbus põli pole neile mitte igal pool kasuks olnud. Päriswalla talupojad, kellel wae sed kohad ja kallim ostuhind, mõistawad oma maast tihti rohkem raha wälja teha kui kroonuwalla talupojad, keda hädakool nii tõsiseks ega kottuhoidjaks ei ole teinud.

Praegu on nii hästi kroonu kui ka päriswalla talupojad ühesuguste seaduste all ja ühesuguste õiguste osalised. Gestimaa talupoegadest ei saa meie siin enam iseäranis rääkida. Nende seaduste tegemine käib Liimimaa omaga ka pea ühte.

35. Tagasi waade.

Kui meie nüüd veel kõige selle peale, mis eelpool kuulsiime, lühikese pilgu heidame, siis võime enestele sellest weikese pildi filmade ette saada.

Meie armuliste Bene keisrite eesmärk oli Gesti ja Lätirahvast prii inimeste õiguse sisse tõsta ja tema elu kindla põhja peale rajada. Aga nad ei teinud seda mitte otse teel oma keiserliku võimu läbi, vaid andsiwad selle asja mõisniku seisuse kätte. Kuidas see kõik on sündinud, seda olen eespool pikemalt kirjeldanud. Maa jäi mõisnikkude omaks, rahvas sai priiuse ilma maata.

Teistes maades oli sellepoolest teistsugune lugu. Saksa riikides pärisiwad talupojad priiõigusega ka tüli maad. Pea niisama oli lugu Bene talurahwa priiõigusega 1861. Riigivalitsuse abiga omandasiwad nemad maad, mida hingede peale jaotati. See oli kogukonna maa, ühe ühiskonna (walla) üleüldine omandus.

Kõige wäesem lugu on Trimaa talurahwaga. Seal ei ole keegi veel koha omanik. Rendikontraktide üle ei olnud 10 aastat tagasi veel mingit seaduslist määrat. Maa-omanik wõis niisuurit renti nõuda, kui ise soowis, ilma et seadus talupoega liia rõhumise eest oleks kaitse nud.

Mil wiisil talukohtade päriseks ostmine, mis riigivalitsuse siht oli, edasi on läinud, sellest andku alamaal seiswad aru.

Suba 1804. aastaga sai talupoeg Siwimzaal õiguse, enesele talukohta päriseks osta. Aga 48 aastat pärast

Jelle õiguse andmist leiame terwel Siivimaal ainult 415 taalrit päriseks ostetud maad, kuna talumaa suurus sellekorral (1852) 579,141 taalrit mõõtis. Nii tuli taalri arvu järele iga 1396 rendikoha peale 1 ainus päriseks ostetud koht. Ütleme, kui igal mõisjal 50 talukohta oleks olnud, siis oleks ikka veel iga 28 mõisa kohta üks ainus pärisekoht tulnud. Niisama oli lugu ka raharendi poolest kehv. Iga 100 talu peale tuli aastal 1852 ainult 14 renditalu, mis rahaga oma rendi ära maksivad, kuna kõik teised rendi asemel veel teo-orjust tegivad. Ssegi segarenti polnud rohkem kui $3\frac{2}{5}$ protsenti.

Kui meie selleaegset mõisapõldude harimist nüüdsega võrdleme, siis saame kentsaka pildi sellest küll. Nüüd on mõisa põlluharimine eeskujulik. Põllutööriistad on uuema aja vabrikute kõigeparemad tööd. Raudader künnab, masin külwab, masin lõikab, masin peksab ja puhastab vilja, inimesele ei jää muud üle kui aita panna ja kaubale saata. Aga mis oli 40 aasta eest! Raugelt taluhurtsifust wanus mees oma puuadra ja kehva hobusega mõisa põllule ning songis seda paari tolli sügavuselt läbi. See oli kõik, mis põlluharimises sündis. Talupoja puuadrad, puutrullid ja karuäked olivad tööriistad mõisa põldudel. Vilja külwas, lõikas ja peksis teomees oma kuiva leiba süies. Tema ainus wirgustaja oli kurbja piits, sest mis muud kasu pidi teda wirkusele ja usinusele äratama! Kui päew õhtale sai, siis oli kõik hea. Wäsimusest wäljapuhkamine oli ainus asi, mida teomees mõis igatseda. Kes oli temale ialgi kõrgemaid elusihetised näidanud ehk kuibas mõis ta neist ka aru saada! Snese elu kasuks ei mõinud ta midagi teha, selle peale ei mõinud ta siis ka

mõteldagi. Nagu enne orjapõlva kõigile, nii oli nüüd teo-orjus teo-meestele kõige ebamooruste elukooliks. Kõik paremad püüdmissed pidivad kaduma ja need omadused, mida tervele Gesticrahvale siamaale ka nii tihti ette on heidetud, pidivad siin weresse kaswama. Wõiksime meie ühe niisuguse eht teomehe hinge sisse wadata, siis ei leiaks meie sealt wististe mitte taewa kõrgust wahet, mis teda sellest lahutaks, kes ta waese adra ees kumberdab. Ori tõmbab, ori tõukab. Otsigu kuritööde armustiku tegijad ja rahwaeluurijad siit põhjusti, ja meie saaksime teised otsused!

Kui waeses korras talurahwa elujärg weel meie aastasaja keskel oli, seda seletab juba see imelik sündmus, et Liivimaa linnade rahwa arm 20 aasta sees 1835 kuni 1855, poole weiksemaks on jäänud. Talurahwa waheks jäämisega jäiwad ka teised seisused waheks. Seda walitses igal pool.

Õnneks tunti ometi ära, kust niisugune häda tuli. Talurahwa seisus, kelle hea käekäigu peal ka kõigi teiste seisuste õnn ja õnnetus seisab, oli langemisel. Muidu ei olnud ka teistel seisustel parandamist loota, kui mitte talupoja eluford parema ja kindlama põhja peale rajatud ei saanud.

Sel ajal siis ilmusiwad seadused, mis orjajast rentniku ja rentnikust kohaomaniku pidivad tegema.

Nagu ülemal pool nägime, oli 23. apr. 1852 ainult weel 14⁰/₀ raha rendiga talukohtasid. 16 aastat pärast seda, 23. aprillil 1868, mil teo-orjus otja pidi lõpma, leiame ainult weel 1¹/₂ protsenti orjuse- ja 3¹/₂ protsenti segarenti. 23. apr. 1852 tuli 1396 talu peale üks ainus ostetud talu, 30 aastat pärast,

23. apr. 1882 oli aga juba iga 100 talukohta $46\frac{1}{2}$ talu ära müüdud.

Need natukesed arw. adki juba näitawad, kui rõõmustawal wiisil rahwa elujärg on paranenud. Kus mõne kümne aasta eest teo-orjuse tegija hürtsik seisus ja hiljuti weel kehwa rentnik elas, seal seisab nüüd päriskohta omaniku maja. Nagu mõisapõllul nüüd hoopis teised põlluriistad leiame kui orjuse ajal, pea nõndasama on ka kohaomaniku tööriistad ja põlluharimine wõrdlemata paremal järjel. Rohk kannab talle palju rohkem sisse kui teoorjuse ja ka rendi ajal, ning talupoja seisus kasvab aastaastast tugewamaks ja tema alus läheb kindlamaks. Ka inimeste arw hakkab jälle kasvama. Ja see on ka kindel tunnistus rahwa elu jõuust.

Wiimase paarikümne aastaga oleme meie hoopis uue aja sisse astunud. Igas wallas ja kihelkonnas on koolid, kust rahwa noorsugu õpetust saab. Ükski laps terwel maal ei jää ilma kooliõpetuseta, nõnda et noorema sugu seas enam neid ei ole, kes lugeda ja kirjutada ei oska. Minult linnades tuleb seda weel ette, sest et seal kooli fondi ei ole. Waesema rahwa lapsed kasvawad seal tihti nõnda inimeseks, et nad koolimaja ainult wäljaspoolt on näinud. Seda kiitust peame oma maa mõisnikkudele andma, et nad koolide eest mitte wähe kulu ei ole kannud. Nemad asutasid seminarid, kust tublid koolmeistrid rahwakoolidesse saadeti, ja maksid nende ülespidamiseks aastas umbes 17000 rbl., andsid mitmel pool koolile maad ja maksid koolmeistrite palga. 1874. aastal näituseks läks Liwimaa rahwa koolide ülespidamiseks 181,000 rbl. ära, millest rahwas ainult 106,000 rubla kulu kandis.

Koolide sissimist elu on tänapäevani parandatud kõige hiljema aja uuendustega on mõisnikud oma abi pea kõik tagasi tõmmanud ning koolide ülespidamise rahwa enese asjaks jätnud. Aga nüüd on rahwale jälle kõrge kroonu appi tulnud, on ise Tartusse rahwakoolmeistrite seminari asutanud, mis endiste rüütlikonna seminaride asemel rahwa koolmeistrid ette walmistab.

Koolide läbi on rahwa waimuelu suurt äratust ja jõudu saanud. Rahwas mõistis lugeda, ta lugemise himu kaswis ja sellega ühes ka Gesti kirjandus. Ajalehti tekkis mõne aasta jooksul terve tosin, raamatuid trükitakse juba kauemast ajast saadik iga aasta umbes poolteistsada. Ajalehti on laialt rahwa seas, raamatuid ka igas kõige kehwas majas leida. Kus uuemat kirjandust ehk weel ei peaks tuntama — piibel, lauluraamat ja katekismus ei puudu ometigi kuskil. — 20 aasta jooksul on mitmesuguseid seltsisid elusse tõusnud, nende seast Gesti kirjam. Selts kõige tähtsam, kes rahwa waimu harimiseks omal ajal palju kallist tööd on teinud, siis aga oma ülesande kohase juhatusel puudusel teiste sihtide sisse langes ning wiimaks ministri hra otsuse peala seisma pandi. Rahwa elu ärkamisega asus laulu ja muusika koorisid igasse maanurka, kihelkonda, walda, isegi küllasse, nõnda et suured laulupidud wõiswad ära saada peetud.

Rahwas oli täisealiseks saanud ja selleks ka riigivalitsuse poolt tunnistatud. Ta sai walitsuse, kohtupidamise ja kõik teised riigialama õigused enese kätte. Endine ori walitseb nüüd oma walla asju, mõistab kohut walla liikmetele, õpetab koolis ja kirikus ning tema lastele seisawad kõik hariduse paigad ülikoolini

lahti. Mis nüüd veel rahwa heaks teha üle jääb, see on tema enese kätte antud. Kas ta sellest ülesandest jagu saab, seda peab ta veel näitama. Siimaale ei ole kurvastaavad nähtused mitte hoopis ära võinud kaduda, aga meie loodame kindlaste, et need vähenewad ja hoopis kaowad. Ülemineku aeg oli lühike, umbrohu külwajad tarwitasiwad seda osawaste ning hõisates tormas pimestatud hulk neile järele, kes mudases wees head kalasaaki lootsiwad. Need oliwad efsammud, mis mitmed esimese röömu uimastuses astu siwad. Aga ruttu on aeg ja tema nõudmised unistajate filmad lahti kiskunud ja rahwa nii kaugale wiinud, et ta nüüd ise juba otsust mõistab teha ja ennast kui mees aja oleku sisse sünnitada. Lapse kingad hakkawad juba ära kuluma, selgemad mehe mõtted pead täitma ja filmad sihti seletama, kuhu poole iga üffiku inimese enese ja terve rahwa ühiskonna hea käekäik kutsub. Mististe mõistawad nüüd kõik meie kõrge riigivalitsuse armulist tahtmist ega kahkle keegi selle juures, mis meie ainus ja õige tee Wene riigi liikmena on.

